

AMS

25. Pitrak

26. Pitrak

27. Pitrak

28. Pitrak

29. Selezenk

Halı, Düz Dokuma, Kumaş, Giyim, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi
Journal of Carpet Flatweaves, Fabric, Clothing and Embroideries

Sayı/Issue: 6, Kasım /November 2011

30. -

31. Kaşık-Çatal

32. -

33. Hora

34. Hevaya Farda

Ayak

37. Yıldız

38. -

Pınar

40. Seğmenli

Çubuk

42. Sırma

43. Parmak

44. -

45. Mor Kulak

46. Seğmenli

47. Pitrak

48. Pitrak

49. Pitrak

50. Seğmenli. Yıldız

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
ATATÜRK CULTURE CENTER

**Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma
(Kilim-Cicim-Zili-Sumak)**

Sempozyumu (01-04 Kasım 2010 Alanya)

Özel Sayı 2

AKMS

Halı, Düz Dokuma, Kumaş, Giyim, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi
Journal of Carpet Flatweaves, Fabric, Clothing and Embroideries

Sayı/Issue: 6, Kasım /November 2011

Sahibi / Owner

Atatürk Kültür Merkezi adına/
On behalf of Atatürk Culture Center
Prof. Dr. Osman HORATA,
Atatürk Kültür Merkezi Başkanı / President of Atatürk Culture Center.

Editör /Editor

Prof. Dr. Hakkı ACUN

Editör Yardımcısı /Assistant Editor

Prof. Dr. Gül TUNÇEL

Yazı İşleri Müdürü / Journal Administrator

Şebnem ERCEBECİ ÇINAR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Bekir DENİZ
Doç. Dr. Emine KOCA
Doç. Dr. Fatma KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Öznur AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Nuran SAY
Yrd. Doç. Dr. Nalan TÜRKMEN

İngilizce Özetler / Editorial Abstracts

Yrd. Doç. Dr. Kemal Reha KAVAS

Danışma Kurulu / Referees Board

Prof. Dr. Kübra ALİYEVA (*Azerbaycan İlimler Akademisi*)
Prof. Dr. Kuandık ERALİN (*Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU (*Erzurum Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Zahide İMER (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Recai KARAHAN (*Yüzüncü Yıl Üniversitesi*)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Elvan ÖZKAVRUK ADANIR (*Dokuz Eylül Üniversitesi*)
Prof. Dilek ALPAN (*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*)
Prof. Sibel ARIK (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Günay ATALAYER (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Aydın UÇURLU (*Mimar Sinan Üniversitesi*)
Prof. Nuray YILMAZ (*Dokuz Eylül Üniversitesi*)

Yönetim Yeri / Managing Office

Ziyabey Caddesi No:19
06520 Balgat-Ankara, TURKEY

Telefonlar / Telephones

+90 312. 284 34 25 - 45
elmek arisdergisi@gmail.com

web / web

www.akmb.gov.tr

Abone İşleri / Subscription

İnsan Kaynakları ve Destek Hizmetleri Müdürlüğü

Posta Çek Numarası

212938 Başbakanlık Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı 90-312.2843441

Kapak Tasarımı / Cover Design

Grafiker Ltd. Şti.
Tel: +90 312. 284 16 39 Faks: +90 312. 284 37 27

Sayfa Tasarımı / Page Design

Grafiker Ltd. Şti.
Tel: +90 312. 284 16 39 Faks: +90 312. 284 37 27

Baskı Yeri ve Tarihi / Press House and Date

SFN TELEVİZYON TANITIM TASARIM YAYINCILIK LTD. ŞTİ.
Cevizlidere Cad. 1237. Sk. 1/17 Balgat / ANKARA
Tel: +90 312 472 37 73-74

Ankara / Haziran 2012

ISSN 1301-255X

ARIŞ :Dokumacılıkta atıkların geçirildiği uzunlamasına ipler, çözgü.
ARIŞ: Means warp in Turkish. Warp is the vertical part of weaving.

Mart ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in March and November

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE
TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL OF
CULTURE LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK CULTURE CENTER

Kapak / Cover

Kapak resimleri içerideki makalelerden alınmıştır.

Makaleler / Articles

şerife ATLIHAN

**Antalya - Döşemealtı'nda
Kirkitli Dokumalar**

Traditional Rug (*Kirkitli*) Weavings
in *Döşemealtı* (Antalya)

4

Öznur AYDIN

**Gazipaşa (Zili - Cicim - Sumak)Heybe,
Torba ve uval Dokumaları**

Gazipaşa (Zili - Cicim - Sumak)
Saddle Bag, Bag and Sack Weavings

20

H. Örcün BARIşTA

**Halı ve Düz Dokuma Yayırlarla İlgili
Araştırmaların Kazanımları, Sorunları
Bunların Getirdiği Problemlerin
özümüne Yönelik Bir Öneri**

The Contribution of Research Concerning
Carpets and Flat Weavings, the Problems
Raising From the Results of Their
Evaluations and a Proposal

28

İçindekiler

c o n t e n t s

Ayşe Aslıhan ERGÜDER

Şenkaya Yöresi'nde Bardız, Goşken ve Şabani Dokumaları

Bardız, Goşken and Şabani
Weavings in the Şenkaya Region

40

Yaşar KALAFAT - İ.M.V.Noyan GÜVEN

Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler

Notes on the Folkloric Beliefs of the
Altay-Turks concerning Anatolia

60

Ülkü KÜÇÜKKURT

Afyonkarahisar'ın İğdeli ve Çatkuyu Köyü Camilerinde Bulunan Düz Dokuma Yaygılar

The Flat Weavings in the Mosques
of the Villages of İğdeli and Çatkuyu
(Afyonkarahisar)

76

Taciser ONUK - H.Feriha AKPINARLI

İçel Yöresi Düz Dokuma Yaygılarda Kullanılan Motif ve Kompozisyon Özellikleri

The Characteristics of Compositions and
Patterns Used in Flat – Woven Mats of İçel
Region

84

İsmail ÖZTÜRK

Türk Halı ve Düz Dokumaları Üzerine Tartışılması Önerilen Konular

The Subjects which are proposed to be
discussed about Turkish Carpets and Flat
Weavings

94

Zuhal TÜRKTaş

Mehmet Fatih ÇAKMAKTEPE

Sivas Yıldızeli İlçesi Tülü Dokumalarının Özellikleri

The Characteristic of
Sivas Yıldızeli *Tülü* Weavings

100

Evindar YEŞİLBAŞ

Diyarbakır Karacadağ Kilimlerinin Desen ve Motif Özellikleri

The Design and Motif Features of the
Kilims Produced in Karacadağ- Diyarbakır

112

Antalya - Döşemealtı'nda Kirkiteli Dokumalar

Şerife ATLIHAN*

ÖZET

Bildirinin konusu, Antalya-Döşemealtı'nda yer alan 20 köyde son 100 yıldan bu yana dokunmuş ve halkın bünyesinde olan Kirkiteli Dokumalar üzerine 1987 yılında yapılan alan araştırmasından elde edilen sonuçları kapsamaktadır. Daha eski olan dokumalar müzeler, koleksiyonerler ve antikacıların elindedir. Döşemealtı köylülerinin birçoğu son yüzyılda bile göçebe hayatı sürdürmekteydi. Bu yaşantının göze çarpan unsurlarından en belirgin olanları, deve, davar ve koyun sürüleri, karaçadır ve alacıktır. Böyle bir yaşam süren insanlar dokumalarını da kullanımlarına en uygun olarak biçimlendirmişlerdir. Araştırmada kirkiteli dokumaları dokuyanların bağlı olduğu aşiretler, kullanım alanları, boyutları, teknikleri, malzemeleri, dokudukları tezgah tipleri, desen ve renkleri, boyaları ele alındı. Günümüzde bunlardan hangilerinin yaşatıldığı, yaşatılmadığı ve nedenleri sorgulandı.

Bu dokumalar hem kullanımda en uygun biçim ve ebadta, hem de kullanıldıkları mekanda en güzel dekor elemanlarıdır. Hiç bir dokuma gereksiz değildir. Desenleri açısından bakıldığında, aynı aşiret veya obalarda görülen dokumalarda desenler geleneğe uygun olarak hep aynıdır. Dokumaların her biri dokuyanların bağlı oldukları aşiretleri de işaret eder. Döşemealtı'nda değişik aşiretlerden oluşan köy grupları bulunmaktadır. Bunlar arasında yerleşik yaşama geçme süresi 200-250 yıl öncesinden başlayıp son 50-60 yıl öncesine kadar devam etmiştir. Eskiden yerleşen köylerde kilim dokuma bırakılmış sadece halı dokunmaktadır.

Traditional Rug (*Kirkiteli*) Weavings in Döşemealtı (Antalya)

Çünkü yerleşik yaşamda halının daha çok kullanım alanı vardır. Ayrıca dokudukları halılardan ihtiyaç fazlasını satıp gelir getirirler. Havsız kirkiteli dokuma örneklerine son yerleşen köylerde daha fazla rastlanmaktadır. Bu gün havsız kirkiteli dokumalar Döşemealtı'ndaki köylerde kullanımdan kalkmış ve dokunmuyor olsalar da onların oraya ait olduklarını tespit etmiş bulunuyoruz.

Anahtar Sözcükler: Halı, kilim, çuval, yörük, Antalya, Döşemealtı

ABSTRACT

This paper explores the results of the field research undertaken in 1987 in 20 villages located in Döşemealtı, Antalya (Turkey). The research is concerned with the *Kirkiteli* weavings which have been produced since 100 years. These weavings have been kept by the natives.

Most of the villagers of Döşemealtı continued a nomadic (*Yörük*) life even during the last century. Most characteristic features of this life are stocks of camels, goats, sheep and tents called black tent and *alacık*. Weavings are shaped according to the requirements of nomadic life. The research explores the *Kirkiteli* weavings in terms of the tribes of their producers, fields of use, dimensions, techniques, materials, loom types used in weaving, patterns, colors and dyes. The persisting and diminished patterns are identified and the reasons of their conditions are questioned.

These weavings are the most beautiful decorative elements in the spaces they are used. No weaving is useless. When they are analyzed in terms of their patterns, it is realized that they

* Prof., Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Sanatlar Bölümü, e-posta: satlihan@marmara.edu.tr.

Foto 2. Kovanlık köyünden bir kesit, 1987

Foto 3. Halı tezgahı, 1987

Foto 4. Karaçadır ve sakinleri, 1987

dağıtma ve yerleşmeye teşvik çalışmalarından sonra, göçebe halinde çadırlarda yaşayan aşiret ve obalar önceden yerleşmiş köylerin yakınlarından toprak alıp yerleşmişler veya devletin gösterdiği topraklarda yeni köyler oluşturmuşlardır. Yeniköy'ün ismi oradan gelir. Yeniköy karışık aşiretlerin yerleşmesinden meydana gelmiştir. Ayrıca bu köyde Kıbrıs'tan ve Selanikten gelen göçmenler de çoğunluktadır. Bu göçmenler başka köylere de yerleşmişlerdir. Ayrıca tamamı göçmen olarak yerleşmiş köyler de vardır. Köylülere sorulduğunda, birçok köy aşiretini biliyor. Buradaki aşiretler yerleşim sırasına göre aşağıda belirtilmiştir

2. 1. Karakoyunlu Aşireti: En eski yerleşen aşiretlerden biri Karakoyunlu'dur. Geçmişleri 220-270 seneye dayanan köyler Karakoyunlu aşiretindedir. Buraya Serik'in Kocayatak bölgesinden gelmişlerdir. Ama Serik'e nereden geldiklerini bilmiyorlar. Bazı Köylerde Karakoyunlular'ın Konya tarafından geldiklerini belirtildi. Yaylamak için Beyşehir Anamas yaylasına, Burdur-Kapaklı, Bereket'e, Korkuteli- Söbüce ve Bağarası'na giderlermiş. Araştırma yapılan köylerden Karakoyunlu aşiretinden olanlar; Kovanlık, Aşağıoba, Karaveliler, Ekşili, Camili ve bu köylere bağlı mezralardır. Bu köylerden en eskilerden biri de Camili Köy'dür. İlk defa bu bölgeye cami bu köye yapılmış ve Cuma günleri namaz kılmak için bu köyde gelinirmiş. Bu camiyi rumi 1287 yılında Hacı Yunus isimli bir kişi yaptırmış.

2. 2. Yeniosmanlı Aşireti: Yeniosmanlı aşireti Karakoyunlular'dan sonra Adana tarafından gelip yerleşmiştir. Bu bölgede 220 seneden bu yana adları kayıtlarda geçmektedir.¹ Orta Asya'dan Anadolu'ya ilk girişte Erzurum ovasına yerleşmiştir. Bir süre sonra Akdeniz sahillerine ve zamanla Antalya'ya doğru yayılmıştır. Yeniosmanlılar Şam'ın Selinti kazasından gelmişler, sonradan geldikleri için de bu bölgede onlara *Yeniosmanlılar* denilmiştir. Yeniosmanlılar, Karakoyunlular'la ortak yaylalara çıktıkları gibi kendilerinin daha çok çıktıkları yaylalar vardır. Burdur-Bucak, Kestel Dağı, Tefenni, Ovacık, Sülekler ve Varsaklar yaylaları daha çok Yeniosmanlılar tarafından kullanılıyormuş. Yeniosmanlı aşireti çoğunluk olarak Başköy ve Karamanlı köylerine yerleşmiştir². Musa Seyirci'ye göre bazı yaylalar Yörük aşiretlerinin üzerine tapuludur. "Örneğin Korkutelinin üzerindeki Söbüce Yaylası, Yeniosmanlı Yörüklerinin üzerine tapuludur"(Seirci 1996: 49-51).

2. 3. Karatekeliler: 100 yıl önceleri, kışlamak için Antalya'ya geliyor, yaylalamak için de Konya ya da Adana'ya gidiyorlarmış. Daha sonraları kışlamak için Silifke'ye ve yeniden dönüp Antalya'ya yerleşmişler³. Bu dolaşma olayı 1000 yıl içinde gerçekleşmiş.

¹ Başköy'den Halil Atılğan'ın anlattığına göre, 1987 yılında 56 yaşındaydı.

² Karamanlı Köyünden Mustafa Akkaşoğlu'nun verdiği bilgi. 1987 yılında 67 yaşındaydı.

³ Yağca köyünden Ali Özkaya (68), Ömer Kara (61 yaşında yıl 1987) anlattıklarına göre.

Daha öncesini bilen yok. 60-70⁴ yıl önceleri Korkuteli çevresinde yaşarlarken, o yıllardan sonra onlar da Döşemealtı'na yerleşmişlerdir. Karatekeliler bir köy hariç, diğer köylere obalar⁵ halinde yerleşmişlerdir. Kendilerinden önce yerleşmiş köylerin etrafında toprak satın alarak veya devlet tarafından tahsis edilen topraklara yerleşmek suretiyle göçebe yaşamlarına son vermiş olan aşiretlere aittir.

2. 4. Meyilli Aşireti: Yaklaşık 150 sene önce doğudan asi bir Beylik olarak gelip, Burdur-Bucak'a yerleşiyorlar. O zamanlarda Antalya'da Tekelioğlu İbrahim Bey'in askerleri bu yabancı aşiretin vicdansız ve acımasız olduklarını görüyorlar. Fakat sonradan müslümanlığa riayet ettiklerini de görüyor ve iyiliğe meyilli diyorlar ve o zamandan sonra bunlara "Meyilli" adını veriyorlar. Burdur'a bağlı Karaaliler köyünün diğer adı *Meyilli* dir. Meyilli aşiretinden bir grup Ahırtaşlı'na gelip yerleşmiş. 150 sene önceki kayıtlarda Konya vilayet, Antalya kaza, Meyilli ise nahiye olarak geçiyormuş. Ahırtaşlılar'a göre buraya yerleşme 200 yıl önce olmuştur.

2. 5. Honamlı Aşireti: Honamlılar'ın bu bölgeye eskiden hayvan otlatmak için Aydın –Söke'den geldikleri belirtilmiştir⁶. Bir bölümü Ankara- Polatlı'nın; Yağcıoğlu, Yüzükbaşı, Alibey yaylası, Çeltik, Sevinç köylerinde yerleşmişlerdir. Bir başka köyde de Honamlılar'ın Karakoyunlular gibi Konya'dan geldikleri söylenmiştir⁷. Honamlılar bu bölgedeki köylerin içinde mahalleler olarak yerleşmiş durumdadır. Bir kısmı Antalya merkeze yerleşmiştir. Belirtildiğine göre farda kilimi *ilikli kilim* (Balpınar 1982: 42) en iyi dokuyanlar Honamlılardır.

2. 6. Diğer Yörük Grupları: Döşemealtı'ndaki köylerden bir kaçına yerleşmiş olarak; Aydın, Kızıl ışıklar, Sarkeçili, Saçıkara, Hayta Yörüklerinin de adı geçmektedir. Döşemealtı'ndaki yerleşik Yörükler son 100-120 yıl içinde yayla olarak Burdur, Korkuteli, Konya ve Anamas yaylalarına, kışlak olarak da Silifke ve Antalya çevrelerine göçmekte iken Döşemealtı'na yerleşmişlerdir. Aslında Döşemealtı güzle olarak kullanılan yerdir⁸.

Yörük yaşamı, o dönemi yaşayanların özleminde, gönlünde ve dilindedir. Yaşlı kadınların dilinde göç, çadır, deve ile ilgili maniler vardır. Bu manilerden ve deyimlerden birkaçı aşağıda yer almaktadır.

1. *Güzel oğlan göç göçürür/ Güzellere baka baka/ Çirkin oğlan çift sürer/ Çamurlara bata çıka,*

⁴ Metnin tümünde verilen yıl süreleri 1987 yılına göre verilmiştir.

⁵ *Oba*, birbirine akraba olan ailelerden oluşan aşiretten bölünme küçük gruplar.

⁶ Ekşili köy kahvesinden alınan bilgi, yıl 1987.

⁷ Duacıkköy'den Muhtar Durmuş Karakaya'nın verdiği bilgi, 1987 yılında 50 yaşında idi.

⁸ *Güzle* yayla ile kışla arasında bir süre konaklanan yerdir.

Foto 5. Dikine desenli alaçuval, 1987

2. *Karaçadır is tutmaz/ Mavzer tüfek pas tutmaz/ Anam el kızları yas tutmaz/ Tutarsa Kocanam tutar.*

3. *Devem yüksek atamadım urganı/ Üşüdükçe çek başına yorganı/ Gurbetten gelenler/ Keserler alagözlü kurbanı⁹.*

4. *Cefa istersen ek biç/ Sefa istersen kon- göç*

5. *Ekme baş bağlanırsın/ Ekme ekin eğlenirsin*

6. *Çek deveyi, gütt koyunu/ Bir gün olur, beylenirsin¹⁰.*

3. Kırkitli Dokumalar

Yukarıda da belirtildiği gibi Döşemealtı'nda farklı yörük gruplarının yerleşmiş olduğu görülür. Döşemealtı'nda görülen kırkitli dokumalardaki desen çeşitliliğinin nedeni her aşiretin dokumalarında kendine özgü nakışı, rengi ve desen düzeninin olmasıdır. Aşiretler ve desenleri farklı olsa da göçebe yaşamında gerekli olan dokuma eşyalar tüm

⁹ 1,2,3 numaralı maniler Kovanlık köyündeki yaşlı kadınlardan alınmıştır.

¹⁰ 4,5,6 numaralı deyimler için bkz. M.Seyirci 1996: 49 - 51 , "Antalya Yörükleri", *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası Yay., Sayı 29.

Foto 6. Enine desenli alaçuval, 1987

Foto 7. Gireniz çuvalları, 1987

Foto 8. At heybesi, 1987

Foto 9. Tohum heybesi, 1987

aşiretlerde ortaktır. Desen, renk ve işçilik bakımından gösterişli olan dokumalar gelin çeyizi olarak dokunur. Bu dokumalar hem kullanımda en uygun biçim ve ebadta, hem de kullanıldıkları mekanda güzel dekor elemanlarıdır. Hiç bir dokuma gereksiz değildir. Eskiden kızlar eğirme ve dokumayı öğrenmek, çeyizlerini kendileri yapmak zorundadır. Beceriksiz ve çeyiz yapmayan kadınlara "Elini sokacak bir çuvalın mı vardı, sen de kadın mısın?" denirmiş. Kendilerini savunmak isteyen gelinler de " Kırmızı etekli zili, yeşil etekli halı ile gelin oldum, Ne kusurum vardı" derlermiş. Dokuma yapılmalı ama çok ince iplikler eğirilip, çok ince kilimler olmalıymış ki, yedi kilim bir dağarcığa sığmalıymış. Bu kilimler iki kanat dokunup dikilirmiş ve büyüklükle-

Foto 10. Uslu zili (395 x 130 cm), 1987

Foto 11. 73 yıllık bir farda kilim (320 x 120 cm), 1987

Foto 12. Resimde sağ tarafta duran Ali Özkaya'ya ait kilim. 70 yıl önce Ali Özkaya 10 yaşında iken bu kilimi annesi ile birlikte dokumuş, 1987

Foto 13. Ölümlük için dokunmuş bir kilim (285 x 190 cm), 1987

Foto 14. Zemininde deve tüyü kullanılmış bir kilim (340 x 120 cm), 1987

Foto 15. Burdur- Tefenni tarafında dokunmuş bir farda kilim (330 x 154 cm), Bu desene Isparta tarafında da rastlanır, 1987

Foto 16. Kilim Kanadı (286 x 102 cm). Bu desen genellikle Karakoyunlu kilimlerinde görülür, 1987

Foto 17. Bozluk (396 x 158 cm), 1987

Foto 18. Ekmek mendili (130 x 120 cm), 1987

ri de 6-7 metrekareyi bulurmuş.¹¹ Dokudukları çeyizler en başta; Alaçuvallı (Foto 5-6.), gireniz çuvalı¹² (Foto 7.), at heybesi (Foto 8.), tohum heybesi (Foto 9.), torbalar (kaşık torbası tuz torbası, saman torbası vb.), zili (Foto 10.), çarpı kilim¹³ (Foto 11, 12, 13, 14, 15, 16.), bozluk (Atlıhan 2001: 119-123), bozluk¹⁴ (Foto 17), sofra (ekmek mendili) (Foto 18.), beşik örtüsü (Foto 19.), seccade (Foto 20-21.), yastık, çul, cami kilimi yani ölümlük kilim (Foto 13)¹⁵, Girit kilimi (Foto 22.) giysilik kumaşlar, ehram ve çok çeşitli kolanlar dokunurmuş. (Foto 23.) Bunlara ek olarak son 100 yıldan bu yana Aşağıoba köyünde başlamış olan halı dokumacılığının Kovanlık köyüne ve oradan da diğer köylere yayılmış olduğu belirtilmiştir. (Bkz. Metnin sonunda araştırma yapılan köyler ve köylerdeki hane ve halı tezgahı sayıları verilmiştir). Halı dokunan köylerdeki evlerde ve camilerde çok büyük boyutta olmasa da küçük oda halıları ve seccadeler görülmektedir. (Foto 24, 25.) Bu metin kapsamında Döşemealtı'nda görülen dokumaların hepsinin resmi verilemedi. Sadece bu dokuma çeşitlerine örnek olarak birkaç resim verilebildi. Bu kadar çok dokuma çeşidi bize neredeyse tüm ev eşyalarının dokunarak yapılmış olduğunu göstermektedir.

Döşemealtı kirkitli dokumalarında her aşiretlerin kendine özgü nakış, desen düzeni ve renklerinin yer aldığı yukarıda belirtildi. Özellikle alaçuvalların ve heybelerin desenleri aşiretlerin kimliğini veya kimlikle ilişkide olduğunu belirler (Atlıhan 1990: 56 - 61), (Doris 1991). Döşemealtı dokumalarında nakışlar geometriktir. Geometrik nakışların yanında, bazen yaprak, çiçek, ağaç gibi nakışlar da sadeleştirilerek sayılabilecek duruma getirilmişlerdir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde de olduğu gibi nakışlar bir harf gibi ezberlenir, dokunurken konacağı yere yerleştirilir. Çünkü nakışı oluşturan çizgilerin hareketleri sayılıdır. Nakışlar öyle oluşturulmuştur ki biraz büyütüp, küçültebilirsiniz, birkaç çizgiyi

çıkartabilirsiniz ama görünümde çok bir değişiklik olmaz. Yaprak gene yaprak, çiçek gene çiçektir. Dokumalara ve nakışlara isimler verilmiştir. İsmi söylenen dokuma veya nakışın şekli dokuyanlar tarafından bilinir. Bu isimler onların çevrelerinde bulunan, bildikleri nesnelere verilmiştir. Bunlardan çuval nakışlarının isimlerinden bazıları; çakmak, eli belinde, çapraz, karga burnu, dana gözü, çatmalı göz, pıtırak, pıtıraklı koç boynuzu, it izi, cıynak, deve boynu, ayak, hatap başı¹⁶, Teslime nakış, ala çuval nakışı, nacak, kertme, koç boynuzu, taraklı su dur.

Farda¹⁷ kilimlerdeki bazı nakışlara ise; koç boynuzu, çengelli kurbağa, yay tokmağı, yıldız, kurbağalı, dorum izi, kıvrım, eyer kaşı, göbek gibi isimler verilmiştir. Dokumaların nakışlarından başka kendilerine de isimler verilir. Bu isimler; en belirgin desene, rengine, geldiği yöreye, aşirete, getiren kişiye ve kullanıldığı yere göre verilir. Bunlardan bazıları; Kızıl çuval, varsak çuvalı, Gireniz çuvalı, çarpı kilimi¹⁸, bukalı kilim, parmaklı farda, Tefenni kilimi, göbekli farda, karalı sili, uslu sili olarak sayabiliriz. Halılardaki bazı nakış isimlerini de; halelli¹⁹, akrepli, mihraplı, göbek top²⁰, koca su, yastık top, tek camili, çift camili, dallı, bişşekli, tutmaç su, dolaşık top, şingurak, mersin yaprağı, yıldız top, göbek top, koyun hıdı, nazarlık, yengeç (engeç), karnıyarık, develi su, bulanık su, arap olarak sayabiliriz.

Döşemealtı kirkitli dokumalarında malzeme olarak el eğirmesi yün iplik kullanılmıştır. Halılarda Türk ilme (dügüm) tekniği ve geleneksel yöntemler uygulanmaktadır. Havsız dokumalarda uyguladıkları tekniklere diğer yörelerden farklı olarak yöresel isimler verildiği görülmektedir. Örneğin takviye atkı ile desenlenmiş dokumaların tekniklerine (zili, cicim, sumak vb.) *çelme* denir. Bu bölgede cicim ve sumak gibi dokuma tekniği sözcükleri bilinmez. Kirman ve kirkit orada da bilinir. Bununla birlikte eğirmede kullanılan ve başka yerde *iğ* denilen alete orada *engerek*, katlanmış iki ipliği bükmeye yarayan alete de *bükme engereği* denir.

Araştırma yapılan 1987 yılında evlerde bulunan ve resmi çekilen bir çok dokumada sentetik boya-

¹¹ Aksu yakınlarında Çalkaya Beldesi Belediye Başkanı Mustafa Arslan'ın verdiği bilgi. 1987 yılında 61 yaşında idi.

¹² "Gireniz çuvalı", içine un veya taneli yiyecek konulan çuvalara verilen isimdir. Bu teknikte dokunan dokumalara da "gireniz kilim gibi isimler verilir.

¹³ Döşemealtı'nda göç sırasında veya çeviz taşımırken develere yüklenen yüklerin en üstüne örtü olarak kullanılan kilimlere "çarpı kilimi" denir. Bunların boyları 3 m den uzun ve enleri de 140-150 cm arasındadır. Deveden yanlara sarkan kısımlarda uzaktan görünebilecek şekilde gösterişli desenler ve renkler yer alır. Bu konuda bkz. Atlıhan 1993, "Fethiye Deve Kilimleri", *Sanat Dergisi*, Kültür Bakanlığı yay., Sayı 3.

¹⁴ *Bozluk*, atkı ve çözümleri deve tüyü veya deve tüyüne yakın renkte boyanmış ve zemini bezayağı olup takviye atkı *çelme tekniği* ile desenlenmiş dokumalara verilen isimdir.

¹⁵ *Cami kilimi*, bazı kimselerin ölmeden önce camilere hayır olması için dokudukları veya dokuttukları kilimlerdir. Cenaze kilimleri, ardından da anlaşılacağı gibi cenaze mezarlığa götürülürken kefenin dışında olacak şekilde bu kilimlere sarılır, özel dokunmuş cenaze kolanlarıyla bağlanır. Ölü defnedildikten sonra yıkanıp camiye verilir.

¹⁶ *Hatap* devenin üstüne konan binmeye veya yük yüklemek için hazırlanmış bir çeşit semeridir.

¹⁷ *Farda kilim*, teknik olarak literatürlerde tanımlanan ilgili kilimin bu bölgedeki adıdır. Bazen buna "hardalı" da denir.

¹⁸ *Çarpı kilimi*, devenin üstündeki, yükü örtmek için kullanılan kilimlerin genel adıdır. Bunların enleri 130-150 cm, boyları da 3-4 m. Arasında değişir. Dokuma teknikleri farklı olabilir (bkz. R. 10, 11, 12, 13, 14, 15)

¹⁹ *Halelli* desen Döşemealtı halılarının en karakteristik desenidir. Bu desen çeyizlere de yapıldığı gibi, sipariş olarak ta en sevilen desendir. Bundan baş a deseni biraz karışık olduğu için ancak kendine güvене kişi dokur (R. 24). Bu desen ve benzer halı desenlerinin, 17. Yy dan beri Anadolu'da yapılmış olduğunu görülür. Bunun için bkz. Walter Denny, *The Classical Tradition in Anatolian Carpets*, The Textile Museum, Washington DC., 2002

²⁰ *Top* Döşemealtı halılarındaki küçük madalyonlara verilen bir isimdir. Gruplu desenlere de *top* denir.

Foto 19. Beşik örtüsü (200 x 109 cm), 1987

Foto 20. Farda namazla (seccade), 1987

Foto 21. Bozluk namazla (Seccade), 1987

Foto 22. Girit kilimi (259x180 cm), 1987

Foto 23. Kolan örnekleri, 1987

Foto 24. Halelli desenli halı (145 x 114 cm), 1987

Foto 25. Soldurmak üzere balkona serilmiş sentetik boyalı halılar, 1987

lar kullanılmış olduğu görüldü. Bazı köylerde doğal boya ile boyama bilenler bulunmaktaydı. Özellikle kendi çeyizlerine dokudukları halılarda hem doğal boya, hem de elde eğirilmiş, onların deyimi ile kirman ipi kullanılmaktadır. Satılacak olan halılarda makine ipi ve sentetik boya kullanılmaktaydı.

Bazı evlerin balkonlarına ve damlarına sentetik boyalı halıların güneşe serilip, soldurulmaya çalışıldığına da şahit oldum (R. 25). Çünkü tüccar böyle istiyordu. Halı tüccarları Ekşili köyü yakınındaki tarlalara sentetik boyalı birçok halıyı renklerini soldurmak için sermişti. Hem renkler solacak hem de halılar eskimiş görünümü alacaktı. Araştırma yapılan zaman Mayıs ortasından Haziran ortası arasındaydı ve bu halılar Temmuz sonuna kadar tarlada kalacaklardı. Bu tür yanıltıcı uygulamalar, Türk halıcılığına zarar vermiş, hem geleneğin, hem de halı pazarının bozulmasına yol açmıştır.

4. Sonuç

Döşemealtı'nda şimdi toprağa yerleşen yörükler dağların kuzeyden çevirdiği yarım daireyi andıran ortalama 300 m yükseklikte düz arazi üzerinde çifçilik yapmaktadırlar. Eskiden hayvanlarını otlattıkları meraları şimdi tarla olarak sürüp ekip biçtikleri için sürü otlatılacak yer de çok azalmıştır. Ama her köyde birkaç koyun sürüsü sahibi aile bulunmaktadır. Ektikleri başlıca buğday, arpa, susam, fıstık, az miktarda pamuk ve az miktarda zeytindir. Bazı köylerde orman işçiliğine, pamuk işçiliğine gidenler vardır (şimdi bunlar sebze seralarında çalışmaktadır). Buna rağmen bazı aylar işleri yoktur. Birkaç çeyiz kilimi dokuyanlar dışında artık kilim dokunmamaktadır. Şimdi orta yaşlılar ve gençler havsız dokumaların tekniklerini bilmiyorlar, öğrenmeyi de gereksiz buluyorlar. Genç kuşaklar zaten Yörük olarak tanınmak istemedikleri için dokumadan, giyime, sünnet, nişan, dü-

ğün törenlerine kadar eskiye ait ne varsa hepsini ortadan kaldırmışlar. Eskiye ait bir hatıra eşyayı bile saklamak istemiyorlar. Evlerini şehir evlerinin mimarisine benzer olarak yapıyorlar ve yaşantılarını da şehirlilere benzetmeye çalışıyorlar. Bu tür davranış örneklerine Anadolu'nun birçok köy ve kasabasında da görüyoruz. Bunun yanında Yukarıda da belirtildiği gibi Döşemealtı köylerinin çoğunluğunda evlerde halı dokunmaktadır. Hatta 1987 yılında Kovanlık köyünde bir halı dokuma kooperatifi de vardı. Dokunan halıları Isparta Sümerbank'a götürüyorlardı. Sümerbank onlara boyalı yün ipi de vermektedir. O zamanlar halılar için daha iyi pazar olsa daha çok dokuyacaklarını belirtmişlerdi.

Yerleşik yaşama geçmiş olan Yörükler arasında desen etkileşimlerinin olduğu görülmektedir. Bu desen etkileşimini ve desen çeşitliliğini Anadolu'nun

başka bölgelerinde de görmekteyiz. Bazen bir kilimin hangi bölgeye ait olduğunu belirlerken kafamız karışmaktır. Çünkü bir bölgeye yerleşenlerin dokudukları kilimlerde ortak desen ve nakışlar vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi Döşemealtı'na yerleşen Yörüklerin bazıları Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelmişler ve dokumalarındaki teknik ve deseni de beraberlerinde getirmişlerdir. Buarada halı dışındaki havsız kirkitli dokumalar kullanımdan kalkmış olsalar da onlar hakkında bilgi toplamış bulunuyoruz. Bu çalışmanın konuya ilgi duyan araştırmacılara ve gelecekte kimliğini araştırmak isteyen Döşemealtı gençlerine yararlı olmasını diler, araştırmam sırasında bana her türlü yardımı esirgemeyen yöre halkına ve mülki amirlere sonsuz teşekkür ederim. Onların desteği olmadan bu araştırma yapılamazdı.

Döşemealtı'nda Araştırma Yapılan Köylerin Listesi (Yıl 1987)

Köyler	Hane Sayısı	Halı Tezgahı Sayısı	Aşireti
1. Çığlık	340	340	Aydınlı, Karatekeli
2. Yağca	100	100	Karatekeli
3. Kovanlık	250	200	Karakoyunlu
4. Aşağıoba	70	70	"
5. Karaveliler	150	180	"
6. Camili	150	120	"
7. Ahırtaş	230	150	Meyilli
8. Ekşili	217	200	Karışık aşiretlerden
9. Başköy	80	40	Yeniosmanlı
10. Çıplaklı	120	90	"
11. Kirişçiler	120	60	"
12. Odabaşı	100	40	"
13. Duacı	90	20	"
14. Yukarıkaraman	200	20	"
15. Nebiler	130	15	Aşiretini bilmez
16. Kurşunlu	145	45	"
17. Yeşilkaraman	120	100	"
18. Çalkaya	450-500	-	Honanlı, Tekeli, Saçkaralı
19. Yeşilbayır	350	30	Aşiretini bilmez
20. Karatepe köyü	160 hanedir.	Tezgah yoktur.	Karatepe köyü alevidir. 1930' lu yıllarda yerleşmişlerdir. Dağlarda topak evlerde (keçe ev) yaşarken, yörüklerin kullandıkları dokuma eşyaları kullanmışlardır. Kendileri dokuma yapmayı bilmedikleri için Yörüklerden dokuma satın almışlardır. Bu nedenle onların da evlerinde Yörük dokumaları kullanılmaktadır.

Kaynaklar**Yayınlar**

- Atlıhan, Şerife (1993), "Fethiye Deve Kilimler", *Sanat Dergisi*, Kültür Bakanlığı yay. S. 3, Ankara Kasım, s. 104- 112.
- Atlıhan, Şerife (1999), "Ayvacık Bölgesi'nde Alaçuvallar", *Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye İş Bankası yayını, S. 5, Ankara, s. 56-61,
- Atlıhan, Şerife (2001), "Flat Woven Camel Covers in Anatolia", *Edited by Murray L. Eiland, Jr. And Robert Pinner, Oriental Carpet and Textile Studies*, Volume VI, Papers from the ICOC Conference Milan 1999, Published by the ICOC Danville, California. s. 119 - . 123.
- Balpınar, Belkıs (1982), *Kilim-zili-Cicim-Sumak Düz Dokuma Yayımları*, Eren Yayıncılık
- Bieber, Manfred - Pinkward, Doris - Steiner, Elisabeth *Heybe, Traditionelle Doppeltaschen aus Anatolien*, Pazyryk Gesellschaft, e.V. Heuchelheimerstrasse 39, 61350 Bad Homborg, Heidelberg, Germany, ISBN 3-00-014756-x
- Denny, Walter, with contibution by Sumru Belker Krody (2002), *The Classical Tradition in Anatolian Carpets*, The Textile Museum, Washington DC in association with Scala, Exhibition September 13, 2002-February 16, 2003. First published by Scala Publishers Ltd. London.

Pinkward, Doris - Steiner, Elisabeth (1991), *Bergama Çuvalları Die Schmücksaecke der Yürüken Nordwestanatoliens*, Wessel, Germany,

Seyirci, Musa (1996), "Antalya Yörükleri", *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası yayını, S. 29, s. 49-51.

Kaynak Kişiler

- Akkaşoğlu, Mustafa (1987), *Döşemealtı- Karamanlı Köyünden, 1987 yılında 67 yaşında.*
- Arslan, Mustafa (1987), *1987'de Çalkaya Belediye başkanı, 1987 yılında 61 yaşında.*
- Atılğan, Halil (1987), *Döşemealtı- Başköy'den, 1987 yılında 56 yaşında.*
- Kara, Ömer (1987), *Döşemealtı -Yağca Köyünden, 1987 yılında 61 yaşında.*
- Karakaya, Durmuş (1987), *Döşemealtı -Yağca Köyünden, 1987 yılında 61 yaşında.*
- Özkaya, Ali (1987), *Döşemealtı -Yağca Köyünden, 1987 yılında 68 yaşında.*

*Harita ve fotoğraflar Şerife Atlıhan'ın arşivindedir.

Gazipaşa (Zili - Cicim - Sumak) Heybe, Torba ve Çuval Dokumaları

Öznur AYDIN*

ÖZET

Gazipaşa köylerinde 13.02.2008 – 30.03.2008 tarihleri arasında yapılan alan araştırması sırasında belgelenen Çobanlar, Karatepe, Sivaslı, İnceiz, Ilıca, Yeniköy, Karatepe, Öznurtepe, Çığılık Merkez, Yeşilyurt, Küçükklü Köyleri, Manavlı, Koçlar, Piladan ve Sarıcaevler Mahallesi, Merkez Abitağa Konağı ve Halk Eğitim Merkezi'nde yöre halkının yiyecek ve giyeceklerini saklamak adına zili, cicim ve sumak tekniğinde dokunmuş heybe, torba ve çuval dokumaları bu bildiride boyut, kullanım alanı ve teknik özellikleri ile ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Gazipaşa, Heybe, Torba, Çuval, Dokuma.

1. Giriş

Zili; üç veya daha fazla ipliklerle dokunan yaygı dokuma türüdür. Sili ve Zili kelimesi Türkçe veya Farsça kökenden gelmektedir.¹

Anadolu'da daha çok sili veya zili isimleriyle yaygın olarak dokunan bu yaygılar Manisa, İzmir, Çanakkale yöresinde zili; Konya, Niğde, Aksaray Kayseri civarında zili- sili, çalma veya çelme, Tokat, Sivas, Amasya yöresinde zili, zilu, zilane; Antalya ve çevresinde çoğunlukla desen adlarıyla birlikte zili-sili'dir.

* Yrd. Doç., Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Antalya, e-posta: oznuraydin69@gmail.com

¹ L. Rosany Zilin'in Türkçe bir deyiş olduğu görüşündedir. Asım Efendi ise Farsça Zilu sözünü açıklarken; "Satrançlı Palas ise Ziliçe derler". Anadolu'da Şili denir. Bu dokumalar daha ziyade ince ve tüylü renkli kilimlerdir.

B. Ögel; *Türk Kültür Tarihine Giriş III*, Türklerde ev kültürü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 175

Gazipaşa (Zili - Cicim - Sumak) Saddle Bag, Bag And Sack Weavings

ABSTRACT

During the field survey in Gazipaşa villages which was carried out between 13.02.2008 - 30.03.2008 in Çobanlar, Karatepe, Sivaslı, İnceiz, Ilıca, Yeniköy, Karatepe, Öznurtepe, Çığılık Merkez, Yeşilyurt, Küçükklü Villages, Manavlı, Koçlar, Piladan ve Sarıcaevler Districts, Center Abitağa Mansion and Adult Education Center woven saddlebags, bags and woven sacks were documented. Local people store food and clothes. They were woven in zili, cicim and sumac technique. In this article, their sizes, usage areas and technical features will be discussed.

Keywords: Gazipaşa, Heybe, Sack, Bag, Weaving

Çözü, atkı ve desen ipliklerinde oluşan zili dokumalarında, çözü tellerinin üzerinden iki veya üç tel atlanarak dikey ya da kayma tekniği ile dokunur. Çözgüleri yün, kıl ve bazı bölgelerde kıl-yün karışık olarak bükülmüş ipliklerdir.

Cicim; Atkı ve çözü ipliklerinin dışında, desenleri oluşturan renkli ipliklerle dokunan bir tür kilim dokumadır. Cicim dokumalar örtü, heybe, çuval gibi eşyaların yapımında yaygın olarak kullanılmaktadır. Desenlerinin dokuma yüzeyindeki yoğunluğuna göre, seyrek ya da sık motifli cicim olarak adlandırılır.

Sumak dokuma, çözü ve atkı iplikleri dışında kullanılan, desen ipliğinin iki çözü ipliğine dolanmasıyla oluşturulur. Desen ipliklerinin üzerine atkı iplikleri atıldığı gibi sadece desen iplikleriyle dokunan örnekleri de vardır. Düz, balıksırtı, ters ve çapraz ters türlerinde dokunan atkı ve atkısız dokumaları mevcuttur.

2. Torba, Heybe, Çuval

Bildiri konusu olarak ele alınan torba, heybe ve çuval dokumaları 13.02.2008 – 30.03.2008 tarihleri arasında, Gazipaşa Çobanlar, Karatepe, Sivaslı, İnceiz, Ilica, Yeniköy, Karatepe, Öznurtepe, Çıglık Merkez, Yeşilyurt, Küçükklü Köyleri, Manavlı, Koçlar, Pıladan ve Sarıcaevurlar Mahallesi, Merkez Abitağa Konağı ve Halk Eğitim Merkezi'nde yapılan araştırmalarda incelenmiştir. Anadolu'da ürünlerin saklaması ve taşınması için torba, heybe ve çuval kullanılır. Her biri bölgelere göre değişen hammadde, teknik, boya, motif ve kullanım alanlarına göre çeşitli özellikler ve yöresel adlara sahiptirler.

Torba: Türkçe bir kelimedir. İçerisine yiyecek, iç çamaşırı koyulan ve duvar süsü olarak kullanılan örneklerde çoğunlukla çobanlar tarafından sırtta taşınır. Ayrıca içlerine iç çamaşırı konularak esvap çuvallarının içinde de kullanıldığına rastlanılmıştır. Dikiş aletlerinin konulduğu gelin ve kızların odasında duvara asılı örnekleri de bulunmaktadır.²

Foto 1. Kınacı Heybesi 56(en)x51+30+51(boy) cm Sumak Zili tekniği ile dokunmuş, Gazipaşa Halk Eğitim Merkezi, Ö. Aydın, 2008

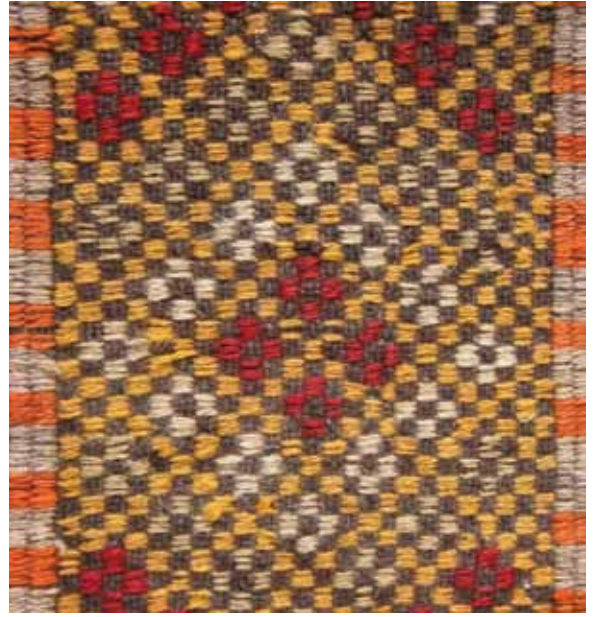

Foto 2. Kınacı Heybesi Detayı, 25x30 cm Sumak Zili tekniği ile dokunmuş, Gazipaşa Halk Eğitim Merkezi, Ö. Aydın, 2008

Heybe: İçinde yiyecek taşımak veya giyim eşyalarını saklamak üzere dokunur. İki gözlüdür. 35x45, 45x50 cm ölçülerindedir. At terkinde, insan sırtında taşınır. Hayvan sırtına atılan örneklerinde orta alan uzun tutulur. Bazen insanlar boyunlarından geçirip ön ve arka tarafa almak için orta yeri açık bırakırlar. Kıldan ve yünden dokunan örnekleri olduğu gibi koyun, at, eşek heybesi gibi adlandırılanları da vardır. Gazi paşadaki, 11 köy, 4 mahalle ve 2 merkezde yapılan araştırmalar sonucunda göz alıcı heybe örnekleri "Kınacı Heybesi (Gelin Alıcısı Heybe" diye de tanımlanır. (Foto 1.) Bölgede düşünlerden bir gün önce oğlan evinden kız tarafına giyecek, yiyecek ve kınadan meydana gelen bir hediye hazırlanır. (Foto 2.) Özel olarak dokunan bu heybelerin renkleri ve motifleri göz alıcıdır. (Foto 3.) Kendi düşün adetleri içinde oğlan evinden oğlanın yengesi tarafından kız evine ulaştırılan hediye ve kınaya karşılık kız evinden hediyeler verilir. (Foto 4.) Küçük bir eğlence düzenlenir.³ Gaziantep yöresinde dokunan heybe isimleri de Kürdişi, Yapraki, Turinçi, Diliceki, Kurtağzî diye adlandırılmaktadır.⁴

Çuval: Farsça çuval kelimesinden gelmektedir. İçinde yiyecek ve giyecek eşyası saklamak ve taşımak için kullanılır. Yörelere göre değişmekle birlikte, bel yüksekliğinde olanlara beldari, büyük boyutlu olanlara haral (harar), küçüklerine ise dimi, gireniz, seklem adları verilir. Çadır içinde veya evlerde yan yana

² B. Deniz, " Tekstil Ürünlerini Saklamada Kullanılan Halı ve Düz Dokuma Yaygılar; Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan, Erman Ofset, Konya, 2007, s.155.

³ B. Deniz, agm., Konya, 2007, s.156

⁴ Ş. Sezgin, Gaziantep Kilimciliğinin Dünü, Bugünü" I.Uluslararası Eşme Kilim Festivali Türkiye Kilimciliğinin Üretim ve Pazarlama Sorunları" 13-14 Mayıs 1994, Eşme, Uşak, Turizm Geliştirme Vakfı, Ankara, 1995, s.233

Foto 3. Sıyırmaç Atın Kınacı Heybesi, 55 (en) x 45 (boy) + 30 + 45cm Sumak Zili tekniği ile dokunmuş, Hasan Güzel Evi, Öznurtepe Köyü. B. Deniz, 2008.

Foto 4. Sıyırmaç Atın Kınacı Heybesi Detayı, Sumak Zili tekniği ile dokunmuş, Hasan Güzel Evi, Öznurtepe Köyü. B. Deniz, 2008.

Foto 5. Alaçuval, Alasıkardaş, 124x84 cm Sumak, Ali Yıldırım Evi, Ö. Aydın, 2008.

konuldukları için yük adı da verildiği görülmüştür. Hayvan sırtlarına yüklendiği için de yük (denk) denir. (Foto 5.)

Yörükler kullanacakları her türlü eşyayı kendileri dokurlar. Çadır, kilim, namazlık, çeşitli boyutlarda yaygılar, çul, çuval (un ve çeyiz), heybe, torba, tuz torbası, sofrası, ayna-tarak-çatal-kaşıklarını içine koydukları saklama ve koruma torbalarını kendileri dokurlar.

Yörük yaşamında büyük bir öneme sahip olan çuvallar; gerek dokunuşları gerek üzerindeki motifleri, renkleri ve tutma yerlerindeki kolon dokumaları ile beraber değerlendirilmelidir. Ayrıca içindekilerin dökülmemesi için ağzı yünden örgü bağlarla bağlanır. Gaziantep yöresinde dokunan çuval isimleri Ağbörrek, Altın Terlik, Çevşen, Kevkel, Yılan Koduğu, Daban, Bıçkı, Bülbülbükü, Belder, Kuşburnu ve Doldurmalıdır.⁵

Yörük çuvalları kullanılırken kullanıldığı alanlar önemlidir. Çok çeşitli amaca hizmet etmelerinden dolayı farklı isimlerle adlandırılırlar. Örneğin; sırt (esvap) çuvalı, toplu çuval, yoz çuval, un çuvalı ve ala çuvallardır. Bu çuvallar; cicim, zili, sili, sumak ve kilim tekniklerinin biri ya da birkaçının bir arada kullanılması ile oluşturulur. Sırt (esvap) çuvalları içerisine gündelik kıyafetlerinin yanı sıra çeyiz için hazırlanmış eşyaları da korumak amacıyla kullanılan çuvallardır. Günümüzde dolap, sandık ve hurçların yerini tutan örnekler çok zengin motif ve renk-

⁵ Ş. Sezgin, agm., Ankara, 1995, s. 235

lere sahiptir. Toplu adı verilen çuvalların içerisinde saklama-koruma amacıyla peynir, yağ, yoğurt gibi yiyecek maddeleri konulur.

Yün ve keçi kılından, iliksiz kilim, çizgili, tahta ya da çibik adı verilen tek ya da üç renkle dokunan örnekleri çok yaygındır. İçlerine özellikle giysi konulanlar cicim-zili-sumak tekniklerinden biri ya da birkaçı ile dokunanları; esvab, sırt-baş, ala, oturgun çuval isimlerini alır.

Yoz Çuval (Kıl) genellikle kilim tekniğinde, keçi kılından, siyah ağırlıklı olmak üzere çeşitli renkler kullanılarak dokunmasıyla oluşturulur. Genellikle içerisine buğday, arpa bulgur gibi kuru gıdalar konulur. Hayvanların yemleri de bu çuvallarda saklanır ve taşınır.

Bu çuvalların küçük ebatlı dokunanlarına "enik çuval" adı verilir. Un çuvallarının genellikle çözgüsü ve atkısı yündür. İçerisine kıl kaçmasın diye keçi kılından dokunmaz.

Un çuvallarını diğer çuvallardan ayıran en önemli özellik kompozisyonlarıdır. Diğer çuvallardaki desenler dikeydir. Motifler birbirlerinin üzerine istiflenmiş şekildedirler.⁶

Un çuvallarında ise yatay çizgilidir. Un çuvallarında motifler çuvalın ön yüzündedir. 25-30 kg. un-buğday-bulgur taşıyacak ölçüde dokunurlar. Yaklaşık 70 (en) x 90 (boy) – 90 (en) x 150 (boy), Gazipaşa köylerinde tespit edilen örneklerde ise 64 (en) x115 (boy), 85 (en) x 105(boy) ve 65 (en) x 120 (boy) ebatlarındadır.⁷

Ala çuval adıyla Gazipaşa'nın adı geçen köylerinde 7 adet tespit edilmiştir. Ala çuval örnekleri gelin çeyizi, giyeceklerini sakladığı ya da taşıdığı sandık yerine geçer. Isparta'da; göklü çuval, küflen çuval, kırkbudak çuval, Antalya civarında; kırkbudak, zülüflü, al yanak, karagöz isimlerini alırken İzmir civarında ala çuval, dimi-oturgun isimleriyle tanınır.⁸

Ala çuvallar: Çeyiz amaçlı kullanılan zengin renk ve motiflerle dokuma yüzeylerinin oluşturduğu bu dokumalar halk arasında "ala çuval" olarak tanımla-

nır. Ala kelimesi çuval dokumalarının tek renkli olmadığını, zengin motif ve renklerle bezenmiş olduğunu anlatır. Göçebe yaşamında kullanılan ala çuvallar; giysilerini, takılarını ve değer verdikleri eşyalarını koydukları çuvallardır. Günümüzdeki sandığın yerini tutmuştur. Bu çuvallar kıl ve keçe çadırlarda yan yana dizilerek alanları süsler. (Foto 6.)

Foto 6. Alaçuval,Alasıkaraşa Detayı, 124x84 cm Sumak, Ali Yıldırım Evi, Ö. Aydın, 2008

3. Değerlendirme ve Sonuç:

Gazi paşanın köylerinden olan; Çobanlar Köyü, Karatepe Sivaslı Köyü, İncegiz Köyü, Ilıca Köyü Manavlı Mahallesi, Yeni köy Koçlar Mahallesi, Karatepe Köyü Piladan Mahallesi, Öznurtepe Köyü, Çıgılık Merkez Köylerinde, çuval, heybe torba tespit edilmiştir.

13.02.2008 – 30.03.2008 tarihleri arasında yapılan alan araştırması sırasında çok miktarda ıstar tezgâhlar da dokunan zili-sili, farda (126 adet fotoğraf), zili namazlağ (222 adet fotoğraf) kıl çul, iteği, heybe (27 adet fotoğraf) ve çuval (14 adet fotoğraf), torba (11 adet fotoğraf) dokumaları tespit edilmiş ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Çulfalık tezgâhlarda dokunmuş battaniye, çaput çul, söküntü yolluk ve darabulus dokumalarına da rastlanılmıştır.

Araştırma sırasında 267 adet fotoğraf çekilmiş; çuval, torba, heybe olarak kullanılan zili-cicim ve sumak dokuma örneklerinin, yayla göçleri sırasında Mersin ve Konya yörelerinden etkilenerek dokunduğu görülmüştür.

3.1. Gazipaşa Köylerinde İncelenen Heybe, Torba, Çuvalların Boyut Özellikleri:

1. HEYBE ÖLÇÜLERİ: 52(en)x53+34+53(boy) cm, 60(en)x56+32+56(boy)cm, 52(en) x60+40+60(boy)cm, 62(en)x60+28+28+60(boy) cm, 65x125cm, 65x125cm, 59x59cm+30x26cm, 60(en)x54+30+54(boy), 55(en)x45+30+45(boy)cm, 55(en)x47+35+47(boy)cm, 56(en)x60+48+60(boy) cm, 56(en)x 51+30+51(boy)cm, 62(en) x57+30+57(boy)cm (Foto 7-8.)

⁶ B. Deniz, "Söke (Aydın civarında) Yaşayan Yörüklerde Dokumalar", *1. Uluslar Arası Büyük Menderes Havzası, Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, 15-16 Kasım 2001, Söke, Şanal Matbaası, İzmir, 2002, s. 296-314; B.Deniz, "Aydın Civarında Yaşayan Tekeli Yörüklerinde Dokuma", *8. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, İzmir, 13-15 Kasım 2002, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2005, s. 104-122; B.Deniz, "Tekstil Ürünlerini Saklamada Kullanılan Halı ve Düz Dokuma Yayımları", *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan*, Erman Ofset, Konya, 2007, s. 157-160.

⁷ N. Yılmaz, A. Koyuncu, "Yörük Yaşam Biçiminin Geleneksel Dokumalara Yansıması" *10. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, Print Ofset, İzmir, 2009, s.387-388

⁸ N. Eren, "Yörük Çuvalları", *Türk Dokuma Sanatından Örnekler*, Akbank Yayınları, Türk Süsleme Sanatları Serisi -8, İstanbul, 1984, s. 27-32; E. Pekin "Yörüklerde Un Çuvalı" *1. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt 5, Akın Matbaası, Ankara, 1997, s. 214-216; O. Kademoğlu, "Anamas Yaylarında", *Türkiyemiz Dergisi*, S.10 Haziran 1973, s. 26-27.

Foto 7. Cicim Desenli Heybe, 60x56 boy 144 cm Cicim Desenli Heybe, Ali Yıldırım Evi, Ö. Aydın, 2008.

Foto 8. Cicim Desenli Heybe, 60x56 boy 144 cm Cicim Desenli Heybe, Ali Yıldırım Evi, Ö. Aydın, 2008.

Foto 9. Sapsız ve Kilitli Torba, 40x37 cm Eğri Sili Tekniği ile dokunmuş, Sivashlı Köyü Eşe Şahiner evi, Ö. Aydın, 2008.

Foto 10. Sapsız ve Kilitli Torba Detayı, 40x37 cm Eğri Sili Tekniği ile dokunmuş, Sivashlı Köyü Eşe Şahiner evi, Ö. Aydın, 2008.

2. TORBA ÖLÇÜSÜ: 40x37 cm (Foto 9-10.)
3. ÇUVAL ÖLÇÜLERİ: 90x115 cm, 64x115 cm, 66x115 cm, 85x105 cm, 87x113 cm, 85x125 cm, 85x 115 cm, 84x124 cm, 65x120 cm (Foto 11-12.)

3.2. Gazipaşa Köylerinde Tespit Edilen Zili-Cicim ve Sumak Dokumaları Ve Kullanılan Motif İsimleri:

Azatlı Zili, Top Eğer Kaşı, Alabağlı Zili, Eğri Karadaş, Kùlahlı Yeni Dağ Çiçeđi, Katran Dalı, Alası Çırnaklı, Boncuklu Zili, Karadal Zili, Alası Devegözü, Ala Boncuk, Yaneđer Kaşı Boynuzlu'dur.

Azat, Karataş, Ala boncuk, Kırmızı-beyaz, Deve gözü alası, Kökesi, Pıtrak, kùlahlı, Boynuzlu, Yedirme, Alanın Kırağının Dikisi, Karataş Alası Çırnaklı, Eğrice Karataş'tır.

Foto 11. Keçi Kılı Bağcıklı Çuval, 115x66 cm Kilim ve Cicim, Ali Yıldırım Evi, Ö. Aydın, 2008

Foto 12. Keçi Kılı Bağcıklı Çuval Detayı, 115x66 cm Kilim ve Cicim, Ali Yıldırım Evi, Ö. Aydın, 2008

3.3. Gazipaşa Köylerinde Dokumalarda Kullanılan Renkler Ve Hammaddeleri:

Kırmızı, Ak, Gök, Limon sarısı, Portakal sarısı, Mavi, Mor, Yeşil, Kahverengi, Krem, Deve Tüyü, Pembe, Yağ Yeşili (Haki Yeşil)

Çözü (çezini) keçi kılı, atkısı koyu yünü, motifleri (alatları) renkli koyun yünü, desen iplikleri kirmanda eğirme ve hazır ip boyalı olarak satın alındığı gibi Gazipaşa'da ki boya atölyesinde boyatılarak da elde edilmektedir.

3.4. Gazipaşa Köylerinde Dokuma Tekniklerine Ait Yerel İsimler:

Renkli desen ipi (alat), Dokumanın kenarına verilen ad (pervaz), Dokumada kullanılan motiflere verilen ad (nanış).

Tespit edilen zili-cicim ve sumak teknikleriyle çuval, heybe ve torba dokumalarında, kırsal kesimde ve dağ köylerinde yiyecek, giyecek ve çeyizliklerini korumak ve saklamak amaçlı dokunmaktadır. Hammadde ve boyada görülen sorunlar sentetik boyaların ve ipliklerin kolay ve ucuza elde edilmesi sonucunu bize doğurmaktadır. Ayrıca, yeni kuşak eğitim ve çalışma amacıyla Gazipaşa'daki ve Alanya'daki otellerde iş bulduğu için hem dokuma açısından hem de kullanma açısından önemini yitirmiştir.

TABLO 1. GAZİPAŞA HEYBE- TORBA VE ÇUVAL DOKUMALARI

	Gazipaşa Merkez ve Köyleri	Araştırma Tarih ve Günleri	Dokumanın Bulunduğu Ev ve Ait Olduğu Kişi/Kişiler	Dokumanın Türü	Dokumanın Boyutu	Teknik Özellikleri
1	Çobanlar Köyü	13.02.2008	Dursun Koca evi (43 yaşında)	Ala Heybe Kıl Heybe	-	-
2	Karatepe / Sivaslı Köyü	22.02.2008	Havva Şengöz (55 yaşında)	Sırtmaç Heybe	-	-
3	Karatepe / Sivaslı Köyü	22.02.2008	Eşe Şahiner (93 Yaşında)	Torba Un çuvalı Ala Çuval Kıl Heybe Sırtmaç Heybe	-	-
4	Gazipaşa/ Sivaslı Köyü	22.02.2008	Eşe Şahiner (93 yaşında) Havva Şahiner (52 yaşında) Emine Şahiner (45 yaşında) Mazlum Şahiner (44 yaşında)	Alaçıval Torba Sırtmaç Kıl Heybe	90x115 cm 40x37 cm 52(en)x 53+34+53(boy) cm	Sumak Zili
5	İnceiz Köyü	23.02.2008	Ayşe Oktay Ümmi Oktay	Un Çuvalı	64x115 cm	-
6	İnceiz Köyü	23.02.2008	Ali Yıldırım	Çuval Heybe	66x115cm 60(en) x 56+32+56(boy)cm	-
7	Gazipaşa Ilıca Köyü Manavlı Mahllesi	23.02.2008	Meryem Özyiğit (22 yaşında)	Kınacı Heybe Gelin Alıcısı		
8	Gazipaşa Merkez Abitağa Konağı	24.02.2008	Abitağa'nın evi	Keçi Kılı Heybe	52(en)x 60+40+60(boy) cm	Sili
9	Yeniköy / Koçlar Mahallesi	29.02.2008	Teslime Koç (44 yaşında) Emrah Koç	Heybe Alaçıval Un Çuvalı Kınacı Heybesi	62(en)x 0+28+28+60(boy) cm 85x105 cm 65x125 cm 65x125 cm	-
10	Gazipaşa Karatepe Köyü / Piladan Mahallesi	01.03.2008	Mehmet Seki Kızıldaş (63 yaşında) Havva Kızıldaş (31 Yaşında) Döndü Kızıldaş (29 Yaşında)	Alaçıval Heybe Sırtmaç Kına Heybesi	87x113 cm 59x59 cm + 30x26 cm 59x65 cm	Sumak Zili İlilikli ve kilitli damalı zili
11	Gazipaşa/ Öznurtepe Köyü	02.03.2008	Fatma Güzel (67 Yaşında) Ayşe Güzel	Alaçıval Kıl Heybe Kıl Çuval Sırtmaç atın kınacı Heybesi	85x125 cm 60(en)x 54+30+54(boy) 85x 115 cm 55(en)x 45+30+45(boy) cm	-

12	İnceiz Köyü	23.02.2008	-	Alası Karataş İki Kaymalı Yatay Çizgili Ala Çuval (Çeyiz) Kenarları kolonla çevrili ve saplı	84x124 cm	
13	Çığlık Merkez Köyü	07.03.2008	Teyfik-Esma Özcan (54 yaşında)	Kıl heybe	55(en)x 47+35+47(boy) cm	Seyrek Cicim Tekniği
14	Gazipaşa / Yeşilyurt Sarıcavurlar Mahallesi	07.03.2008	Emine Uysal (75 Yaşında)	Kınacı Heybesi	56(en)x 60+48+60(boy) cm 56(en)x 56+35+56(boy) cm	Sili Sili
15	Gazipaşa Halk Eğitim Merkezi	28.03.2008	Halk Eğitim Merkezi Müdür Muavini Ersin Oktay	Kınacı Heybesi	56(en)x 51+30+51(boy) cm	Sumak Zili
16	Küçüklü Köyü	29.03.2008	Ali-Ayşe Alkan Evi	Un Çuvalı Alaçuval Kıl Heybe	65x120cm 62(en)x 57+30+57 (boy) cm	Sumak Kilitli ilikli

Kaynaklar

- Deniz, Bekir (2002), "Söke (Aydın civarında) Yaşayan Yörüklerde Dokumalar", *1. Uluslar Arası Büyük Menderes Havzası, Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 15-16 Kasım 2001*, Söke, İzmir: Şanal Matbaası, s. 296-314.
- Deniz, Bekir (2005), "Aydın Civarında Yaşayan Tekeli Yörüklerinde Dokuma", *8. Ulusal El Sanatları Sempozyumu, İzmir, 13-15 Kasım 2002*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, s. 104-122.
- Deniz, Bekir (2007), "Tekstil Ürünlerini Saklamada Kullanılan Halı ve Düz Dokuma Yayımlar" *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan*, Konya: Erman Ofset, s.155-160.
- Eren, Naci (1984), "Yörük Çuvalları", *Türk Dokuma Sanatından Örnekler*, İstanbul: Akbank Yayınları, Türk Süsleme Sanatları Serisi -8, s. 27-32.
- Kademoğlu, Osman (1973), "Anamas Yaylalarında", *Türkiyemiz Dergisi*, S. 10, s. 26-27.
- Ögel, Bahaeddin (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş III*, Türklerde Ev Kültürü, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.175.
- Pekin, Ersu (1997), "Yörüklerde Un Çuvalı", *1. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt 5, Ankara: Akın Matbaası, s. 214-216.
- Powell, Josephine (2007) "From Generation To Generation: Anatolian Nomad Storage Sacks", *Giving Back The Colours*, İstanbul: Mas Matbaacılık A.Ş., s.15-25.
- Sezgin, Şerife (1995), Gaziantep Kilimciliğinin Dünü, Bugünü "1. Uluslararası Eşme Kilim Festivali Türkiye Kilimciliğinin Üretim ve Pazarlama Sorunları" 13-14 Mayıs 1994, Eşme, Uşak, Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı, s.233.

Yılmaz, Nuray - Koyuncu, Ayşegül (2009), "Yörük Yaşam Biçiminin Geleneksel Dokumalara Yansımaları", *10. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, İzmir: Print Ofset, s.387-388.

Kaynak Kişiler

- Dursun Koca, 43 yaşında, Çobanlar Köyü
Eşe Şahiner, 93 yaşında, Karatepe / Sivaslı Köyü
Havva Şengöz, 55 yaşında, Karatepe / Sivaslı Köyü
Eşe Şahiner, 93 yaşında, Karatepe / Sivaslı Köyü
Havva Şahiner, 52 yaşında, Karatepe / Sivaslı Köyü
Emine Şahiner, 45 yaşında, Karatepe / Sivaslı Köyü
Mazlum Şahiner, 44 yaşında, Karatepe / Sivaslı Köyü
Ayşe Oktay, İnceiz Köyü
Ümmi Oktay, İnceiz Köyü
Ali Yıldırım, İnceiz Köyü
Meryem Özyiğit, 22 yaşında, Ilıca Köyü Manavlı Mahallesi
Teslime Koç, 44 yaşında, Yeniköy / Koçlar Mahallesi
Emrah Koç, Yeniköy / Koçlar Mahallesi
Mehmet Seki Kızıldaş, 63 yaşında, Karatepe Köyü / Piladan Mahallesi
Havva Kızıldaş, 31 yaşında, Karatepe Köyü / Piladan Mahallesi
Döndü Kızıldaş, 29 yaşında, Karatepe Köyü / Piladan Mahallesi
Fatma Güzel, 67 yaşında, Öznurtepe Köyü
Teyfik-Esma Özcan, 54 yaşında, Çığlık Merkez Köyü
Emine Uysal, 75 yaşında, Yeşilyurt Köyü / Sarıcavurlar Mahallesi
Ersin Oktay, Halk Eğitim Merkezi Müdür Muavini, Gazipaşa Halk Eğitim Merkezi
Ali-Ayşe Alkan, Küçüklü Köyü

Halı ve Düz Dokuma Yaygılarıyla İlgili Araştırmaların Kazanımları, Sorunları Bunların Getirdiği Problemlerin Çözümüne Yönelik Bir Öneri

The Contribution of Research Concerning Carpets and Flat Weavings, the Problems Raising from the Results of Their Evaluations and a Proposal

H. Örcün BARIŞTA*

ÖZET

Halı, kilim, cicim, sumak, zili vb. gibi isimlerle kirkitli dokumalar başlığı altında kümelenen iplik işlerinin (tekstil) Anadolu ve çevresinde gelişen Türk sanatında köklü bir geçmişmiş ve zaman zaman güzel sanatlar düzeyine ulaşan örnekleri bulunmaktadır. Selçuklu Dönemi, Beylikler Dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu Döneminden sonra Türkiye Cumhuriyeti Döneminde de süregelen, geleneksel bir sanat dalı olma niteliğini de taşıyan, bu engin sanat dalı üzerinde çeşitli ana bilim ve ana sanat dalları alanlarında yapılmış araştırmalar vardır. Ancak günümüze değin çok yol alınmış olduğu gözlenen kirkitli dokumalarla ilgili araştırmalar bazı problemlerin varlığına işaret etmektedir.

Bu bildiriye amacımız çeşitli araştırma ve yayınlardan oluşan seçme kaynakçanın değerlendirilmesine dayanarak bir durum saptaması yapmak, bu dalda ulaşılan bilimsel ve sanatsal düzeye katkıda bulunmak, bu bağlamda metodolojiden kaynaklanan sorunları çözebilmek için bu alanda uygulanacak kayıt sisteminde kullanılacak envanter fişlerinden farklı olan gözlem fişlerine dikkat çekmek ve danışmanlığında yapılmış bazı tezlerin gözlem fişlerinin kazanımı olan bir halı gözlem fişi örneği sunmak ve bu yolla aynı gözlem fişi kullanarak bu alanda doğru ve kalıcı kayıt yapma yönünde bir öneri yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dokuma Araştırma Yayın Problem Envanter fişi Gözlem fişi.

ABSTRACT

Weavings which are classified as *kirkitli* under the names of carpet, rug, cicim, sumak, zili. etc. have a deep historical background in Turkish art, which is developed in Anatolia and neighboring regions. Some weavings of these categories have reached the level of fine arts. This form of art has continued through Seljuk, Emirates, Ottoman, and republican periods. Although there are many researches concerning these artforms, there are some problems about the studies on *kirkitli* weavings.

The objective of this paper is to evaluate the bibliography involving various publications to contribute to the scientific level of this field, to emphasize the observation cards which are different from inventory cards and which are capable of solving methodological problems, and to propose an observation card format in order to find a correct and permanent basis for recording.

Keywords: Weavings, Research, Publication, Problem, Inventory Card, Observation Card.

1. Halı ve Düz Dokuma Yaygılarının Tanımı, Disiplinlerarası Konumu ve Önemi, Belgeleme Aşamasında Farklı Bakış Açılırları İle Yapılmış Yayılardan Kaynaklanan Sorunlarını Çözümüne Yönelik Bir Öneri

Halı, kilim, cicim, sumak, zili vb. gibi isimlerle kirkitli dokumalar başlığı altında kümelenen iplik işlerinin (tekstil) Anadolu ve çevresinde gelişen Türk sanatında köklü bir geçmişmiş ve zaman zaman güzel sanatlar düzeyine ulaşan örnekleri vardır. Selçuklu Dö-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi, e-posta: orcunbarista@gmail.com

nemi, Beylikler Dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu Döneminden sonra Türkiye Cumhuriyeti Döneminde de süregelen, geleneksel bir sanat türü olma niteliğini taşıyan, bu engin sanat dalı üzerinde üniversitelerin çeşitli ana bilim ve ana sanat dalları yanı sıra üniversiteler dışında kamu kurumları diğer kurumlar ve özel kişilerce yapılmış bazı araştırmalardan beslenen yayınlar bulunmaktadır. Bunlar bilim insanlarına, sanatçılara, sanatseverlere başvuru kaynakları oluşturmaktadır. Ancak günümüze değin çok yol alınmış olduğu gözlenen görsellerle desteklenmiş bu yazılı kaynaklar toplu bir değerlendirme amacı ile ele alındığı zaman bunların araştırmaya yönelik belgelenme aşamasında konuya farklı bakış açılarından kaynaklanan bazı problemleri olduğu gözlenmektedir. Kısaca kirkitli dokuma niteliğindeki kültür varlıklarının plastik sanatlar bağlamında belgelenmesi aşamasında beliren bu problemler:

- Kirkitli dokuma türleriyle motiflerin, kompozisyonların adlandırılmasındaki farklılıklar,
- Gereç ayrışmaları başka deyişle analizleri bağlamında beliren boşluklar,
- Teknik çizimlerle fotoğraflarda başka deyişle görsellerde gözlenen eksiklikler,
- Yöntem farklılıklarıyla farklı bakış açılarından kaynaklanan kayıt sistemindeki farklılıklar,
- Üretilen yöre ve tarihleme beliren sorunlar, olarak sıralanabilir.

Bu bildiride amacımız bu dala ivme kazandıran bazı araştırmalar sonucu yapılmış yayınlara toplu bir bakış sonucunda belirlenen bazı problemlere eğilmek ve bu bağlamda bu alanda ulaşılan bilimsel ve sanatsal düzeye katkıda bulunmak, sorunları çözebilmek için araştırma yöntemleriyle ilgili bir öneri sunmaktır.

Bildiri çok sayıda çalışma bulunan bu alandaki bütün yayınları kapsamamaktadır. Başka deyişle çok geniş alana yayılan kaynaklar arasından örneklem bazı yayınlar dışında ağırlıklı olarak sanat tarihi disiplini alanında kaleme alınmış, seçme kitap, makale ve bildirilerle sınırlıdır. Seçme Kaynakça ünitesinde sıralanan çeşitli bakış açılarından bu alana katkı sağlayan bu yazılı kaynaklar üzerinde bir bildiri çerçevesinde ana çizgileriyle yapılan bir durum saptamasından sonra sunulan düşünceler bir öneriden oluşmaktadır. Öneri araştırmalara dayanan yayınlardan sağlanan yarar ve Barışta'nın danışmanlığında yapılmış lisans, yüksek lisans ve doktora tezlerindeki kazanımlara dayanarak hazırlanmış üzerinde tartışabilecek ve eklemeler yapılabilecek bir gözlem fişi ile örneklenmiştir. Bildiri Kirkitli Dokumalarla İlgili Seçme Kaynaklara Toplu Bir Bakış, Seçme Kaynaklardan Sağlanan Kazanımların Değerlendirilmesi Aşamasında Beliren Durumun Düşündürdükleri başlıkları altında kısaca şöyle özetlenebilir.

2. Kirkitli Dokumalarla İlgili Seçme Kaynaklara Toplu Bir Bakış

Bilindiği gibi halıcılıkla ilgili erken tarihli bir yayının Halıcılık Kongresi için İktisat Bakanlığınca yayımlanmış olan Dirik'in kitabıdır.¹ Onu Türkiye'de Halıcılık isimli halılarla ilgili genel bilgiler veren Kotan'ın kitabı izlemektedir.² Belli bir zaman dilimi sonraya ait Türk halılarına da yer vermiş bir kitap Diez ve Aslanapa³ bir başka yabancı kaynak ise Doğu halıları arasında Selçuk, Erken Osmanlı ve Osmanlı başlıkları altında Anadolu ve çevresi Türk halılarına yer verilmiş olan Erdmann'ın kitabıdır.⁴ Erdmann başka bir kitabı 15. Yüzyıl halılarını konu alan çalışmasıdır.⁵ Selçuklu Dönemine ait erken tarihli bir kitap Aslanapa- Durul⁶, Selçuklu Dönemi halılarına yer verilmiş başka bir kitap⁷ ile Beylikler Devrine ait bilgiler içeren başka bir kitap⁸ Öney'indir. Türk halı sanatına toplu bir bakışla eğilinmiş daha da başka bir kitap Aslanapa'nındır.⁹

Bu arada Kültür ve Turizm Bakanlığı¹⁰, TBMM Milli Saraylar¹¹, Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı bazı müze¹² yayınlarında, Kültür ve Turizm Bakanlığının sergi kataloglarında¹³ ve bazı yurt dışındaki kiliselerle¹⁴ müzelere yapmış olduğu yayınlarda da halılara yer verilmiş olduğu görülmektedir. Doğu halıları arasında Uşak, Gördes, Ladik, Bergama vb. örneklerle Anadolu örnekleri bulunan

¹ Kazım Dirik, *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı*, İstanbul, 1938.

² Vasfi Kotan, *Türkiye'de Halıcılık*, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul, 1949.

³ Ernst Diez- Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No 627, İstanbul.

⁴ Kurt Erdmann, *Oriental Carpets*, The Crosby Press, 1976, s. 17-23, 23-29,47-56.

⁵ Kurt Erdmann, *Der Türkische Teppische Des 15. Jahrhunderts-15. Yüzyıl Türk Halısı*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları:715, Maarif Basımevi, Türkçe Metnin Redaksiyonu S. Ögel.

⁶ Oktay Aslanapa- Yusuf , Durul, *Selçuklu Halıları*, Ak Yayınları, Akbank.

⁷ Gönül Öney-Ü. Erginsoy, *Anadolu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Genel Yayın No:185, Sanat Dizisi:33, Ankara, 1978, 125-132.

⁸ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı*, XIV-XV. Yüzyıl, 1300-1453, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1989, s.51-54.

⁹ Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, Eren, 1987.

¹⁰ *Türk ve İslam Eserleri Müzesi*, Akbank, 2002, s.276-279,310-313.

¹¹ Ayşe Fazlıoğlu, *Düğümün Son Halkası; Osmanlı Sarayı Halıları (Last Loop of The Knot; Ottoman Palace Carpets*, Translition: Çiğdem Aksoy Fromm, TBMM, Milli Saraylar, 2007.

¹² Suzan Bayraktar- Serpil, Özçelik, *Halı Müzesi İle Kilim Ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi Kataloğu*, T.C.Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2007.

¹³ Nazan Tapan, *Hicretin 15. Yüzyılında İslam Sanatları Sergisi, - İslamda Halı Sanatı- On The Occasion Of The Fifteenth Centennial of Hegira Islamic Art Exhibition-Carpets In İslam*, Ministry Of Culture And Tourism, İstanbul, 1983 Nazan Ölçer- Enderlein, Volkman- Frenc, Batari-John, Mills- Nils, Rutgers, *Turkish Carpet From The 13th-18th Centuries*, Textilbank, Ertuğ, 1996.

¹⁴ Micheal Fransis, "Transilvanya Kiliselerindeki Osmanlı Halıları, Katalog", *Tanrı'ya Atanmış Halılar Transilvanya Kiliselerinde Anadolu Halıları 1500-1750*, Sakıp Sabancı Müzesi, 2007.

Macaristan'daki Estegong¹⁵ ve Budapeşte müzelerinden¹⁶ Rusya müzelerinden¹⁷ örnekler veren kitaplar ile Türk halı sanatı¹⁸ ile Türk halı¹⁹ ve Türk halı ve düz dokumaların Türk dünyası bağlantısıyla konu olarak alan²⁰ kitaplar bulunmaktadır. Güran Erbek'çe projelendirilmiş, Türkiye'deki müzeler ile Anadolu ve çevresinden seçilmiş altı yüze yakın halının fotoğraflarla belgelenmiş olduğu kataloglar²¹ vardır. Beş cilt olarak yayınlanmış bu kitaplarda bir sayfada halının fotoğrafı diğeri bazı motif ve desenler bir halka içine alınmış başka bir fotoğrafı ve halka içine alınmış motif ve desenlerin çizim ve adlarına yer verilmiştir. İlgi çeken başka bir araştırmanın ürünün geç dönem Batı Anadolu halılarıyla ilgili belgelerle bilgiler veren Ürer'in²² kitabıdır.

Bu arada bazı el sanatlarını konu alan kitaplarda halı ve düz dokumalara yer verilmiştir.²³ Kilim ve Düz dokuma yaygılara genel bir bakış açısıyla eğilmiş ve çizimlerle desteklenmiş olan kitaplardan erken tarihli olan ikisi Kenan Özbel'indir.²⁴ Bu kılavuz kitapları Belkis Acar'ın iki kitabı²⁵ ile Ölçer'in Nils

Rütters'in yapmış olduğu malzeme- teknik analizlerini de içeren²⁶ bir kitabı izlemektedir. Anadolu ve Yörük kilimleri konusunda genel bilgiler veren iki kitap Yusuf Durul'undur.²⁷ Aşiretleri konu alan başka bir kitap Onuk ve Akpınarlı'nındır.²⁸ Avşar ve Türkmen kilimlerinin motif çizimleri ve adları ile dikkat çeken bir başka kitap Durul'undur.²⁹ Bu kitap dışında motif çizimleri ile desteklenmiş iki katalog Güran Erbek'çe projelendirilmiştir. Bu kataloglarda müze ve müzeler dışında bulunan Anadolu kilimlerinden seçme iki yüz örnek bazı motiflerinin çizim ve adları ile birlikte sunulmuştur.³⁰

Belli yörelere ait halıları konu alan kitaplar: He-reke³¹, İsparta³², Yağcı bedir³³, Uşak³⁴, Bergama;³⁵ düz dokuma yaygıları konu alan kitap Çanakale- Ayvacık³⁶ kilimlerini konu alan kitaplar Eşme³⁷ Hakkari³⁸ olarak sıralanabilir. Bu örnekler Valilikler³⁹, Belediyeler⁴⁰ bazı Vakıflarca⁴¹ yayınlanmış kitaplarla çoğaltılabilir.

Öte yandan bu yayınlar halı ve düz dokumaların boyar maddeleri üzerinde yapılan çalışmaları içeren yayınlar bulunmaktadır. Bunlara çeşitli üniversitelerde yapılmış araştırmaların sonucunda elde edilen bulguların paylaşıldığı doğal boyalara yönelik olan

¹⁵ Gombos Karoly, *Regi Kelleli Szönyegeek Altorientalische Teppiche- Old Oriental Rugs*, Keresztesy Museum Esztergom 1977, Christliches Museum Zu Esztergom Hungary 1977, Christian Museum In Esztergom Hungary, 1977.

¹⁶ Ferenc Batari, *Five Hundred Years In The Art Of Ottoman Carpet Making*, The Museum Of Applied Art, Budapest, 1986.

¹⁷ N.P. Nekrasova- K.G. Kınayeva, *Moskova Şark Sanatları Devlet Müzesi Türk Azeri Ve Türkmen Seccadeleri*, Çev. Cem Oğuz, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1997.

¹⁸ Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1991.

¹⁹ Nalan Türkmen, Orta Asya Türkmen Halıları İle Tarih Anadolu- Türk Halılarının Ortak Özellikleri, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2001.

²⁰ Bekir Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygılar*, Atatürk Kültür Merkezi, 2000.

²¹ *El Dokuması Halılar (Turkish Handwoven Carpets)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Katalog 1; Katalog 2; katalog 3; Katalog 4, Katalog 5 Güran Erbek Anısına, (In the Memory of Güran Erbek).

²² Harun Ürer, Haneden Ticarethane Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935) Ege Üniversitesi, Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın No:139 İzmir, 2007. *Van Kilims*, Van Valiliği, Ankara, 1998.

²³ Fatma Pamir Akbil, *Türk El Sanatlarından Örnekler*, Akademi Yayınları, İstanbul, 1970; Çetin Aytaç, *El Dokumacılığı*, Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982; H.Örcün Barışta, *Turkish Handicrafts*, Expo 85 Yayınları, Türk Tarih Kurumu Matbaası, Ankara, 1985; H.Örcün Barışta, *Turkish Handicrafts*, Ministry of Culture And Tourism Publications: 974, Art Book Series: 11, (Expo 85 için hazırlanan genişletilmiş baskısı); H.Örcün Barışta, *Türk El Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 975, Sanat Eserler Dizisi, 11, Ankara, 1988, (Yukarıdaki Kitabın Türkçesi); H.Örcün Barışta, *Türk El Sanatları*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2168, Sanat Eserleri Dizisi:192, Ankara, 1998; H.Örcün Barışta, *Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Halk Plastik Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2005; Taciser Onuk- Feriha Akpınarlı-H.Serpil Ortaç- Özlem Alp, *Tarsus El sanatları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998.

²⁴ Kenan Özbel, Kılavuz Kitaplar, *Cicim ve Sili*, El Sanatları VII, C.H.P Halkevleri Bürosu; Kenan Özbel, Kılavuz Kitaplar, *Anadolu Kilimleri*, El Sanatları IX, C.H.P Halkevleri Bürosu.

²⁵ Belkis Acar, *Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar*, Akbank Yayınları, Süsleme Sanatları Serisi:3, 1975. Acar- Balpınar, Belkis *Kilim Cicim Zili*, *Sumak Turkish Flatweaves*, Eren Yayınları, İstanbul, 1983;

²⁶ Nazan Ölçer, *Türk İslam Eserleri Müzesi Kilimler*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988.

²⁷ Yusuf Durul, *Yörük Kilimleri*, Akbank, Süsleme Sanatları : 6, İstanbul, 1977; Yusuf Durul, *Anadolu Kilimlerinden Örnekler*, Akbank, 1985.

²⁸ Taciser Onuk- Feriha Akpınarlı, *Şanlıurfa Karakeçili Kilimleri*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 2003.

²⁹ Yusuf Durul, *Anadolu Kilimlerinden Örnekler*, Akbank, 1987.

³⁰ *Anatolian Kilims*, 1,2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİM, 1995.

³¹ Önder Küçükerman, *Hereke Fabrikası*, Sümerbank, İstanbul, 1987.

³² Önder Küçükerman, *Batı Anadolu'daki Türk Halıcılık Geleneği İçinde İzmir Limanı ve İsparta Halı Fabrikası*, Sümer Halı, Ankara, 1990.

³³ Yeşim Öztürk, *Balıkesir Sındığı Yöresi Yağcıbedir Halıları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.

³⁴ Besim Atalay, *Türk Halıcılığı Ve Uşak Halıları*, Türkiye İş Bankası, 1967.

³⁵ Fahrettin Kayıpmaz- Naciye Kayıpmaz- Mustafa Genç, *Tarihten Günümüze Bergam Halıları*, Bergama Belleten 10, 2001, Bergama Kültür Ve Sanat Vakfı.

³⁶ Bekir Deniz, *Ayvacık Çanakale Yöresi Düz Dokuma Yaygıları*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1998.

³⁷ Neriman Görgünay, *Eşme Kilimleri*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1994.

³⁸ Recai Karahan, *Dünden Bugüne Hakkari Kilimleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007.

³⁹ *Hakkari Kilimleri*, Hakkari Valiliği, Ankara, 1997.

Van Kilims, Van Valiliği, Ankara, 1998.

Kilimlerimiz, Balıkesir Valiliği, Balıkesir, 2000.

Ahmet Aytaç, *Hotamış Türkmen Kilimleri*, Konya Valiliği, Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2003...

⁴⁰ Ahmet, Aytaç, *Yukarıçığıl Kilimleri*, Yukarıçığıl Belediyesi, Konya 2009,

⁴¹ *Uluslararası Eşme Kilim Festivali Türkiye Kilimciliğinin Üretim ve Pazarlama Sorunları Sempozyumu*, Turizm Geliştirme Vakfı, Ankara, 1995.

bilgileri⁴² ve alan çalışmalarını da kapsayan kitaplar⁴³ ile Marmara Üniversitesince 20. yüzyılda başlatılan 21. Yüzyılda da devam edilen laboratuvar çalışmalarının kazanımları olan makale⁴⁴ ve kitaplar.⁴⁵ örnek verilebilir. Marmara Üniversitesinde sürdürülen çalışmalarla pek çok tekstil örneğinin boyar maddeleri analizleri yapılmış ve bulgular Turkish Cultural Foundation tarafından internet ortamına aktarılmıştır.⁴⁶

Bu konuda yayınlanmış makaleler ve bildirimler sayıca çoktur ve kirkitli dokumaların araştırmalarının geniş bir evrene ulaştığına işaret etmektedir. Bunlardan erken tarihli yurt dışı bir makaleyle konuya ilgi çeken Rüçhan Arık'tır.⁴⁷ Başka iki makale ise Şerare Yetkin'indir.⁴⁸ Bu konuda bu dala büyük katkıları olan Arış Dergilerinde yayımlanmış makaleler bulunmaktadır.⁴⁹ Bunlar arasında Türk halı sanatının genel gelişmesi ve yeni keşifleri konu alan makaleler⁵⁰ yanı sıra müze ve koleksiyonlardaki örnekleri tanıtmaya⁵¹, bazı yörelerdeki örnekleri belirleme

ve belgelemeğe yönelik çalışmalar vardır. Bunlardan halıları tanıtmaya yönelik olanlar Taşpınar⁵², Kula⁵³, Gördes⁵⁴, Ladik⁵⁵, Kırşehir⁵⁶, Mucur⁵⁷, Milas⁵⁸, Kozak Bergama⁵⁹, Aksaray⁶⁰, Arısama⁶¹, Yunddağ⁶², Uşak⁶³, Konya⁶⁴, İsparta⁶⁵, Nevşehir⁶⁶, Konya Sarayönü-Ladik⁶⁷, Konya Yükselen⁶⁸, Taşkale'de⁶⁹ bulunan halılar şeklinde sıralanabilir. Bunlara Divriği Ulu Camide Bulunan Osmanlı Saray Üslubundaki Kilimler⁷⁰, Bardız kilimleri⁷¹, Yozgat kilimleri⁷², Afyonkarahisar ki-

- ⁴² Öner Eyüpoğlu-İtir Okaygün- Füsün Yaraş, *Doğal Boyalarla Yün Boyama Uygulamalı ve Geleneksel Yöntemler, Uygulama*, A.Ş., İstanbul, 1983.
- ⁴³ ; İsmail, Öztürk, *Doğal Bitkisel Boyalarla Yün Boyama*, Ürün Yayınları: 15, Temel Kaynak Dizisi 04.
- ⁴⁴ Recep Karadağ, "Doğal Boyar Maddeler", *Arış*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1997, S.2, s.38-51.
- ⁴⁵ Recep Karadağ, *Doğal Boyamacılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.
- ⁴⁶ Bk. <http://www.turkishculturalfoundation.org/lab/tr/portfolyo/boymadde-analizi>.
- ⁴⁷ Rüçhan Arık, "Turkish Landscape Carpets", *Halı*, 1, No 2, London 1978, s.122-127.
- ⁴⁸ Şerare Yetkin, "Yeni Bulunan Hayvan Figürlü Halıların Türk Halı Sanatında Yeri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü, 1972-1973, V.5, s.145,146; Şerare Yetkin, "Türk Halı Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Halı Sanatı*, Türkiye İş Bankası, 1993, s.311-342.
- ⁴⁹ İsmail Öztürk-Gonca Karavar, *Türk Halı Kilim Bibliyografyası*, Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1997, S.1, s.154-157.
- İsmail Öztürk-Gonca Karavar, *Türk Halı Kilim Bibliyografyası II*, Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1997, S.2, s.76-89.
- İsmail Öztürk-Gonca Karavar, *Türk Halı Kilim Bibliyografyası III*, Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1997, S.3 s.116-121.
- İsmail Öztürk-Gonca Karavar, "Türk Halı Kilim Bibliyografyası", IV, Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1998, S.4, s.120-122.
- ⁵⁰ Oktay Aslanapa, "Türk Halı Sanatının Tarihi Gelişmesi", Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1997, S.3, s.18-25; Oktay Aslanapa, "Türk Halı Sanatında Yeni Keşifler", Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1997, S.2, s.10-17.
- ⁵¹ Bekir Deniz, "Aksaray Müzesi Halıları", *III. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri*, 23-25 Kasım 1983-İzmir, 1984, s.112-119.
- Sema Koç, "Ankara Etnografya Müzesi Halı Kilim Koleksiyonu", Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1998, s. 104-113. Suzan Bayraktar, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı ve Kilim Koleksiyonu", Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1997, S.2, s.88-103;
- Naci Bakırcı, "Mevlana Müzesi Halı Kumaş Seksiyonunda Sergilenen Türk Halıları", Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1997, S.1, s.120-133.
- H.Örcün Barışta, "Bir Müzayedede Sergisinden Sağlanan Bilimsel

Katkıya Bir Örnek Uçaklı Halı", *Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1997, s.138-142.

H.Örcün Barışta, "Cumhuriyet Döneminin Ankara'ya Armağanlarından Ankara Beypazarı Kültür ve Sanat Müzesi Halıları Üzerine", *Cumhuriyetin 80. Yılında Her Yönüyle Ankara*, Gazi Üniversitesi- Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2004, s.201-206- Fotoğraflar 351-357

H.Örcün Barışta, "Konya Müzelerinde Bulunan Geç Dönem Halıları Üzerine", s.3-12. *II. Uluslararası Türk El Dokumaları (Tekstil) Kongresi ve Sanat Etkinlikleri*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırma Merkezi Başkanlığı, Konya, 2009.

⁵² Bekir Deniz, "Taşpınar Halıları", *Sanat Dünyamız*, Yapı ve Kredi Bankası, 1982, S.25, s.18-22.

⁵³ Bekir Deniz, "Kula Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, 1985, S.43, s.13-19.

⁵⁴ Bekir Deniz, "Gördes Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, 1986, S.45, s.13-19.

⁵⁵ Bekir Deniz, "Ladik Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, 1986, S.46, s.13-18.

⁵⁶ Bekir Deniz, "Kırşehir Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, 1986, S.47, s.18-24.

⁵⁷ Bekir Deniz, "Mucur Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, 1987, S.48, s.20-24

⁵⁸ Bekir Deniz, "Milas Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, 1987, S.49, s.13-20

⁵⁹ Bekir Deniz, "Kozak Bergama Yöresi Halıları", Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1997, N.2, s.18-37.

⁶⁰ Bekir Deniz, "Geçmişten Günümüze Aksaray Halıları", Arış, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1998, s.90-103.

⁶¹ Bekir Deniz, "Arısama Halıları", *Lale*, 1987, S.5, s.9-15.

⁶² Bekir Deniz, "Yöre Özellikleriyle Yunddağ Halıları", *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 1995, s.33-46.

⁶³ A.Fulya Bodur, "Batı Anadolu Uşak Halıları" *Türk Edebiyatı*, 1984, S.132, s.33-34.

⁶⁴ A.Fulya Bodur, "Halıcılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve Konya Halıları", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988, S. XX, s.105-114.

⁶⁵ H.Örcün Barışta, "İsparta Halıcılığı Üzerine", *Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretim ve Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara, 1994, s.53-66.

⁶⁶ H. Örcün Barışta, "19. Yüzyıla Ait Türk Halılarından Nevşehir'de Bulunan Beş Örnek", *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 1995, C.1, s. 265-273

⁶⁷ H.Örcün Barışta, "Sarayönü ve Ladik'te Bulunan Türk Halılarından Bazı Örnekler", *Vakıflar Dergisi*, 1995, N.XXV, s.211-234.

⁶⁸ H.Örcün Barışta, "Konya Yükselen Eski Bilecikten Bazı Halı Örnekleri", *El Sanatları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, Türk El Sanatlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1997, N. I, s.99-112.

⁶⁹ H.Örcün Barışta, "Karaman Taşkale Halılarından Örnekler", *Erdem, Halı Özel Sayısı I*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Sayı:28, C.10, 1999, s.34-48, 173-184.

⁷⁰ Şerare Yetkin, "Divriği Ulu Camide Bulunan Osmanlı Saray Üslubundaki Kilimler", *Belleten*, V. XLII, s. 165.

⁷¹ Neriman Görgünay, "Bardız Kilimleri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi*, V.5, Maddi Kültür, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s.89-101.

⁷² Bekir Deniz, "Yöre Özellikleriyle Yozgat Kilimleri", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1990, s.69-84.

limleri⁷³ Emirdağ kilimleri⁷⁴, Sanfransisko'daki Anadolu Kilimleri (Anatolian Kilim's In Sanfransisko)⁷⁵, Anadolu Brokarlarının Sınıflaması⁷⁶ Emirdağ ve Çevresinin Kırkıtli Dokumaları⁷⁷ Antalya⁷⁸ Yunddağ Yöresi Kilim ve Düz Dokuma Yaygırları⁷⁹ Antalya Gazipaşa kırkıtli dokumaları⁸⁰ eklenebilir. Bu örnekler içinde halı ve düz dokumalara yer verilmiş el sanatları ile ilgili bazı makale ve bildirilerle⁸¹ çoğaltılabilir.

3. Seçme Kaynaklardan Sağlanan Kazanımların Değerlendirilmesi Aşamasında Beliren Durumun Düşündürdükleri

Yukarda sıralanan büyük kazanımlar sağlanan, gör-sellerle desteklenmiş, yerli ve yabancı kamu kurum-

⁷³ Ahmet Topbaş, " Afyonkarahisar ve Yöresi Kilimleri, Kültür ve Sanat, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, S. 21, s.54-55.

⁷⁴ Adnan Güçlü, "Emirdağ Yöresi Kilimlerinden Örnekler," **Emirdağ Kültür Araştırmaları Sempozyumu, Tebliğler, 1-3 Haziran 1995**, Emirdağ Kaynaklığı, Eskişehir.

⁷⁵ George O. Bannon, " Anatolian Kilim's In Sanfransisko", *Oriental Rug Review*, 1991, V. XII, N.1, s.32.

⁷⁶ Marla Mallett, "The Classification of Anatolian Brocades", *Oriental Rug Review*, V.XII, N.1, 1991, Oct./Nov.,p.17.

⁷⁷ H.Örcün Barışta, "Emirdağ ve Çevresinin Kırkıtli Dokumaları", *Sanatsal Mosaik*, N.18, s.22-25.

⁷⁸ Musa Seyirci "Antalya'daki Karakoyunlu Aşireti ve Dokumaları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel

⁷⁹ Bekir Deniz, "Yunddağ Yöresi Kilim ve Düz Dokuma Yaygırları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Ankara,1992, Maddi Kültür, C.5, s.69-84.

⁸⁰ Bekir Deniz Gazi Paşa (Antalya Yöresi) Kırkıtli Dokumaları, GSEİ, Güzel Sanatlar Etkinlikleri Bildiriler, Antalya, 2008, s. 113-101.

⁸¹ H.Örcün Barışta, "Divan-ı Lügat-it Türk'de Dokuma ve Dokumanın Üzerine Yapılan Bezemeler

Çevresinde Kümelenen İfadeler", *2.Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir, 1982, s. 32-39; H.Örcün Barışta, "Selçuklu Dönemi Tekstil Sanatı Üzerine", *Antalya 3. Selçuklu Semineri Bildiriler*, Antalya Valiliği Yayınları, İstanbul, 1989, s.18-31; H.Örcün Barışta, "Karaman Taşkale Dokumacılığı", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 171, Ankara, 1992, s.1-12; H.Örcün Barışta, "19-20. Yüzyıl İç Anadolu ve Orta Akdeniz Bölgesi Türk Kırkıtli Dokumaları Üzerine", *Türk Soyul Halklarının Halı, Kilim, ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998, s.39-56; H.Örcün Barışta "Türk Dünyası El Sanatları Üzerine", *Türk Dünyası Özel Sayısı I*, Yeni Türkiye, 1997, s.617-630; H.Örcün Barışta, „Konya'nın Osmanlı İmparatorluğu Dönemi El Sanatları", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000, s. 845-854; H.Örcün Barışta, "Hakkari El Sanatları Sergisinin Ardından-Dünden Bugüne Hakkari'den Bazı Tekstil Ürünleri", *Dağların Kenti Hakkari*, S. 17, 2000, s.3-6; H.Örcün, Barışta, „Örcün Köyü Tekstil Sanatları Üzerine", *Dünden Bugüne Karaisalı*, Kuvayı Milliye Şenlikleri Konferanslar Dizisi, Adana Karaisalı, 2001, s.91-102; H.Örcün Barışta, „Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Halıları ve İşlemeleri Arasındaki Benzerlikler", *Prof.Dr.Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları*, Kayseri, 2001, s. 65-71; H.Örcün Barışta, "Bazı Gözlemler Işığında Göçer Çadırları", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi, 2005, C.7,S.1, s.36-50; H.Örcün Barışta, "Halı Sanatının Bazı Azeri, Türkmen, Kırgız ve Kazak Örnekleriyle Benzerliklerine Dair", *3.International Symposium Azerbaijan Carpet And Traditional Applied Arts*, Ministry of Culture of the Republic of Azarbaijan, Baku-Elm-2005, 102-107; H.Örcün, Barışta, "Türk Tekstil Sanatlarını Süsleyen Konulardan Bazı Motifler", *Türk Dünyası Araştırmaları, Prof.Dr.Oktaay Aslanapa Özel Sayısı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2009, S.183, s.25-46.

ları, diğer kurumlar ve özel kişilerce yapılmış, araştırmalara dayanan bu yayınlar Anadolu ve çevresinde yapılmış örneklerle çok güçlü bir Türk kırkıtli dokuma sanatının varlığını gözler önüne sermektedir. Farklı disiplinlerin bakış açılarından farklı yöntemler izleyerek yapılmış sayıca çok bu çalışmaların çok geniş disiplinler arası bir alana yayılmış olduğu görülmektedir. Bunların:

Bir grubu kültür varlığı niteliindeki kırkıtli dokuma örneklerinin görsel plastik niteliklerini ayırttırarak başka deyişle analizlerini yaparak benzer bir sistemle belgelemeğe;

Bir grubu bazı örnekleri belirlemeğe; bir grubu bazı örnekleri envanter fişleri ile kayıt etmeğe,

Bir grubu kırkıtli dokuma örneklerinden oluşan bu engin hazineyi farklı başlıklar altında genel bilgiler sunarak tanıtmaya yönelik olarak hazırlanmıştır.

Hepsinde görseller kullanılmıştır. Bunların:

Bazılarında aynı zamanda birer belge olan görsellerin kullanılmasında da farklılıklar gözlenmektedir.

Bazı yayınlarda metni süslemek için yerleştirilmiş bir kırkıtli dokuma fotoğrafı, bazı yayınlarda metni tamamlamak için çekilmiş fotoğraflar ve yapılmış bir çizimler yer almaktadır.

Genellikle farklı grafiksel yollarla çizilmiş motif ve kompozisyonları içeren çalışmalar arasında bazı farklı bakış açılarıyla çekilmiş, bazıları yeterli açıklamasız fotoğraflarla tamamlanmış bilgiler vardır.

Bakış açısı doğrultusunda çeşitli konularda hepsi yarar sağlayan bu araştırmaya dayalı yayınlar içerdikleri kırkıtli dokuma örneklerinin kayıt sisteminde yayın türü ve işlevine bağlı olarak bazı farklılıklara göstermektedir. Bu yayınlar başlıca kültür varlığının plastik özelliklerinin ayırttırılmasına başka deyişle analizine yönelik gözlem fişleri kullanarak oluşturulmuş katologlara dayanarak gelişen çalışmalar; kültür varlığını müze ve koleksiyonlarda kullanılan envanter fişleri kullanılarak, belli özellikleri ile belgelenmesini amaçlayan çalışmalar; kültür varlığı niteliğindeki kırkıtli dokumaları belirlerken, tanıtırken sunulan genel bilgiler arasına serbest bir kurgu içinde yerleştirilmiş ilgili fotoğraf ve çizimlere bütünleşmiş çalışmalar vb. gibi başlıklar altında kümelenmektedir. Her biri kendi içinde bütünlük gösteren farklı amaçlarla kaleme alınmış ve farklı grafik düzeniyle kurgulanmış, hepsi araştırmaya dayanan bu yayınlar:

Toplu bir bakışla içerdikleri kırkıtli dokuma örnekleri üzerinde genel bir değerlendirmeyi kısa yoldan gerçekleştirmeyi olanaksız kılmakta,

Önce bir sınıflama sonra bir döküm yaparak bu yayınlardaki bilgi ve görselleri yeniden inceleyerek analiz etmeyi gerektirmekte,

Sağlıklı bir sonuca ulaşmayı güçleştirmektedir.

Bu güçlük kirkitli dokuma örneklerin nesnel değerlerinin bir örnek yöntemle ele alınmamış olduğu gözlenen bazı çalışmalarda seçilen kirkitli dokuma örneklerindeki motiflerin, kompozisyonların gözlenen nesnel değerleri dışında bunların üzerinde yapılan öznel yorumlarla ileri sürülen adlandırmalar, bunların anlam yükü konusunda farklı yaklaşımlar getiren bazı yayınlarla daha da farklı boyutlara taşınmaktadır.

Bazı farklı bakış açılarından kaynaklanan farklı yöntemle sunulmuş çalışmalarda kirkitli dokuma örnekleri bir birlerinden kopmakta ve bu alanla ilgili araştırmalar arasındaki bilgi alışverişini zorlayan bir durum yaratmaktadır. Bu durum bu alanda beliren problemleri çözücü bir yaklaşımla yeniden eğilmenin, yeni bir bakış açısından değerlendirme yapmanın ve bir sonuca doğru yönlenebilme sürecinde problemleri çözebilme yollarını aramanın zamanı gelmiş olduğuna işaret etmektedir. Ancak problemlerin çözümünde önce kullanılacak yöntemde nasıl bir yol izleneceği konusunda bir birliğe varılması ve izlenecek yöntemle bazı sorunları çözmek yoluna gidilmesinin yararlı olabileceğini düşündürmektedir.

Öte yandan yukarıda sıralanan yayınların nitelik ve niceliği Türk sanatının kirkitli dokumalar alanının son derece zengin olduğunu, bu alandaki örneklerin belli bir sistematikte belgelenecek bir bilgi bankasında derlenmesi için ülkemizde bir bilgi bankası kurulması ve bir Türkiye kirkitli dokuma atlası oluşturma zamanının gelmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir yapılamının gereğini bu alandaki Türk kültür varlıklarının Anadolu ve çevresi dışındaki yabancı ülkelerin müze ve koleksiyonlarına yayılmış örnekleri ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan Türk soylu halkların örnekleri daha da güçlendirmektedir. Bu bağlamda kurulması ön görülen bilgi bankasından sağlanacak bilgilerle yapılacak uluslar arası ve disiplinler arası (interdisiplin) çalışmalarla daha geniş bir coğrafyaya yayılan bir Türk dünyası kirkitli dokuma atlası hazırlanmasına olanak sağlanacaktır.

Oluşturulması önerilen kirkitli dokuma atlaslarının gerçekleştirilmesi için bazı ön çalışmalar ve hazırlıklar yapılmalıdır. Bu çalışmalarda:

Vazgeçilmez bir kaynak oluşturacak olan, veri tabanının belli ilkeler doğrultusunda programlanması,

Bilgi ve görseller içerecek havuzunun yer alacağı bilgi bankasının kayıt sisteminin iletişimi sağlaması,

Bilimsel sistematığe uygun bir bütünlük içinde aynı kalıpla kayıt yapılmasına olanak veren bir biçimde düzenlenmesi,

Problemlere neden olacak kayıt biçimlerinden kaçınılması sağlanmalıdır.

Aşama aşama hazırlanacak bir hareket planı ile önce bir veri tabanı oluşturmaya başlanmalıdır. Bu veri tabanını hazırlıkları yapılırken günümüze değin farklı yöntemlerle yapılmış araştırmaların ürünü olan bazı yayınlardaki kirkitli dokuma örneklerin plastik özelliklerinin kayıt sisteminin farklı oluştundan kaynaklanan bazı sorunlar ardı edilmemelidir. Kısaca:

Farklı yöntemlerle kayıt edilmiş araştırmaların başlıca sorunları:

Verilerin araştırmacılar tarafından yeniden sorgulanması,

Verilerin irdelenmesi aşamasında araştırmacıları çok zaman kaybı ile çözümlenemeyecek bazı problemlerle karşı karşıya bırakması,

Verilerden yola çıkılarak döküm tabloları oluşturulamaması,

Döküm tabloları olmadan sağlıklı bulgulara varılamaması,

Döküm tabloları olmadan çizelgelere geçilemeyeşi,

Sağlıklı bir ölçme ve değerlendirme ile karşılaştırmalar yaparak sonuca ulaşmayı geciktirmesi,

şeklinde sıralanabilecek bu sorunlara çözüm yolları aranmalıdır. Bu sorunlara eklenen terminoloji ve yorum farklılıkları problemleri sorunların boyutları iyice geliştirmesine dayanarak daha ayrıntılı bakış açısıyla konuya eğilinmelidir.

Bu bağlamda önce her kirkitli dokuma örneğinin varlığını belirlemek sonra beliren bu kültür varlığının üzerinde benzer bir kalıpla ayrıntılı bir nesnel plastik özellikler analizi yapma olanağı veren, odak noktaları madde madde belirtilmiş fişlerle kayıt yaparak sağlam bir veri tabanı hazırlama, belirlenen verilerden bulgulara ulaşma ve sonra senteze gitme olanağı sağlayacak kayıt fişleri hazırlanmalıdır. Bu yolla gözle görülen gerçeklerin sağlıklı, açık seçik yalın ifadeli maddeler biçiminde sıralanmasıyla bir plastik kimlik kazanan örneklerin öznel değerlerine ve yorumuna ulaşacak düzeye erişecek bir zemin oluşturulmalıdır.

Bu bağlamda çeşitli araştırmalarda kullanılmış yöntemler bulunmaktadır.⁸² Bazı araştırmalarda halı ve kilim inceleme gözlem fişleri oluşturulmuştur. Bunlardan en son yayınlanan bir örneği⁸³ bulun-

⁸² Harun Ürer, *Emirdağ(Afyon)Yöresi Diiz Dokuma Yaygılar*, E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü,Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı, İzmir, 1997, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Harun Ürer, *Yabancı Şirketlerin Batı Anadolu Bölgesi 'ndeki Halıcılık Faaliyetler Ve Bunun Geleneksel Türk Halı Sanatına Etkileri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, İzmir, 2002. (Yayınlanmamış Doktora tezi);

⁸³ Barışta, agm., "Türk Tekstil Sanatlarını Süsleyen Konulardan Bazı Motifler", s.45.

maktadır. Farklı bir yaklaşımla üzerinde araştırmalar yapılmış farklı bir belgeleme sistemi ile konuya eğilinmiş lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri vardır. Bu tezlerin bir grubunda bir tür kimlik belgesi olan bir örnek gözlem fişleri kullanılarak kültür varlıklarının nesnel plastik değerlerini ölçme ve değerlendirme yapma olanağı sağlanmış; envanter fişinden farklı açık, kısa bilgilerle çok işlevli sorgulamaya yönelik bir yaklaşımla belli yörelerde ya da müzelerde bulunan halı ve kilimler belgelenmiştir. Barışta'nın danışmanlığında yapılmış bir grup tez kültür varlığının nesnel değerlerini belirlemek için oluşturulmuş ortak bir gözlem fişi örneği, gözlem fişlerinden oluşturulacak kataloğ ve kataloğdaki verilerin belirtke döküm tablolarında toplanması, belli ölçme ve değerlendirme kriterleri ile oluşturulmuş belirtke döküm tablolarında yapılacak çalışmalarla sayısal değerlerin belirlenmesi (puantaj) çizelgelere geçirilişi böylece gözlenen nesnel bulgulara varış konusunda bir birliğe yardımcı olabilir. Örneklersek: Gülhan Kuşhan'ın *Bardız Kilimleri*⁸⁴; Fatih Toğay'ın *16-17-18. Yüzyıllara Ait Uşak Halılarının İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi Ve Edirne Müzesi'ndeki Örnekleri*⁸⁵; Saim Çirtil'in *Kayseri Müzesi'ndeki Halı Ve Kilimler*⁸⁶; Hakan Tazecan'ın, *Saf Kilim Ve Seccadeler Üzerine Bir Deneme*⁸⁷; Recai Karahan'ın, *Konya Müzelerinde Bulunan Kilimler*⁸⁸; Hafize Pektaş'ın, *Karapınar Ev Ve Camilerinde Bulunan Kilimler*⁸⁹; Serap Uçan'ın, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Ve Kilim Sergisinde Sergilenen Anadolu Kaynaklı Halılar*⁹⁰ konulu tezlerinin gözlem fişleri.

Kısaca bir sempozyum bildirisinin sınırlı zaman birimi kapsamında sunmağa çaba harcadığımız kirkitli dokuma alanında kaleme alınmış, kitap, makale, bildiri

ri vb. gibi araştırmaya dayalı, seçme yazılı kaynaktan yola çıkılarak yapılan durum belirlenmesi bu alanda zengin örneklerin varlığını ve bunların belli bir sistematikte kayıt edilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Beliren bu durum kayıt aşamasında bir bilgi bankası kurulmasını ve buradan sağlanacak bilgi ve görsellerle bir Türkiye kirkitli dokuma atlası hazırlanmasının zamanı gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Giderek daha geniş bir coğrafyaya yayılan bir Türk dünyası kirkitli dokuma atlası hazırlanmasına olanak sağlayacak böyle bir bilgi bankası kurulması hazırlıkları aşamasında çok yol alınmış olduğu gözlenen, farklı bakış açılarıyla farklı disiplinlerce kaleme alınmış, hepsi yarar sağlayan, araştırmaya dayalı yazılı kaynaklar kuşkusuz yarar sağlayacaktır. Ancak bu yazılı kaynakların üzerinde yapılan toplu değerlendirme bazı problemlerin varlığına işaret etmektedir. Bu problemlerden bir tanesi kayıt sisteminde kullanılması gerekli olan gözlem fişlerinde belirlemektedir. Sanat tarihi ve halkbilim bağlamında bu problemleri ortadan kaldırmak için araştırmanın bulgulara dönüştürülecek verileri derleme aşamasında üzerinde çalışılan kirkitli dokuma örneğinin plastik özelliklerinin ve bu bağlamda özgün, anonim, geleneksel, universal, endüstriyel vb gibi niteliklerinin belirlenmesinde vaz geçilmez başvuru kaynağı olan, gözlem fişlerinin oluşumuna önem verilmeli ve bir örnek gözlem fişi kullanılması sağlanmalıdır. Sonuç olarak denilebilir ki bir tür çok işlevli kimlik belgesi olan gözlem fişleri aracılığıyla her örneğin plastik özellikleri ile sağlıklı, çok işlevli bir kimlik kazanması ve plastik sanatlar ailesi içinde önce yerini alması, varlığının belirlenmesi sonra üzerinde çalışılması ve yorumlar yapılması sağlanmalıdır. Aşağıda üzerinde tartışabilecek ve eklemeler yapılabilecek bir gözlem fişi örneği sunulmuştur.

Not:

Gözlem fişi örneği üzerinde konu ile ilgili anabilim ve anasanat dallarından oluşturulacak bir çekirdek komisyonun görüşleri alınmalıdır.

Benzer bir olgu kirkitli dokumalarla ilgili fotoğraf, çizim v.b gibi görsellerin tasarımlarının nasıl olacağı; kirkitli dokumalarda kullanılan geçrelerin ve bunların yapılış tekniklerinin çizgisel yolla nasıl aktarılacağı için söz konusudur.

⁸⁴ Gülhan Kuşhan, *Bardız Kilimleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1986, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁸⁵ Fatih Toğay, *16-17-18. Yüzyıllara Ait Uşak Halılarının İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi Ve Edirne Müzesi'ndeki Örnekleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁸⁶ Saim Çirtil, *Kayseri Müzesi'ndeki Halı Ve Kilimler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı Konya, 1991, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁸⁷ Hakan Tazecan, *Saf Kilim Ve Seccadeler Üzerine Bir Deneme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya, 1991, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁸⁸ Recai Karahan, *Konya Müzelerinde Bulunan Kilimler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı Konya, 1992, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

⁸⁹ Hafize Pektaş, *Karapınar Ev Ve Camilerinde Bulunan Kilimler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, El Sanatları Anabilim Dalı, Konya, 1992, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁹⁰ Serap Uçan, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Ve Kilim Sergisinde Sergilenen Anadolu Kaynaklı Halılar*, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2000, (Yayımlanmamış Lisans Tezi)

HALI İNCELEME GÖZLEM FİŞİ ÖRNEĞİ

Örnek No:

Levha No:

Fotoğraf No:

Çizim No:

İnceleme Tarihi:

İlgili Müze/ Koleksiyon:

Koleksiyonun Açık Adresi:

Fotoğraflar
(Halının yüzü ve ters yüzü)

Envanter No:

Koleksiyona Geliş Tarihi:

Koleksiyonda Yeri:

Onarım Görüp Görmediği:

Bugünkü Durumu:

Boyutları:

Zemin Boyutları:

Kenar Suyu Boyutları:

1-

2-

3- gerekirse ekleyiniz

Türü:

Türün Yöredeki Adı:

Kaynak Kişi:

Kullanılan Malzeme:

Malzemenin Yöredeki Adı:

Kaynak Kişi:

Çözüğü:

Atkı:

Düğüm:

Saçak:

Uygulanan Düğüm Türü:

Düğümün Yöredeki Adı:

Anlam Yüğü

Kaynak Kişi:

Seçilen Renkler:

Renklerin Yöredeki Adı:

Anlam Yüğü

Kaynak Kişi:

1-

2-

3- gerekirse ekleyiniz

Seçilen Konu:

Zemin Motifleri:

Motiflerin Yöredeki Adı:

Anlam Yüğü:

Kaynak Kişi:

1-

2-

3-

4-

gerekirse ekleyiniz.

Kenar Suyu Motifleri:

Motiflerin Yöredeki Adı:

Anlam Yüğü:

Kaynak Kişi:

1-

2-

3-

4-

gerekirse ekleyiniz

Birimlerin Biçimlendirmesi:

Kompozisyon:

Yöredeki Adı:

Anlam Yüğü:

Kaynak Kişi:

Taslak Çizim:

Kaynak Kişi Künyeleri:

Halı İle İlgili Yayınlar:

Motiflerin Milimetrik Kağıt Üzerine Çizimi:

Zemin:

1-

2-

3-

4-

gerekirse ekleyiniz

İşlenen konu maddesindeki sıra izlenerek çizimler yapılacaktır.

Kenar Suyu:

1-

2-

3-

4-

gerekirse ekleyiniz.

İşlenen konu maddesindeki sıra izlenerek çizimler yapılacaktır.

Kaynaklar

- Acar, Belkıs (1975), *Kilim ve Düz Dokuma Yaygılları*, Akbank Yayınları, Süsleme Sanatları Serisi:3.
- Acar- Balpınar, Belkıs (1983), *Kilim Cıcim Zili, Sumak Turkish Fletweaves*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Akbil, Fatma Pamir (1970), *Türk El Sanatlarından Örnekler*, İstanbul: Akademi Yayınları.
- Anatolian Kilims (1995), 1,2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, DÖSİM.
- Arık, Ruçhan (1978), "Turkish Landscape Carpets", *Halı*, I, No 2, London, s.122-127.
- Arık, Ruçhan (1983), "Manzaralı Halılar", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kogresi Bildirileri*, C. V, s. 23-30.
- Aslanapa, Oktay- Yusuf, Durul, *Seçuklu Halıları*, Ak Yayınları, Akbank.
- Aslanapa, Oktay (1987), *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, Eren.
- Aslanapa, Oktay (1997), "Türk Halı Sanatının Tarihi Gelişmesi", *Arış*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, S.3, s.18-25.
- Aslanapa, Oktay (1997), "Türk Halı Sanatında Yeni Keşifler", *Arış*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, S.2, s.10-17.
- Atalay, Besim (1967), *Türk Halıcılığı Ve Uşak Halıları*, Türkiye İş Bankası.
- Aytaç, Ahmet (2003), *Hotaiş Türkmen Kilimleri*, Konya Valiliği, Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya.
- Aytaç, Ahmet (2009), *Yukarıçığıl Kilimleri*, Yukarıçığıl Belediyesi, Konya.
- Uluslar arası Eşme Kilim Festivali Türkiye Kilimciliğinin Üretim ve Pazarlama Sorunları Sempozyumu (1995), Turizm Geliştirme Vakfı, Ankara.
- Aytaç, Çetin (1982), *El Dokumacılığı*, Devlet Kitapları, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bakırcı, Naci (1997), "Mevlana Müzesi Halı Kumaş Seksiyonunda Sergilenen Türk Halıları", *Arış*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, S.1, s.120-133.
- Bannon, George, O. (1991), "Anatolian Kilim's In San Francisco", *Oriental Rug Review*, V. XII, N.1, s.32.
- Barışta, H. Örcün (1982), "Divan-ı Lügat-it Türk'de Dokuma ve Dokumanın Üzerine Yapılan Bezemeler Çevresinde Kümelenen İfadeler", *2.Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, s. 32-39.
- Barışta, H. Örcün (1985), *Turkish Handicrafts*, Expo 85 Yayınları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Matbaası; Barışta, H.Örcün, *Turkish Handicrafts*, Ministry of Culture And Tourism Publications: 974, Art Book Series: 11, (Expo 85 için hazırlanan genişletilmiş baskısı); Barışta, H.Örcün (1988), *Türk El Sanatları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 975, Sanat Eserler Dizisi, 11, (Yukarıdaki Kitabın Türkçesi); Barışta, H.Örcün (1998), *Türk El Sanatları*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 2168, Sanat Eserleri Dizisi:192.
- Barışta, H. Örcün (1989), "Selçuklu Dönemi Tekstil Sanatı Üzerine", *Antalya 3. Seçuklu Semineri Bildiriler*, İstanbul: Antalya Valiliği Yayınları, s.18-31.
- Barışta, H. Örcün (1992), "Karaman Taşkale Dokumacılığı", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Kültür Bakanlığı, Ankara: Halk Kültürlerini Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları 171, s.1-12.
- Barışta, H. Örcün (1994), "Isparta Halıcılığı Üzerine", *Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretim ve Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma Geliştirme Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 53-66.
- Barışta, H. Örcün (1995), "19. Yüzyıla Ait Türk Halılarından Nevşehir'de Bulunan Beş Örnek", *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, C.I, s. 265-273.
- Barışta, H. Örcün (1995), "Sarayönü ve Ladik'te Bulunan Türk Halılarından Bazı Örnekler", *Vakıflar Dergisi*, N. XXV, s. 211-234.
- Barışta, H. Örcün (1997), "Konya Yükselen Eski Bilecikten Bazı Halı Örnekleri", *El Sanatları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, Türk El Sanatlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi, N. 1, s.99-112.
- Barışta, H. Örcün (1997), "Bir Müzayedede Sergisinden Sağlanan Bilimsel Katkıya Bir Örnek Uçaklı Halı", *Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, s.138-142.
- Barışta, H. Örcün (1997), "Türk Dünyası El Sanatları Üzerine", *Türk Dünyası Özel Sayısı I*, Yeni Türkiye, s. 617-630.
- Barışta, H. Örcün (1998), "19-20. Yüzyıl İç Anadolu ve Orta Akdeniz Bölgesi Türk Kirkitli Dokumaları Üzerine", *Türk Soyul Halkların Halı, Kilim, ve Cıcim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s.39-56.
- Barışta, H. Örcün (1999), "Karaman Taşkale Halılarından Örnekler", *Erdem, Halı Özel Sayısı I*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, S:28, C.10, s.34-48, 173-184.
- Barışta, H. Örcün, "Emirdağ ve Çevresinin Kirkitli Dokumaları", *Sanatsal Mozaik*, N.18, s.22-25.
- Barışta, H. Örcün (2000), "Konya'nın Osmanlı İmparatorluğu Dönemi El Sanatları", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Selçuk Üniversitesi, Konya, s. 845-854.
- Barışta, H. Örcün (2000), "Hakkari El Sanatları Sergisinin Ardından-Dünden Bugüne Hakkari'den Bazı Tekstil Ürünleri", *Dağların Kenti Hakkari*, S. 17, s. 3-6.
- Barışta, H. Örcün (2001), "Örcün Köyü Tekstil Sanatları Üzerine", *Dünden Bugüne Karaisalı*, Kuvayı Milliye Şenlikleri Konferanslar Dizisi, Adana Karaisalı, s. 91-102.
- Barışta, H. Örcün (2001), "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Halıları ve İşlemeleri Arasındaki Benzerlikler", *Prof. Dr.Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları*, Kayseri, s. 65-71.
- Barışta, H. Örcün (2004), "Cumhuriyet Döneminin Ankara'ya Armağanlarından Ankara Beypazarı Kültür ve Sanat Müzesi Halıları Üzerine", *Cumhuriyetin 80. Yılında Her Yönüyle Ankara*, Gazi Üniversitesi- Ankara Büyükşehir Belediyesi, s. 201-206- Fotoğraflar 351-357.
- Barışta, H. Örcün (2005), *Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Halk Plastik Sanatları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Barışta, H. Örcün (2005), "Bazı Gözlemler Işığında Göçer Çadırları", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi, C. 7, S. 1, s. 36-50.
- Barışta, H. Örcün (2005), "Halı Sanatının Bazı Azeri, Türkmen, Kırgız ve Kazak Örnekleriyle Benzerliklerine Dair", *3. International Symposium Azerbaijan Carpet And Traditional Applied Arts*, Ministry of Culture of the Republic of Azarbaijan, Baku-Elm, 102-107.
- Barışta, H. Örcün (2009), "Türk Tekstil Sanatlarını Süsleyen Konulardan Bazı Motifler", *Türk Dünyası Araştırmaları*,

- Prof.Dr.Oktay Aslanapa Özel Sayısı,Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, S.183, s. 25-46.
- Barişta, H. Örcün (2009), "Konya Müzelerinde Bulunan Geç Dönem Halıları Üzerine" *II.Uluslararası Türk El Dokumaları (Tekstil) Kongresi ve Sanat Etkinlikleri*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırma Merkezi Başkanlığı, Konya.
- Batari, Ferenc (1986), *Five Hundred Years In The Art Of Ottoman Carpet Making*, The Museum Of Applied Art, Budapest.
- Bayraktar, Suzan (1997), "Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı ve Kilim Koleksiyonu", *Arış*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, S. 2, s. 88-103.
- Bayraktar, Suzan.- Özçelik, Serpil (2007), *Halı Müzesi İle Kilim Ve Düz Dokuma Yaygılar Müzesi Kataloğu*, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Bodur, A. Fulya (1984), "Batı Anadolu Uşak Halıları" *Türk Edebiyatı*, S.132, s.33-34.
- Bodur, A. Fulya (1988), Halıcılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve Konya Halıları, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, S.XX, s.105-114.
- Çirtil, Saim (1991), *Kayseri Müzesi'ndeki Halı Ve Kilimler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı Konya, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Deniz, Bekir (1982), "Taşpınar Halıları", *Sanat Dünyamız*, Yapı ve Kredi Bankası, S. 25, s. 18-22.
- Deniz, Bekir (1984), "Aksaray Müzesi Halıları", *III. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri*, 23- 25 Kasım 1983 - İzmir, s. 112-119.
- Deniz, Bekir (1985), "Kula Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, S.43, s.13-19.
- Deniz, Bekir (1986), "Gördes Halıları" *Bilim, Birlik, Başarı*, S. 45, s. 13-19.
- Deniz, Bekir (1986), "Ladik Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, S.46, s.13-18.
- Deniz, Bekir (1986), "Kırşehir Halıları" *Bilim, Birlik, Başarı*, S. 47, s. 18-24.
- Deniz, Bekir (1987), "Mucur Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, S.48, s.20-24.
- Deniz, Bekir (1987), " Milas Halıları", *Bilim, Birlik, Başarı*, S. 49, s.13-20.
- Deniz, Bekir (1987), "Arısama Halıları", *Lale*, S. 5, s. 9-15.
- Deniz, Bekir (1990), "Yöre Özellikleriyle Yozgat Kilimleri", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, s.69-84.
- Deniz, Bekir (1992), "Yunddağ Yöresi Kilim ve Düz Dokuma Yaygıları", *IV Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Ankara, Maddi Kültür, C.5, s. 69-84.
- Deniz, Bekir (1995), "Yöre Özellikleriyle Yunddağ Halıları", *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, s. 33-46.
- Deniz, Bekir (1997), "Kozak Bergama Yöresi Halıları", *Arış*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, N.2, s.18-37.
- Deniz, Bekir (1998), " Geçmişten Günümüze Aksaray Halıları", *Arış*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, s. 90-103.
- Deniz, Bekir (1998), *Ayvacı Çanakale Yöresi Düz Dokuma Yaygıları*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Deniz, Bekir (1999), Osmanlı Dönemi Halıları", Osmanlı Kültür ve Sanat, Ed.G. Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, s. 381-394.
- Deniz, Bekir (1999), Osmanlı Dönemi Kilimleri", Osmanlı Kültür ve Sanat, Ed.G. Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.11, s.381-394.
- Deniz, Bekir (2000), *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi.
- Deniz, Bekir (2008), "Gazi Paşa (Antalya Yöresi Kirkitli Dokumaları)", *GSEI, Güzel Sanatlar Etkinlikleri Bildiriler*, Antalya, s. 113-101.
- Diez, Ernst- Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No 627, İstanbul.
- Dirik, Kazım (1938), *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı*, İstanbul.
- Durul, Yusuf (1977), *Yörük Kilimleri*, Akbank, Süsleme Sanatları: 6, İstanbul.
- Durul, Yusuf (1985), *Anadolu Kilimlerinden Örnekler*, Akbank.
- Durul, Yusuf (1987), *Anadolu Kilimlerinden Örnekler*, Akbank.
- El Dokuması Halılar (Turkish Handwoven Carpets)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Katalog 1; Katalog 2; katalog 3; Katalog 4, Katalog 5 Güran Erbek Anısına, (In the Memory of Güran Erbek).
- Erdmann, Kurt (1976), *Oriental Carpets*,The Crosby Press, s. 17-23, 23-29, 47-56.
- Erdmann, Kurt, *Der Türkische Teppische Des 15. Jahrhunderts-15. Yüzyıl Türk Halısı*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları: 715, Maarif Basımevi, Türkçe Metnin Redaksiyonu S. Ögel.
- Eyüpoğlu, Öner - Okaygün, İtir- Yaraş, Fusun (1983), *Doğal Boyalarla Yün Boyama Uygulamalı ve Geleneksel Yöntemler, Uygulama*, A.Ş., İstanbul.
- Fazlıoğlu, Ayşe (2007), *Düğümün Son Halkası; Osmanlı Sarayı Halıları (Last Loop of The Knot; Ottoman Palace Carpets*, Translition: Çiğdem Aksoy Fromm, TBMM, Milli Saraylar.
- Fransis, Micheal (2007), "Transilvanya Kiliselerindeki Osmanlı Halıları, Katalog", *Tanrı'ya Atanmış Halılar Transilvanya Kiliselerinde Anadolu Halıları 1500-1750*, Sakıp Sabancı Müzesi.
- Görgünay, Neriman (1983), "Bardız Kilimleri", *II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, V.5, Maddi Kültür*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, s. 89-101.
- Görgünay, Neriman (1994), *Eşme Kilimleri*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Güçlü, Adnan, "Emirdağ Yöresi Kilimlerinden Örnekler,"*Emirdağ Kültür Araştırmaları Sempozyumu, Tebliğler, 1-3 Haziran 1995*, Emirdağ Kaynaklığı, Eskişehir.
- Hakkari Kilimleri* (1997), Hakkari Valiliği, Ankara.
- Karadağ, Recep (1997), "Doğal Boyar Maddeler",*Arış*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, S.2, s. 38-51.
- Karadağ, Recep (2007), *Doğal Boyamacılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Karahan, Recai (1992), *Konya Müzelerinde Bulunan Kilimler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Konya. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Karahan, Recai (2007), *Dünden Bugüne Hakkari Kilimleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Kayıpmaz, Fahrettin - Kayıpmaz, Naciye - Genç, Mustafa (2001), *Tarihten Günümüze Bergam Halıları*, Bergama Belleten 10, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı.
- Karoly, Gombos, *Regi Kelleti Szönyegeek Altorientalische Teppiche-Old Oriental Rugs*, Kereszteny Museum Esztergom 1977, Christliches Museum Zu Esztergom Hungary

- 1977, Christian Museum In Estergom Hungary, 1977.
- Kilimlerimiz (2000), Balıkesir Valiliği, Balıkesir.
- Kotan, Vasfi (1949), *Türkiye'de Halıcılık*, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul.
- Koç, Sema (1998), "Ankara Etnografya Müzesi Halı Kilim Koleksiyonu", *Anı, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi*, s. 104-113.
- Kuşhan, Gülhan (1986), *Bardız Kilimleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Küçükerman, Önder (1987), *Hereke Fabrikası*, Sümerbank, İstanbul.
- Küçükerman, Önder (1990), *Batı Anadolu'daki Türk Halıcılık Gelenegi İçinde İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası*, Sümer Halı, Ankara.
- Mallett, Marla (1991), "The Classification of Anatolian Brocades", *Oriental Rug Review*, V.XII, N.1, Oct./Nov. ,p.17.
- Nekrasova, N.P. - Kınayeva, K.G. (1997), *Moskova Şark Sanatları Devlet Müzesi Türk Azeri Ve Türkmen Seccadeleri*, Çev. Cem Oğuz, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Onuk, Taciser - Akpınarlı, Feriha - Ortaç, H. Serpil - Özlem, Alp (1998), *Tarsus El sanatları*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Onuk, Taciser - Akpınarlı, Feriha (2003), *Şanlıurfa Karakeçili Kilimleri*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi.
- Ölçer, Nazan (1988), *Türk İslam Eserleri Müzesi Kilimler*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ölçer, Nazan - Volkman, Enderlein - Batari, Frenc - Mills, John - Rutgers, Nils (1996), *Turkish Carpet From The 13th-18th Centuries*, Textilbank, Ertuğ.
- Öney, Gönül - Erginsoy, Ülker (1978), *Anadolu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No:185, Sanat Dizisi:33, s.125-132.
- Öney, Gönül (1989), *Beylikler Devri Sanatı*, XIV-XV. Yüzyıl, 1300-1453, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, s. 51-54.
- Özbel, Kenan, Kılavuz Kitaplar, *Cicim ve Sili*, El Sanatları VII, C.H.P Halkevleri Bürosu.
- Özbel, Kenan, Kılavuz Kitaplar, *Anadolu Kilimleri*, El Sanatları IX, C.H.P Halkevleri Bürosu.
- Öztürk, Yeşim (1992), *Balıkesir Sındığı Yöresi Yağcıbedir Halıları*, Kültür Bakanlığı, Ankara. Öztürk, İsmail - Gonca Karavar (1997), *Türk Halı Kilim Bibliografyası*, *Anı, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, S.I*, s.154-157.
- Öztürk, İsmail - Gonca Karavar (1997), *Türk Halı Kilim Bibliografyası II*, *Anı, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, S.2*, s.76-89.
- Öztürk, İsmail - Gonca Karavar (1997), *Türk Halı Kilim Bibliografyası III*, *Anı, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, S.3*, s.116-121.
- Öztürk, İsmail - Gonca Karavar (1998), "Türk Halı Kilim Bibliografyası", IV, *Anı, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, S.4*, s.120-122.
- Öztürk, İsmail, Doğal Bitkisel Boyalarla Yün Boyama Ürün Yayınları: 15, Temel Kaynak Dizisi 04.
- Pektaş, Hafize (1992), *Karapınar Ev Ve Camilerinde Bulunan Kilimler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, El Sanatları Anabilim Dalı, Konya. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Seyirci, Musa (1992), "Antalya'daki Karakoyunlu Aşireti ve Dokumaları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 183-191.
- Tapan, Nazan (1983), *Hicretin 15. Yüzyılında İslam Sanatları Sergisi - İslamda Halı Sanatı - On The Occasion Of The Fifteenth Centennial of Hegira Islamic Art Exhibition-Carpets In İslam*, Ministry Of Culture And Tourism, İstanbul.
- Tazecan, Hakan (1991), *Saf Kilim ve Seccadeler Üzerine Bir Deneme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Togay, Fatih (1987), *16-17-18. Yüzyıllara Ait Uşak Halılarının İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi Ve Edirne Müzesi ndeki Örnekleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Topbaş, Ahmet (1994), "Afyonkarahisar ve Yöresi Kilimleri", *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası Yayınları, S. 21, s. 54-55.
- Türk ve İslam Eserleri Müzesi* (2002), Akbank, s. 276-279, 310-313.
- Türkmen, Nalan (2001), *Orta Asya Türkmen Halıları İle Tarihi Anadolu - Türk Halılarının Ortak Özellikleri*, Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Uçan, Serap (2000), *Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Ve Kilim Sergisinde Sergilenen Anadolu Kaynaklı Halılar*, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara. (Yayımlanmamış Lisans Tezi)
- Ürer, Harun (1997), *Emirdağ (Afyon) Yöresi Düz Dokuma Yayımları*, E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk ve İslam Sanatları Anabilim Dalı, İzmir. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Ürer, Harun (2002), *Yabancı Şirketlerin Batı Anadolu Bölgesi'ndeki Halıcılık Faaliyetleri Ve Bunun Geleneksel Türk Halı Sanatına Etkileri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, İzmir. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Ürer, Harun (2007), *Hanedan Ticarethane ve Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935) İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın No:139.*
- Van Kilims* (1998), Van Valiliği, Ankara.
- Yetkin, Şerare, "Divriği Ulu Camide Bulunan Osmanlı Saray Üslubundaki Kilimler", *Belleken*, V. XLII, s. 165.
- Yetkin, Şerare (1991), *Türk Halı Sanatı*, Türkiye İş Bankası, Ankara.
- Yetkin, Şerare (1972-1973), "Yeni Bulunan Hayvan Figürlü Halıların Türk Halı Sanatında Yeri", *Sanat Tarihi Yılı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü, V. 5, s.145, 146.
- Yetkin, Şerare (1993), "Türk Halı Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Halı Sanatı*, Türkiye İş Bankası, s.311-342.

Atatürk Kültür Merkezi
sürelî yayını
ERDEM Dergisi...

Erdem

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi

T.C. BAŞBAKANLIK
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

www.akmb.gov.tr
<http://e-magaza.akmb.gov.tr>

Şenkaya Yöresi'nde Bardız, Goşken ve Şabani Dokumaları

Ayşe Aslıhan ERGÜDER*

ÖZET

Erzurum'un kuzeydoğusunda yer alan Şenkaya, kendine has yöresel özellikleri olan düz dokumaları ile dikkat çekmektedir. Geometrik ve bitkisel desenlerin ağırlıklı olduğu yöre dokumalarında, Goşken, Gojgun, Şabani, Bardız gibi yöresel adlar kullanılmaktadır. Düz dokuma yaygıların malzemesi yündür. Siyah, kahverengi ve beyaz renkli yünler boyanmadan saf olarak kullanılır. Boyalar eskiden doğal malzeme ve bitkilerden elde edilmiş olup, günümüzde sentetik ve doğal boyalar birlikte kullanılmaktadır. Kırmızı, siyah, kahverengi, yeşil, turuncu ve beyaz renkler hakimdir. Kilimler tek şak olarak dokunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şenkaya, Kilim, Bardız, Goşken, Şabani.

1. Giriş

Geleneksel sanatlarımızın önemli bir kolunu halı, kilim, cicim, sumak, zili, tülü gibi kirkitli dokumalar oluşturmaktadır. Türklerin ana yurdu olarak kabul edilen Orta Asya ve civarı ile Anadolu'nun kuzeydoğu ve doğu bölgeleri, dokumacılık sanatının en yaygın merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk kültürünün zengin bir motif katalogu niteliğindeki bu dokumalar üzerinde yeterli araştırmalar yapılmamış ve kayıt altına alınmamıştır.

Şenkaya yöresindeki düz dokuma örnekleri, genellikle evlerde ve camilerde tespit edilmiştir. Araş-

Bardız, Goşken and Şabani Weavings in the Şenkaya Region

ABSTRACT

Şenkaya is a district of Erzurum. Besides having some local characteristics peculiar to themselves, the flat weavings in Şenkaya have some common characteristics with the other coverings in Anatolia. Geometrical designs have been used in the local weavings and some local names such as Goşken, Gojgun, Şabani, Bardız have been given to them according to the techniques of weavings. Flat weavings are generally made from wool. Wool which is black, brown and white in colour is used purely without being dyed. In the past, dyes used to be made from herbal and naturel dyes, but nowadays generally, synthetic dyes are in use. Red, black, brown, green and white colours are dominant in these weavings. They are weaved in one fragments.

Keywords: Şenkaya, Kilim, Bardız, Goşken, Şabani.

tırma neticesinde elde edilen örnekler geleneksel özelliklerinin yanı sıra, yöresel özelliklerinin de ortaya çıkarılmasına imkân sağlamaktadır. Düz dokuma yaygılarının diğer Anadolu ve Anadolu dışı dokumalarıyla karşılaştırma imkânı sağlaması açısından önemlidir. Yörede tespit edilen dokuma örneklerinin teknik, kompozisyon, renk, malzeme ve motif açısından değerlendirilmesi, geçmişle bağlantılarının kurulması ve devamlılığının sağlanması açısından önem arz etmektedir.

2. Şenkaya Yöresi Dokumaları

Bağlı bulunduğu Erzurum İli'nin kuzeydoğusunda yer alan Şenkaya İlçesi, doğu sınırlarını teşkil eden Allahuekber Dağları'nın batı eteklerinde kurulmuş-

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı, Erzurum e-posta: ayseaslihan@hotmail.com

Foto 1. Bardız'dan görünüm

tur. Doğusunda Selim, güneyinde Sarıkamış, güneybatısında Narman, batıda Oltu, kuzeyde Olur, kuzeydoğusunda Göle ilçeleriyle çevrilmiştir.¹ (Foto 1.)

Şenkaya ilçesi tarihi süreç içerisinde farklı milletlerin egemenliğinde kalmıştır. Yavuz Sultan Selim Çaldıran Zaferi'ne giderken Erzurum'u Akkoyunlulardan alıp, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katmasıyla yöre Osmanlı egemenliğine girmiştir.²

1942 idari teşkilatında Kars'ın Sarıkamış ilçesine bağlı bir nahiye olan Bardız (Gaziler), 1946'da Şenkaya'ya bağlı olarak Kars idari teşkilatından ayrılıp Erzurum'a bağlanmıştır.³

"Bar-diz" kök olarak 2 kelimededen oluşmuş olup, kelime manası olarak, "zengin bol ürünleri olan kale", Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lügat-it Türk" sözlüğünde Bardız/ Barduz/ Borduz, kelimesi "bahçe ve bostan" anlamlarına gelmektedir.⁴

Yöre halkının gelir kaynağı tarım, hayvancılık ve kilim dokumacılığıdır. İlçede kilim dokumacılığı bilhassa Bardız'da, daha önce bağlı bulunduğu Sarıkamış ve ona bağlı köylerde yaygın olarak dokunmakta ve ününü yurt düzeyinde duyurmuş **Bardız Kilimi** olarak tanınmaktadır. Geometrik ve bitki desenlerinin ağırlıklı olduğu yöre dokumaları, Goşgen, Gojgun, Şabani, Bardız gibi yöresel adlar taşımaktadır. Dokumalarda kilim, cicim ve zili teknikleri görülmektedir.

Bardız'da kilim dokuması çok eski tarihlere dayanır. Erzurum Vilayet Salnamesinde (Salname-i Vilayet-i Erzurum) Bardız, Narman ve Penek bucaklarında her nevi kilim dokunduğu ve Oltu ilçesinde satıldığı bildirilmektedir.⁵

Bardız kilimlerinde görülen iki özellik dikkat çekicidir. Birincisi Osmanlı Saray kilimleri ile aynı karakterde dokunmuş stilize edilmiş bitki motiflerinin yer aldığı kilimler, ikincisi doğal görünümlü iri güllerin meydana getirdiği kompozisyonlardır. Kilim desenlerinde kullanılan başlıca motif "gül"dür. Bazı örneklerde kufi yazılı ayetler ve methiyeler göze çarpar. Kuş, geyik, aslan, koçbaşı gibi figürlü kompozisyonlarla, geometrik motifler kullanılır.

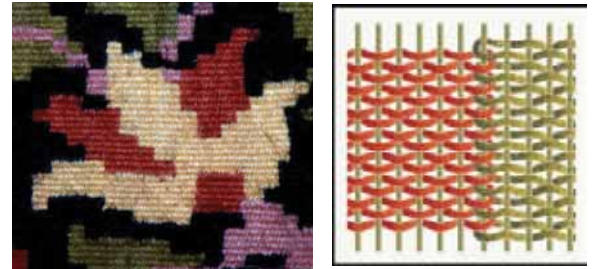

Foto 2. Bardız Kilimlerinde uygulanan farklı renkteki atıkların desen sınırlarında aynı çözgüden dönmesiyle oluşan "İliştirme Tekniği".

Kilimler, "ıstar" denilen ağaç tezgâhlarda, yün çözgü üzerinde dokunur. İki tarafı ok ucu şeklinde ortası yontularak düzgün biçimlendirilmiş "ve-reb" adı verilen bir araçla atıkların çözgü ipleri arasından kolayca geçirilmesi sağlanır. Değişik renk ve motif alanlarının çözgü üzerinde birbirine bağlanırken oluşturdukları aralıklara "zenk" adı verilmektedir. Bordür kısmında ilişirme tekniği uygulanarak boşluk bırakılmaz. (Foto 2.) Bu teknik Osmanlı Saray Kilimleri ve Bardız kilimlerine özgü bir dokuma özelliğidir. Dokuma sık ve düzgündür. 4-5 sırada bir kirkitenerek atıkların düzgün yerleşmesi sağlanır. Bardız kilimi köşe-göbekli, raporlu düzenlenmiş kompozisyonları ile dikkat çeker. Tıpkı halıda olduğu gibi ortada bir göbek, köşelerde çeyrek göbek ve bordür yer alır. Bazı düzenlemelerde bordür yer almaz ve motifler diyagonal olarak düzenlenerek tüm zemini dol-

¹ T. Akgün, *Erzurum*, İstanbul 1955, s.15.

² T. Aşıroğlu, *Erzurum İli Tarihi*, C. I., Erzurum, 1972, s.13.

³ *Erzurum Vilayeti*, Harita Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara, 1960, s.36.

⁴ *Divan-ı Lügat-ı Türk* (Besim Atalay Tercümesi), Ankara, 1939, C. I, s. 457.

⁵ Neriman Kırzioğlu, "Bardız Kilimleri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongre Bildirileri*, C.5, Ankara 1985, s.90. *Salname-i Vilayeti Erzurum*, H. 1228 (M. 1871), Erzurum Vilayet Matbaası, s.163.

durmaktadır. Şayet iç bordür ve köşe desen birleşiyorsa buna yörede "sulu köşe" denilmektedir. Bordür "yelen", göbek ise "top" olarak isimlendirilmektedir. Son dönemlerde yapılan natüralist tarzdaki kompozisyonlarda "müzeyyenin topu" olarak adlandırılan desen çok yaygındır. Bu desenler kanaviçe örneklerinin kilime aktarılması ile oluşturulmuştur.

Motif ve desenler yöre insanının duygu, düşünce, özlem ve tabiata olan düşkünlüğünün bir ifadesidir. Yörede kilim desenlerine "Güllü top", "Gelin Tacı" v.b isimler verilmektedir.⁶ Kompozisyonlarda bitki motiflerinin yanı sıra hayvan motifleri de yer almaktadır. Genellikle zemin siyah olup, tek şak olarak dokunur.

Bardız kilimlerinin benzer örnekleri, aynı boyların dağılım yörelerinde görmek mümkündür. Kars ve Ardahan yöresinde görülen örnekler "Bardız Kilimi" olarak bilinip dokunmaktadır. İğdir yöresinde dokunanlar ise Karabağ ve Osmanlı saray kilimleri olarak isimlendirilmektedir. Sakarya Kaynarca yöresinde dokunanlara ise genelde "Güllü Kilimler" olarak adlandırılır. Bardız ve çevresinden yıllar içerisinde göç eden insanlar gittikleri yeni mekânlarında da bu geleneklerini devam ettirmişlerdir. Anadolu dışında yaşayan Türk boylarının dokudukları en güzel örnekleri ise Azerbaycan Karabağ'da, Moldovya Gagavuz Türklerinde ve Kosova-Üsküp yörelerinde rastlanır.

Yapılan araştırmalar sırasında yakın yıllara kadar doğal boyacılığın devam ettiği yörede, bugün halk arasında kök boya şeklinde bilinen doğal boyacılık nadiren yapılmaktadır.

Şenkaya yöresinde boyama işlemi iki şekilde uygulanmaktadır.

1- Bitkisel ve sentetik boya karışımı suretiyle renk elde edilmesi.

2- Yalnız sentetik boyalar kullanılarak renk elde edilmesi.

Bugün nadiren de olsa boya işlerinde kullanılan bitkiler sütleğen, ceviz kabuğu, sığır kuyruğu, nar kabuğu, soğan kabuğu, vb. kullanılmaktadır. Şenkaya ve çevresi doğal boya maddesi açısından geniş bir potansiyele sahiptir.

Şenkaya ilçe merkezi ile bazı çevre köylerinde dokunan motif, renk, kompozisyon ve teknik açıdan orijinal nitelikte olan, halk arasında "Goşken Kilimleri" olarak adlandırılan dokumalarda yer almaktadır. Yörede daha çok kilim ve cecim/cicim tekniği görülür. Goşken Kilimleri yatay eksenli kompozisyon olup, üst üste sıralanmış bantlar şeklinde görülür. Yer yaygısı olarak kullanılan Goşken dokumalarda geometrik motifler hakimdir. Şenkaya yöresindeki kilim ve cecim teknik açıdan farklı olsa da "kilim" adıyla tanınır.

Geometrik motiflerin ağırlıkta olduğu bu dokumaların çözgü ve atkılarında yün kullanılmaktadır. Bardız Kilimi kadar önemli olan fakat fazla duyulmamış Goşken Kilimi'nin kökeni kesin olmamakla birlikte, yörede hüküm sürmüş olan Saka Türkleri'ne kadar uzanmaktadır. Ev ihtiyaçlarında kullanılmak ve gelin olacak kızların çeyizlerine konmak amacıyla dokunan, ticari amaç içermeyen Goşken Kilimi, günümüzde nadiren yapılmaktadır. Cicim tekniğinin kullanıldığı örnekler yöre halkı tarafından "goşken kilimi" olarak tanımlanmaktadır.

Kilimler, ağaç tezgâhlara çözülmüş yün çözgü üzerine yün iplikler kullanılarak dokunur. Dokuma yapılan diğer yörelerde olduğu gibi Şenkaya'da da ilkbahar ve sonbahar aylarında koyun, kuzu kırkımı yapılarak, yapağı (yün) tokaçlarla bol suda yıkanır. Yıkanan yünler gölgede kurutulur, "didme" denilen işlemlerle yünler birbirinden ayrılır. Yün taraklandıktan sonra "kelep" haline getirilir. Yünün iplik haline getirilmesinde "teşi" kullanılmaktadır. Kilimde kullanılan dik iplere "eriş", yan iplere "argaç" ve desen ipine "yüz ipi" denilmektedir. Çözgü, atkı ve nakış ipi çift bükümlüdür. Düz dokuma yaygılarının malzemesi yündür. Goşken dokumalarında, "tahta" adı verilen 30-35 cm. enindeki şeritlerde sık motifli cicim tekniği uygulanmaktadır. 5-7 cm. enindeki "dolma çubuk" olarak adlandırılan ince şeritler üzerinde düz bez dokuma üzerine seyrek motifli cicim tekniği görülmektedir. Dolma çubukların üzerinde renkli iplikten yapılmış baklava şeklinde motifler göze çarpar. Kilimin her iki başında saçaklar ve saçak başlarında örgülü uzantılar bulunur.

Şenkaya yöresinde yaygı amacıyla kullanılan Goşken dokumaları tek parça (şak) halinde dokunmaktadır. Düz dokuma yaygılarının malzemesi yündür. Siyah, kahverengi ve beyaz renkli yünler boyamadan saf olarak kullanılır. Boyalar eskiden doğal malzeme ve bitkilerden elde edilmiş olup, günümüzde sentetik ve doğal boyalar birlikte kullanılmaktadır. Kırmızı, siyah, kahverengi, yeşil ve beyaz renkler hâkimdir. Kilimler tek şak (parça) halinde dokunmaktadır. Kilimde genellikle geometrik motifler kullanılır. Motif olarak pıtrak, göz, çengelli baklava, çakmak motiflerine yer verilir.

Şenkaya Yöresi'nde "Şabani" denilen cecim türü, Aşağı Karacasu, Doğanköy, Süngübayır köylerinde dokunmaktadır. "Kuy" adı verilen özel ağaç tezgâhlarda dokunan ince bir tür cecimdir. Genellikle yük örtüsü olarak kullanılır. Oldukça ince eğrilmiş yün iplikten 40-50 cm. en ve 3,5-4 m. boyunda şaklar halinde yapıp, daha sonra birleştirilir. Kilim zemininde genellikle siyah ve koyu kırmızı tonlar kullanılır. Seyrek motifli ve sık motifli cecim tekniği uygulanır. Dokumalar üzerinde motif olarak bereket, göz, muska, çengel motiflerine rastlanır. Diyagonal olarak düzenlenmiş kompozisyonlarda, irice yapılmış bereket motifleri dikkat çeker.

⁶ Neriman Görgünay, Kızıoğlu," XVI-XVII: yüzyıl Saray Kilimlerinin Bardız, Karabağ, Moldovya/Komrat ve Benzeri Bulgaristan'da Devam Edegele Benzerleri" V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür Sektörün Bildirileri, Ankara 1997, s.252.

Foto 3. Bardız Kiliminin Dokunuşu

Foto 4. Karabağ Kilimi

Foto 5. Yazılı Kilim Orijinal (N.Görgünay)

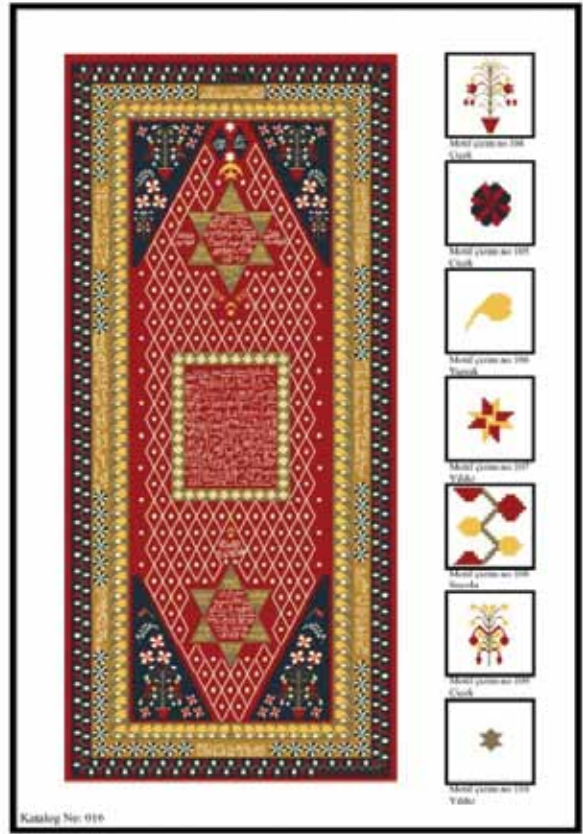

Foto 5. Çizim 1. Yazılı Kilim Çizim (N.Görgünay)

Katalog No	1
Fotoğraf No	5
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya / Bardız
Dokuma Türü	Kilim
Bulunduğu Yer	Sarıkamış/ Karakurt Köyü
Dokunduğu Tarih	1927
Ebatları (En / Boy)	183x220 cm.
Dokumanın Yöresel Adı	Kilim
Üretim Tipi (Cinsi)	Duvar Kilimi
Kullanılan Malzeme	
Çözüğü – Atkı	Yün
Kullanılan Renkler	Kırmızı, turuncu, yeşil, lacivert, mavi, beyaz, sarı
Dokuma Tekniği	İliksiz Kilim

Dokumanın Tanımı

Zennure Karakurt tarafından dokunan bu örnek; tarihi bir nitelik taşıması, üzerindeki kompozisyon ve motifleri açısından önemlidir. 1918'de Kars, Ardahan, Batum'un (üç sancağın) kırk yıllık Rus işgalinden kurtuluşunu anlatan kufi yazılı kilimdir.

1920'de Ardahan ilini Oltu ilçesine bağlayan ve 14 köyü bulunan Bardız, 1927'de Ardahan ilinin kaldırılması üzerine, Kars'ın Sarıkamış ilçesine bağlanmıştır. 1947'de Sarıkamış'tan alınarak Erzurum'un yeni kurulan Şenkaya ilçesine dâhil edilmiştir. Bu kilim, Sarıkamış Harekâtı'nda Türk Ordusu'nun zaferine inanan, Rus işgali altında yaşayan yöre insanının, bu duygularını kilimlere de yansıttığının bir göstergesidir. Kilim, Enver Paşa'ya hediye edilmek üzere yapılmış fakat verilememiştir. Kilim üç bordüre sahip olup, ortasında methiyeler alan köşe göbekli düzenlenmiş bir kompozisyona sahiptir. Tarihi kilim Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir.

Foto 6. Bardız Kilimi Orjinal

Foto 6. Çizim 2. Bardız Kilimi Çizim

Katalog No	2
Fotoğraf No	6
Dokunduğu Yer (Yöre)	Kars
Dokuma Türü	Kilim
Dokunduğu Tarih	20.yy.
İnceleme Tarihi	03.08.2008
Dokunduğu Yer	Sarıkamış / Yeniköy Camii
Ebatları (En / Boy)	200x355cm
Dokumanın Yöresel Adı	Kilim
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yaygısı
Kullanılan Malzeme	
Çözüğü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Yeşil, kırmızı, bordo, siyah, mavi, bej, pembe
Dokuma Tekniği	İlikli-iliksiz

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen formlu örnek, Sarıkamış / Yeniköy Camii'nde tespit edilmiştir. Dokuma, 200x355 cm. ölçülere sahiptir. Yer yaygısı olarak dokunmuştur. Bir geniş ve bir dar olmak üzere, iki bordüre sahiptir. Siyah zeminli geniş bordür üzerinde "gül demetleri" dallar üzerinde sıralanmıştır. Bej rengindeki dar bordür üzerinde küçük "kiraz" motifi görülür. Bitkisel motiflerin hakim olduğu örnekte, siyah zemin üzerine yerleştirilmiş "gül buketleri" dikkat çeker. Yörede farklı renklerin birleşme noktasına "zenk" adı verilmektedir. Arada kalan boşlukların bazıları, iliksiz kilim tekniğinde yok edilmiştir.

Kilimin çözgü ve atkısı yündür. Yünlerde sentetik boya kullanılmıştır.

Kilimde yeşil, kırmızı, siyah, pembe, bordo ve bej renkler görülür.

Foto.7 Bardız Kilim Seccadesi Orjinal

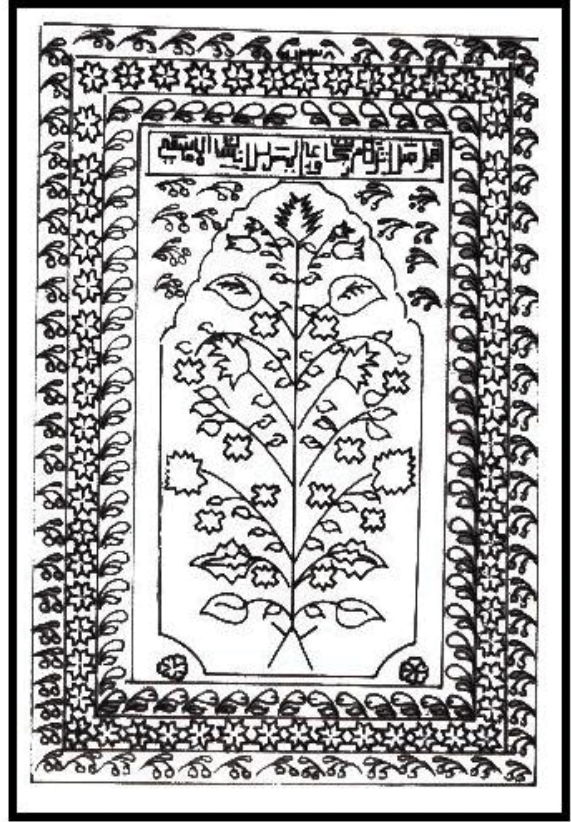

Foto.7 Çizim 3. Bardız Kilim Seccadesi Çizim

Katalog No	3
Fotoğraf No	7
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya / Bardız
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	29.07.2004
Bulunduğu Yer	Şenkaya Müftülüğü
Dokunduğu Tarih	H. 1338/ M.1919
Ebatları (En / Boy)	140x200 cm
Dokumanın Yöresel Adı	Bardız seccadesi
Üretim Tipi (Cinsi)	Seccade
Dokuma Tekniği	İliksiz kilim
Kullanılan Malzeme	
Çözgü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Kırmızı, kahverengi, yeşil, sarı, pembe, turuncu, lacivert, beyaz.

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen forma sahip örnek Şenkaya-Bardız yöresine aittir. Tek mihraplı, bitkisel motiflerin hakim olduğu dokuma, orjinal Bardız kilimidir. Orta zemin kahverengi olup üzerinde yaprak ve çiçeklerle bezeli "hayat ağacı" motifi bulunur. Mihrabın üst kısmında kufi yazılı ayet bulunmaktadır. 3 bordürden oluşmaktadır. İç bordürde yaprak motifleri, orta bordürde "yıldız", dış bordürde ise "meyve dalları" yer almaktadır. Lacivert zeminli iç bordürde üzerinde yeşil ve beyaz yapraklar üst üste sıralanmıştır. Orta bordür zemini beyaz olup yeşil ve kırmızı renkli "yıldız" motifi görülmektedir. Kahverengi zeminli en dış bordürde kırmızı saplı, turuncu meyveli ve beyaz yapraklı bitkisel motifler dikkat çeker. Yünleri boyamada kök boya kullanılmıştır. Atkı ve çözgüsü yündür. Bardız kilim seccadesinde, birbiri arasından geçirilmesiyle oluşturulan 'iliştirme tekniği' uygulanmıştır.

Foto 8. Bardız Kilimi Orjinal

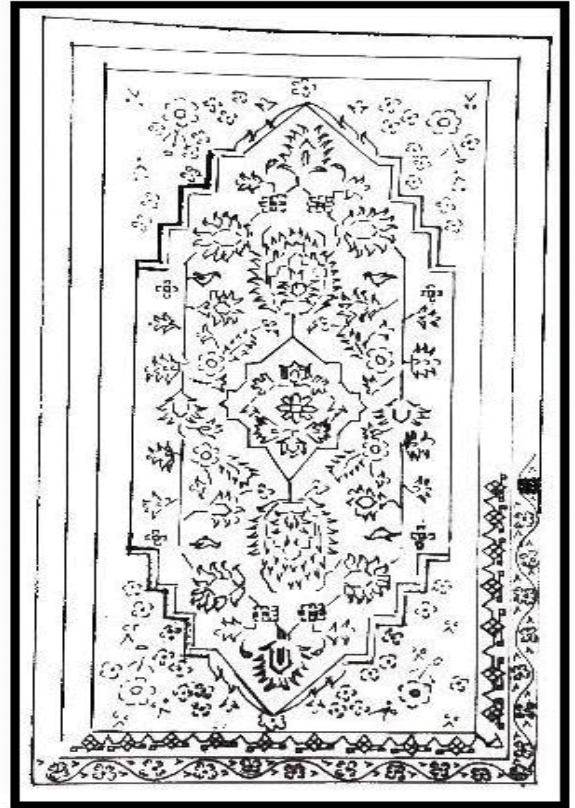

Foto 8. Çizim 4. Bardız Kilimi Çizim

Katalog No	4
Fotoğraf No	8
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya Bardız
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	08.08.2004
Bulunduğu Yer	Oltu /İpekçayır Köyü
Dokunduğu Tarih	20.yy
Ebatları (En / Boy)	220x400 cm
Dokumanın Yöresel Adı	Bardız kilimi
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yaygısı
Dokuma Tekniği	İliksiz
Kullanılan Malzeme	
Çözüğü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Kırmızı, gri, kahverengi, siyah, pembe, kirli sarı

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen formlu örnek, Şenkaya-Bardız yöresine aittir. Çift tarafta basamaklı mihrap bulunmaktadır. Ortada göbek yer alır. Bitkisel motifler hakimdir. Dikey eksenli kompozisyonun orta zeminini kırmızıdır. Birbirine bağlı bitkisel motiflerin yer aldığı kompozisyonda "hatai", "yaprak" ve "gonca" motifleri dikkat çeker. Altıgen göbekte, yavruağzı zemin üzerinde "çiçek" ve "yaprak" motifleri bulunur. Köşelerdeki gri zeminli boşluklarda "çiçek" motifi yer alır. İki bordürü bulunmaktadır. Siyah zeminli bordürü "çiçek" motifi çevrelemektedir. İkinci bordürde kahverengi zemin üzerinde dal üstünde "çiçek" motifi görülür. Atkı ve çözgüsü yündür. Kök boya kullanılmıştır. İliksiz kilim tekniği kullanılmıştır.

Foto 9. Bardız kilimi Orjinal

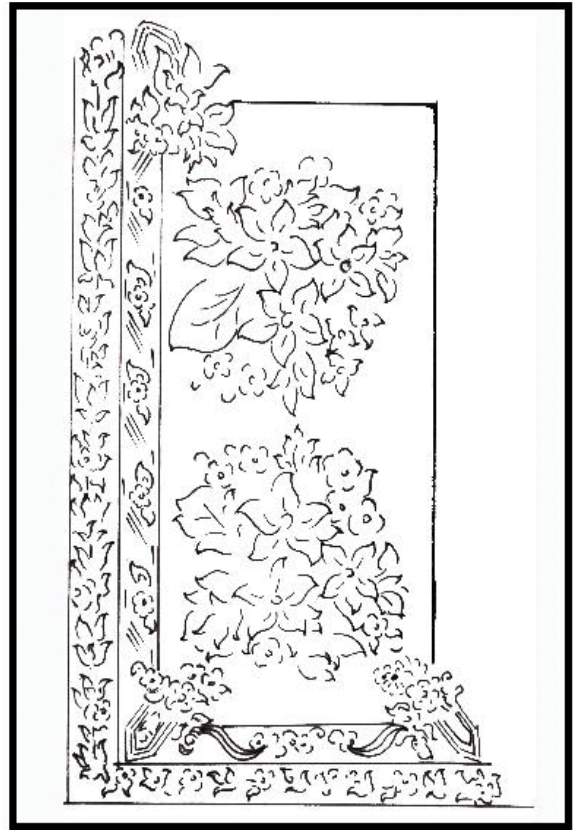

Foto 9. Çizim 5. Bardız kilimi Çizim

Katalog No	5
Fotoğraf No	9
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya/ Bardız
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	08.08.2004
Bulunduğu Yer	Bardız
Dokunduğu Tarih	20.yy.
Ebatları (En / Boy)	150 x 300 cm.
Dokumanın Yöresel Adı	Bardız kilimi
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yaygısı
Dokuma Tekniği	İlikli
Kullanılan Malzeme	
Çözü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Siyah, kırmızı, yeşil, firuze, beyaz, koyu mavi.

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen formlu örnek, Bardız yöresine aittir. Tek şak olarak dokunmuştur. Ortada göbek şeklinde iki büyük gül demeti yer almaktadır. Siyah zemnlidir. Köşelerde gül buketine yer verilmiştir. İki bordürden oluşmaktadır. Bardız kilimlerine özgü bir dokuma görülür. Farklı renklerin birleşme yerlerinde aralıklar meydana gelir. Bu aralıklara yörede 'zenk' adı verilmektedir. Orta zemin siyah olup, iki büyük çiçek buketi ile kenarlarda iki bordüre yer verilmiştir. Beyaz zeminli iç bordürde dal üzerinde çiçek motifi bulunmaktadır. Siyah zeminli dış bordür üzerinde çiçekler sıralanmıştır. Atkı ve çözgüsü yündür. Kök ve sentetik boya birlikte kullanılmıştır. İlikli kilim tekniği kullanılmıştır.

Foto 10. Bardız Kilimi Orjinal

Foto 10. Çizim 6. Bardız Kilimi Çizim

Katalog No	6
Fotoğraf No	10
Dokuma Türü	Kilim
Dokunduğu Yer	Selim /Alisofu Köyü Camii
İnceleme Tarihi	23.07.2008
Dokunduğu Tarih	20.yy
Ebatları (En / Boy)	124x225cm
Dokumanın Yöresel Adı	Kilim
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yaygısı
Kullanılan Malzeme	
Çözgü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Yeşil, pembe, kırmızı, siyah, kahverengi, mor, beyaz
Dokuma Tekniği	İlikli

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen forma sahip örnek, Selim / Alisofu Köyü Camii'nde tespit edilmiştir. Dokuma, 124x225 cm. ölçülere sahiptir. Yer yaygısı olarak dokunmuştur. Sarıkamış'ta dokunan Bardız kilimlerinin etkisi altındadır. Dokumada bitkisel motifler hâkimdir. İki bordüre sahip örneğin dış bordürünü, siyah zemin üzerinde "çiçek" motifleri çevrelemektedir Bej rengindeki geniş bordür zeminini, "çiçek" motifleri çevreler.

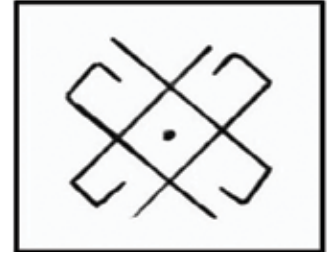
Siyah zeminli kompozisyonun ortasında "gül buketi", köşelerde ise "çiçek" demetlerine yer verilmiştir. Yörede "sulu köşe" denilmektedir.

Örneğin, çözgü ve atkısı yündür. Dokumada, ilikli kilim tekniği uygulanmıştır. Yünlerde sentetik boya kullanılmıştır. Kilimde, yeşil, pembe, kırmızı, siyah, kahverengi, mor ve beyaz renkler görülür.

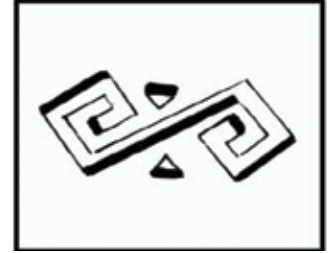

Foto 11. Goşken yeryağısı Orjinal

Baklava

Çakmak

Pıtrak

Foto 11. Çizim 7. Motif çizimleri

Katalog No	7
Fotoğraf No	11
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya
Dokuma Türü	Cicim
İnceleme Tarihi	29.07.2004
Bulunduğu Yer	Şenkaya Merkez Camii
Dokunduğu Tarih	20.yy.
Ebatları (En / Boy)	160x300 cm.
Dokumanın Yöresel Adı	Goşken kilimi
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yağısı
Dokuma Tekniği	Düz bez dokuma, sık, seyrek motifli cicim
Kullanılan Malzeme	
Çözüğü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Kırmızı, yeşil, siyah, sarı, beyaz.

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen formdaki örnek, orijinal Şenkaya dokumasıdır. Yörede 'Goşken kilimi' olarak adlandırılmaktadır. Geometrik motifler ile kırmızı, sarı, yeşil, siyah renkler hakimdir. Sekiz tane "tahta" denilen kalın şeritli kısım mevcut olup, altı tane "dolma çubuk" denilen birbirine paralel yerleştirilmiş ince şeritler yer almaktadır. Düz bez dokuma üzerine sık motifli cicim tekniği uygulanmıştır. Dolma çubuk üzerinde "seyrek motifli cicim" tekniği görülür. Çeşit ipi ve çözgüsü yündür, kök boya kullanılmıştır.

Tahta denilen geniş bölümde çengelli baklava motifleri görülür. Yörede dolma çubuk denilen bantlarda ise bereket, pıtrak, çakmak motifleri bulunur. Aralarda motifsiz bırakılmış bantlar mevcuttur.

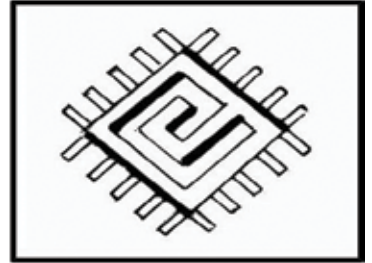

Foto 12. Goşken yeryağısı Orjinal

Baklava

Pıtrak

Foto 12. Çizim 8. Motif çizimleri

Katalog No	8
Fotoğraf No	12
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya
Dokuma Türü	Cicim
İnceleme Tarihi	29.07.2004
Bulunduğu Yer	Şenkaya Merkez Camii
Dokunduğu Tarih	20.yy
Ebatları (En / Boy)	160x300 cm.
Dokumanın Yöresel Adı	Goşken kilimi
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yağısı
Dokuma Tekniği	Düz bez dokuma, sık-seyrek motifli cicim
Kullanılan Malzeme	
Çözüğü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Sarı, siyah, beyaz, pembe, açık yeşil, açık mavi, kırmızı

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen forma sahip dokuma, Şenkaya 'goşken kilimi'dir. Yer yağısı olarak yapılmış dokumada geometrik motifler hakimdir. Atkı ve çözgüde yün kullanılmıştır. Üzerinde pıtrak ve çengelli baklava motifleri görülür. Birbirine paralel yatay şekilde üst üste dizilmiş dört geniş tahta bölümü mevcuttur.

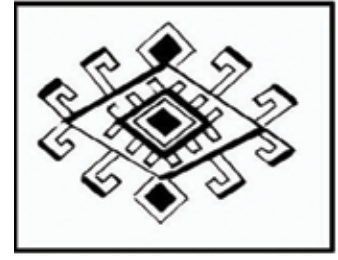
Dolma çubuk denilen ince şerit otuz beş tane'dir. 'Tahta' denilen bölümde sık motifli cicim tekniği uygulanmış olup, kırmızı zeminlidir.

İnce şeritlerde siyah, beyaz, sarı ve pembe renk kullanılmıştır. Seyrek motifli cicim tekniğinde pıtrak motifleri sıralanmıştır. Doğal boya ve sentetik boya birlikte uygulanmıştır.

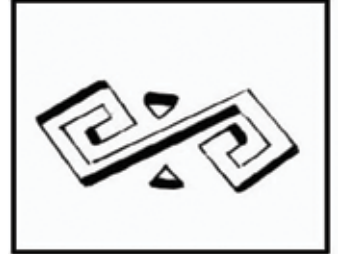

Foto 13. Goşken yer yaygısı Orjinal

Bereket

Çengel

Pıtrak

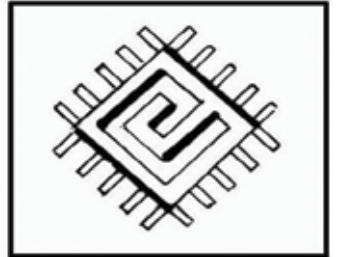

Foto 13. Çizim 9. Motif çizimleri

Katalog No	9
Fotoğraf No	13
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya
Dokuma Türü	Cicim
İnceleme Tarihi	28.07.2004
Bulunduğu Yer	Şenkaya /Merkez
Dokunduğu Tarih	20.yy.
Ebatları (En / Boy)	185x310 cm.
Dokumanın Yöresel Adı	Goşken kilimi
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yaygısı
Dokuma Tekniği	Düz bez dokuma, sık motifli, seyrek motifli cicim
Kullanılan Malzeme	
Çözgü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Turuncu, siyah, beyaz, sarı, kırmızı

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen şeklindeki örnek, Şenkaya yöresine ait orijinal dokumadır. Geometrik motifler ile turuncu, siyah, beyaz renkler hakimdir. Yatay ekseninde birbirine paralel olarak düzenlenmiş kompozisyonda bordüre yer verilmemiştir. Yörede 'tahta' denilen kalın şerit dört tane olup, sık motifli cicim tekniğinde dokunmuştur. Bu kısımda çengelli baklava, göz, pıtrak, bereket motiflerine yer verilmiştir. 'Dolma Çubuk' diye adlandırılan ince şerit, birbirine paralel yedi tane olup, kilim yüzeyinde dört ana bölümden meydana getirmektedir. Üzerinde pıtrak motifine yer verilmiştir.

Bu bölümde düz bez dokuma üzerine sık-seyrek motifli cicim tekniği uygulanmıştır. 'Goşken kilimi' tabir edilen yer yaygısının çeşit ipi ve çözgüsü yündür. Kök boya ve sentetik boya birlikte kullanılmıştır.

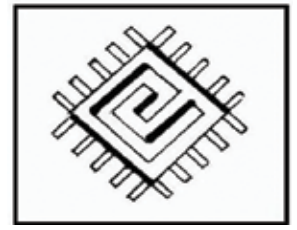

Foto 14. Goşken yer yaygısı Orjinal

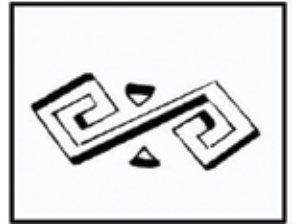
Bereket

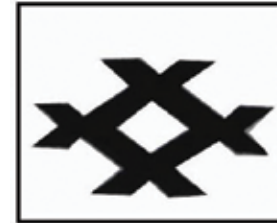
Pıtrak

Göz

Çengel

Pıtrak

Foto 14. Çizim 10. Motif çizimleri

Katalog No	10
Fotoğraf No	14
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya
Dokuma Türü	Cicim
İnceleme Tarihi	29.07.2004
Bulunduğu Yer	Şenkaya Merkez Camii
Dokunduğu Tarih	20.yy.
Ebatları (En / Boy)	165x290 cm.
Dokumanın Yöresel Adı	Goşken kilimi
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yaygısı
Dokuma Tekniği	Düz bez dokuma, sık motifli,seyrek motifli cicim.
Kullanılan Malzeme	
Çözüğü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Kırmızı, siyah, bej, beyaz, pembe, sarı, açık mavi, turuncu

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen şeklindeki dokuma Şenkaya yöresine ait orijinal niteliktedir. Birbirine paralel olarak yerleştirilen şeritler, yatay eksende düzenlenmiştir. Bordüre yer verilmemiştir. 'Tahta' denilen kalın şerit dört tanedir. Üzerinde "çengel, baklava, göz, pıtrak" motiflerine yer verilmiştir. Bu kısımda sık motifli cicim tekniği uygulanmıştır. "Dolma çubuk" denilen kısımda siyah, beyaz, sarı, pembe zemin üzerinde "pıtrak, göz, çakmak ve bereket" motifleri dikkat çeker. Bu bölümde yedişer ince şerit birleşerek kilim üzerinde beş ana bölüm meydana getirir.

Düz bez dokuma üzerine "seyrek motifli cicim" tekniği uygulanmıştır. Goşken kiliminin çeşit ipi ve çözgüsü yündendir.

Foto 15. Goşken yer yaygısı Orjinal

Bereket

Pıtrak

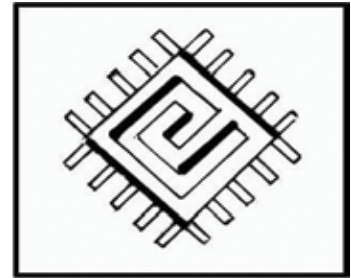

Foto 15. Çizim 11. Motif çizimleri

Katalog No	11
Fotoğraf No	15
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya
Dokuma Türü	Cicim
İnceleme Tarihi	29.07.2004
Bulunduğu Yer	Şenkaya Merkez Camii
Dokunduğu Tarih	20.yy.
Ebatları (En / Boy)	160x260 cm.
Dokumanın Yöresel Adı	Goşken kilimi
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yaygısı
Dokuma Tekniği	Düz bez dokuma, sık motifli,seyrek motifli cicim.
Kullanılan Malzeme	
Çözüğü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Kırmızı, siyah, beyaz, pembe, sarı, açık mavi

Dokumanın Tanımı

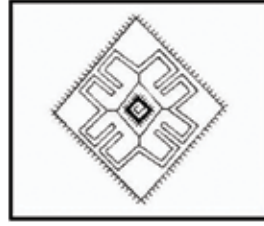
Dikdörtgen formdaki örnek, Şenkaya yöresinde dokunmaktadır. Yöreye özgü niteliktedir. Geometrik motifler ile kırmızı, sarı, siyah, beyaz renkler hakimdir. Tahta denilen enli şeritlerde sık motifli cicim tekniği uygulanmakla beraber kilim yüzeyinde dört tanedir. Üzerinde çengelli baklava, göz, pıtrak motiflerine yer verilmiştir. Dolma çubuk denilen ince şeritlerde düz bez dokuma üzerine seyrek motifli cicim tekniği uygulandığı görülür. Çakmak, pıtrak, göz motifleriyle dolgulanmış, bu bölüm otuzbeş banttandır meydana gelmiştir.

Atkı ve çözgüsü yündür. Atkıda ince eğrilmiş yün kullanılmıştır. Kök boya ve sentetik boya birlikte kullanılmıştır.

Foto 16. Şabani yük örtüsü Orjinal

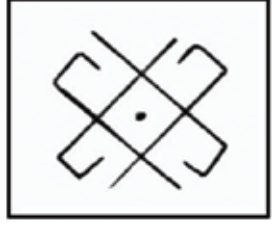
Bereket

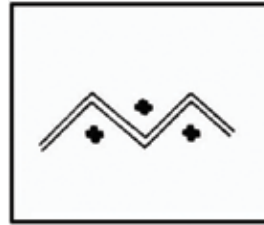
Pıtrak

Bereket

Pıtrak

Suyolu

Foto 16. Çizim 12. Motif çizimleri

Katalog No	12
Fotoğraf No	16
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya /Doğanköy
Dokuma Türü	Cicim
İnceleme Tarihi	08.08.2004
Bulunduğu Yer	Şenkaya /Doğanköy
Dokunduğu Tarih	20.yy.
Ebatları (En / Boy)	180x330 cm
Dokumanın Yöresel Adı	Şabani
Üretim Tipi (Cinsi)	Yük örtüsü
Dokuma Tekniği	Kilim, seyrek motifli cicim
Kullanılan Malzeme	
Çözüğü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Siyah, kırmızı, beyaz, sarı, pembe

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen formlu örnek, Şenkaya Doğanköy'e ait orijinal dokumadır. Geometrik motifler ile yöreye has özellikte siyah ve koyu kırmızı renkler kullanılmıştır. Orta zemini, dört şak olarak yapıp sonradan birleştirilmiştir. Üzerinde çengelli baklaların sıralanmış olduğu görülür. Aralarda pıtrak motifi yer alır. Kırmızı-siyah zeminli bordür üzerine "zikzak" (suyolu motifi) sıralanmıştır. Zemin ince eğrilmiş yünden yapılmış olup, koyu kırmızı ve siyah şeritler halinde dokunmuştur. Yöresel özellik taşımaktadır. Şabani yük örtüsü adı verilmektedir. Düz bez dokuma üzerine seyrek motifli cicim tekniği uygulanmıştır. Atkı ve çözgüsü yündür. Doğal boya kullanılmıştır.

Foto 17. Şabani yük örtüsü Orjinal

Bereket

Bereket

Göz

Foto 17. Çizim 13. Motif çizimleri

Katalog No	13
Fotoğraf No	17
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya
Dokuma Türü	Cicim, zili
İnceleme Tarihi	29.07.2004
Bulunduğu Yer	Şenkaya
Dokunduğu Tarih	20.yy.
Ebatları (En / Boy)	180x340 cm
Dokumanın Yöresel Adı	Şabani
Üretim Tipi (Cinsi)	Yer yaygısı
Dokuma Tekniği	Sık motifli cicim, zili
Kullanılan Malzeme	
Çözü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Kırmızı, beyaz, sarı, siyah

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen formlu örnek, Şenkaya yöresine aittir. Sonsuzluk prensibine göre sıralanmış kompozisyonda geometrik motifler hakimdir. Kilim yüzeyi tamamen motiflerle kaplıdır. Sık motifli cicim ve zili tekniği uygulanmıştır. Birbirine bağlı baklavalar içerisinde bereket, pıtrak motifleri görülür. Orta zemini, iki şak olarak yapıp sonradan birleştirilmiştir.

Bordür ince şerit halinde baklava motiflerinden meydana gelmiştir. Atkı ve çözgüsü yündür. Doğal boya kullanılmıştır. İki şak halinde yapıp sonradan birleştirilmiştir.

Foto 18. Şabani yük örtüsü Orjinal

Suyolu

Bereket

Foto 18. Çizim 14. Motif çizimleri

Katalog No	14
Fotoğraf No	18
Dokunduğu Yer (Yöre)	Şenkaya/ Doğan köy
Dokuma Türü	Cicim
İnceleme Tarihi	08.08.2004
Bulunduğu Yer	Şenkaya/ Doğan köy
Dokunduğu Tarih	20.yy.
Ebatları (En / Boy)	150x280 cm
Dokumanın Yöresel Adı	Şabani
Üretim Tipi (Cinsi)	Yük örtüsü
Dokuma Tekniği	Sık, seyrek motifli cicim, zili
Kullanılan Malzeme	
Çözüğü	Yün
Atkı (Çeşit / Motif ipi)	Yün
Kullanılan Renkler	Kırmızı, beyaz, sarı, siyah, yeşil, pembe

Dokumanın Tanımı

Dikdörtgen formlu örnek, Şenkaya/Doğan köy yöresine aittir. Geometrik motifler hakimdir. Sonsuzluk prensibi içinde gelişen bir kompozisyon görülür.

Zemin üzerinde “çengelli baklavalar” içerisinde “bereket” motifleri aralarda ise pıtrak motifi yer alır. Alt ve üst bölümde kırmızı-siyah zemin üzerinde “muska, nazarlık, göz” motifi görülür. Yelen kısmında “zızzak/suyolu” motifi sıralanmıştır. Zemin ince eğrilmiş yünden yapılmış, koyu kırmızı ve siyah şeritler halinde dokunmuştur. Yöresel özellik taşımaktadır. Yörede ‘Şabani’ olarak adlandırılır. Atkı ve çözgü yündür. Doğal ve sentetik boya birlikte kullanılmıştır. Sık ve seyrek motifli cicim ile zili tekniği uygulanmıştır.

3. Sonuç

Geleneksel kültürümüzü temsil eden düz dokumalar, günümüz şartlarına yenik düşmüştür. Bu araştırma ile Şenkaya Yöresi'nde bulunan düz dokuma örnekleri belgelenmiş ve bu anlamda eksikliği hissedilen bilimsel bir doküman hazırlanmıştır. Yörede düz dokumacılık gittikçe önemini yitirmektedir. El sanatlarının her dalında olduğu gibi bu sanatta, değişen yaşam koşulları ve değer yargılarının bir sonucu olarak farklı işlevler yüklenerek ayakta kalma çabası içindedir. Bu sanatlarımızın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmalıdır. Geçmişte yapılan ürünleri korumak, üretim yöntemlerini araştırıp, arşivlemek gerekmektedir. Teknolojinin sunduğu imkânlardan faydalanarak gelenekselliğini kaybetmeden yeniden tasarımlar yapılmalıdır. Her yörenin el sanatlarının tanıtımı için yayınlar yapılmalı, halk bilinçlendirilerek, kültür varlıklarımızın korunması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Akgün, Tahsin (1955), *Erzurum*, İstanbul: Tan Matbaası.
Aşıroğlu, Tahsin (1972), *Erzurum İli Tarihçesi*, C.I., Erzurum 50 Yıl Armağanı

- Divan-ı Lügat-ı Türk* (Besim Atalay Tercümesi), Ankara 1939.
- Ergüder, Ayşe Aslıhan (2005), *Çoruh Vadisi Düz Dokumaları*, Ankara: Kariyer Matbaası.
- Ergüder, Ayşe Aslıhan (2009), *Kars Yöresi Düz Dokumaları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Erzurum.
- Erzurum Vilayeti*, Harita Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1960.
- Görgünay, Neriman (1983), "Bardız Kilimleri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri*, C.5 Ankara.
- Görgünay, Neriman (1987), "Anadolu'da Cecim Çeşitleri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri*, C.5 Ankara.
- Görgünay Kırzioğlu, Neriman (1997), "XVI-XVII. Yüzyıl Saray Kilimlerinin Bardız, Karabağ, Moldovya/ Komrat ve Bulgaristan'da Devam Edegelen Benzerleri", *V. Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri*, Ankara.
- Kuşhan, Gülhan (1986), *Bardız Kilimleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Parlak, Tahsin - Ergüder, Ayşe Aslıhan, (2010), *Bardız Kilimleri*, Erzurum.
- Selek, Elif Türkan (1996), *Bardız Kilimleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler. Ens. (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler

Yaşar KALAFAT*
İ. M. V. Noyan GÜVEN**

ÖZET

Eski Türk İnanç Sistemi içerisinde Altaylarda yaşayan toplumların (*Todoş, Sagal, Kıpçak, Çaptı, Köböğ, Kergil, Mundus, İrkit, Tölös, Tonjaaaan, Mayman*) doğadan kazandıkları tinsel birikimlerini sosyal yaşamlarına nasıl yansıttıklarını ve bu süreci sanat boyutu düşünülerek halk inanmaları bağlamında irdelemeye çalışacağız. Toplumların sosyal birlikteliklerinin önemli yapıtaşları ortak İnanış ve sürece bağlı birikim bir simge olarak topluluğun flamalarında karşımıza çıkar. Resimleri ile açıklayacağımız semboller fabrikasyon tekstil üzerine baskıdır. Söz konusu olan betimlemeler süs veya bezeme olmaktan çok amblem ve sembollerdir.

Mitolojik içerik anlamında resmedilen her hayvanla ilgili Altay Kişi' nin halk kültüründe yaşayan inanmaları da tespit edilmiştir. Bununla da motifler etrafında şekillenen inanç sistemini belirtmeye çalıştık. Bu arada halk inançlarında izlerini takip edebildiğimiz eski inanç sistemini de kapsayan bir kısım mistik-mitolojik bulgulara kısa açıklamalar getirmeğe çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Altay, Türk Halk İnançları, Mitoloji, Tamga.

Notes on the Folkloric Beliefs of the Altay - Turks concerning Anatolia

ABSTRACT

This paper explores how the societies within the old Altaic - Turkish belief system reflected their nature-based sensitive experiences on their social life. This study analyzes the process in terms of folkloric beliefs. As important units of the societies' collective unity, flags become symbols. The symbols which are explained here through sample images are imprints produced by fabricated textiles. Related descriptions are emblems and symbols rather than ornaments.

In every animal represented in terms of mythological content, beliefs active in the folkloric culture of "Altay Kişi" are found. In this way, the belief systems, which is constructed by motifs, are explained. Meanwhile we tried to develop concise explanations to mystic-mythological findings involving old belief systems.

Keywords: Anatolia, Altai, Turkish Folk Beliefs, Mythology, Tamga.

1. Giriş

Bu çalışmamızda tös, ongun, totem¹ gibi isimlerle tanımlanan eski Türk İnanç Sistemi'ne kaynaklık yapmış olan merkezlerden birisi olarak kabul edilen

¹ Tös-Töz geleneksel Altay Türk dini inanışlarında ataları simgeleyen bir varlıktır. Moğollarda Ongon, Tuva ve Uryanhay Türklüğünde Eren, Yakut Türklüğünde Tangara veya Emeget olarak bilinen putlardır. Altaylarda her oymağın bir "aru tös"ü vardır. Bu ya bir ulu şamanın veya ulu atası sayılan dağın, efsanevi kişiliğin mitolojik bir varlığın adını taşır, bunlar yaratılmamış ezelden var olan bir kısım ruhlar olup bunlarda kendi içlerinde ikiye ayrılırlar.

* Dr., Halkbilim Araştırmalar Merkezi, Dikmen / Ankara, e-posta: yasarakalafat@gmail.com.

** Öğretim Görevlisi, Cumhuriyet Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Sivas, e-posta: noyan35@gmail.com.

Altaylarda mistik-mitolojik değerini tabu statüsünde devam ettiren *Todos, Sagal, Kıpçak, Çaptı, Köböç, Kergil, Mundus, İrkit, Tölös, Tonjaaan, Mayman* gibi boy ve elerden oluşan Altay Kişi'nin tasavvur biçiminden söz edilecektir.² Bu çalışma sanat boyutu ihmal edilmeden halk inanmaları çıkış merkezli olacaktır.

Bu çalışmayı yaparken hayvan üslubu içerikli çalışmalara sınırlı da olsa katkıda bulunmayı amaçladık. Derlediğimiz bilgiler flamalar şeklinde tek bir biçimde ele alınmış betimlemeler ile ilgilidir. Böylece sunuşumuzun başarısı nispetinde el sanatları-mitolojik dönem arasında bu şekillerden hareketle bir köprü kurulabilmesi hedeflenmiştir.

Araştırma kapsamında yer alan malzemeler doküman örnekleri değil doküman fabrikasyon zemin üzerine seri baskıdır. Bu şekiller, çok net olmasa da duvar resimlerinde ve bazı süslemelerde, tahta oymalarda da görülebilir. Ayrıca bu ifadeler sadece süs, bezek değil daha ziyade amblem ve remz (sembol) idiler. Bu betimlemelerin ritüellerdeki rollerini gözlemleyemediğimiz için, dini törenlerden yola çıkarakta belirleyemedik. Malzemenin inanç boyutlarını derlerken, bölgeden edinilmiş sözlü ve yazılı kaynaklardan yararlandık.

Mitolojik içerik açısından resmedilen her hayvanla ilgili Altay Kişi'nin halk kültüründe yaşayan inanmaları da tespit edildi. Böylece motifler etrafında şekillenen inanç yumağına katkı sağlamayı hedefledik. Bu hayvanlarla ilgili Türk kültür coğrafyasında yaşayan halk inanmalarına yer verilerek mitolojik hayvan bilgisi birikimine katkı olabileceğini düşündük. Bu arada halk inançlarında izlerini takip edebildiğimiz eski inanç sistemini de doğal olarak kapsayan bir kısım mistik-mitolojik bulgulara kısa açıklamalar getirmeğe çalıştık.

Çalışmamıza başlarken bu arayışa daha önce de yöneldiğini biliyorduk. Çalışma ilerledikçe gördük ki, bu tarz çalışmalar tahminimizden çok daha fazla yapılmıştı. Tanımlanacak malzeme yeni olmakla beraber daha önce de bu alanla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış, konu değişik yönleri ile farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın anlaşılabilirliği adına benzer çalışmalardan yararlanarak kısa açıklamalara yer verilmiştir. Bu özellikleri ile bu çalışma tamamen yeni bir yaklaşım tarzından daha çok düz doküman alanında yapılacak yeni çalışmalara tamga- motif bağlantısı noktasında ışık tutabilecek türdendir.

Araştırmaya ışık tutan çalışmalar arasında, Bekir Deniz tarafından yapılmış olan "Anadolu Türk

Dokümanlarında Ejder Motifi"³ bildirisinde, Sadi Bayram'ın, hayvan figürlü halılarda ejder, kaplumbağa, akrep ve kertenkele figürleri⁴ üzerine hazırladığı bildirisinde ve ayrıca Rasim Sametoğlu Efendi'nin "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezeler"⁵ isimli çalışmasında da insan ve yer adlarına da isim olabilen koçun, inanç merkezli motif olarak tarihi serüvenini izleyebiliyoruz. Tarihe sadece dikey bir seyahat etmekle kalmıyor bu motiften hareketle günümüz Türk kültür coğrafyasını da dolaşabiliyoruz.

Y.V.Çemenzeminli "Kızlar Bulağı" isimli eserinde;
"Geldik çeşmeye
Sudan içmeye
Ağça koçlara
Tazim etmeğe"

der⁶. Ayrıca koç konusunda Pir Sultan, Hz. Ali'nin avazının Turna'da olduğunu;

"Bakışı arslanda kaldı
Döğüşü dahi koçtadır."

diyerek belirtir.⁷

Yukarıdaki deyişlerden anlaşılabilirliği gibi, insandan hayvana dönüşerek koç donuna girilebileceği inancının günümüze kadar sürdüğü görülebiliyor.

Hayvanattan süslemeye yansıyanlar "...bazen gerçek bazen semantik şekilde uygulanmıştır. Bu süslemelerin geçtiği tarihî yolu izlersek onların gerçeklikten soyuta doğru değiştiğini görürüz. Bu tarihî değişim yolunda tasvirî süslemeler ne kadar kendi simalarını değiştirseler de, anlaşılmaz olsalar da onların adı bu güne kadar yaşar. (...) Halı üzerindeki tasvirler nesilden nesle geçerek dokümanın hayat tarzı dünya görüşü ile tamamen sıkı sıkıya ilişkilidir." Bu-

³ Ejder Türk sanatına Çin'den geçmiştir. Asya kökenli bir motiftir. Eski Türkçe metinlerde büke, evren, luu, nek, kök-luu, abırğa, acırğa, indelenleks isimleri ile bilinir. İranlılar Ejderha ismini vermişlerdir. Orta Asya'nın doğusunda yaşayan Türk kavimlerinde büke, evren, luu, nek, su kaynaklarını, yağmur bulutlarını temsil ediyordu. (...) Anadolu'da günümüz halk arasında Ejder, Ejderha, Şahmeran, Yılan, Eğri, Gıvrım, Dolaşık, Yılan Dolandı, Evren, Evren Dolaşa isimleri ile tanınır. (Bekir Deniz, "Anadolu Türk Dokümanlarında Ejder Motifi", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını, 1998, s. 102-108)

⁴ Gılgamış Destanı'nın da ölümsüzlük otunu yiyen ejderdir. Asklepios' da çift başlı yılan olarak şifa dağıtır, sağlık sembolüdür. Selçuklu mimarisi, efsane türü sözlü kültür örneklerinde tezhip sanatında uzun ömürlülüğü temsil eder, Orhun kitabelerinde anıtlarda bekçi konumundadır. (Bayram Sadi, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Müzesinde Bulunan hayvan Figürlü halılarda Ejder, Kaplumbağa, akrep, Kertenkele Figürü", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını, 1998, s. 65-75)

⁵ Efendi Rasim Samet, "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezeler", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını, 1998, s. 115-120

⁶ Efendi Rasim Samet, *age.*, 1998.

⁷ Boratay Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973, s.73.

² Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Yayınları, 2004, s. 562-563.

Şekil 2. (Kergil boyunun tamgası)

Kergil boyunun kutsal hayvanı, *Karadas (Kara Ağaçkakan)*' dir. Karadas Kergil'in kahramanın sadık yardımcısıdır. Ayrıca bu Türk boyunun inancına göre soyları Altın Göl'ün yanında yaşamakta olan Büyük Ağaçkakan'dan gelmektedir. Bu boyun tamgası *Kas/ Kaz'* dir (Şekil 2).

Kaz dağı Türkmenlerinin çeşme ve mezarlarında, Sarı Kız Dağı ve çevresinde *kazayağı* resmedilir. Biz de Ceyhan bölgesinde *Dur Hasan Baba'nın* türbesi etrafında yaptığımız çalışmalarda buraya da *kazayağı* damgasının kazılmış olduğunu gördük. Arkadaşımız Hakk aşığı Ahmet Saraçoğlu, şiir yazmaya başlamadan evvel gördüğü bir rüyada kilometrelerce uzunlukta bir kazın sırtında Ankara'da uçtuğunu anlatmaktadır.

Tahtacı Türkmenlerinin bugün dahi *kazayağı* şeklinde ve *kazayağı* namı ile anılan bir damgaları vardır. Şaman tösleri arasında *kaz* tözü de vardır. Merasim anında göyün katlarına çıkarken, Kam'ın aslanlar veya ejderhalarla karşılaştığı, çıkardığı sesler ve yaptığı danslardan anlaşılır. Şaman *kaz*, *at* ve *koyun* taklitleri de yapar, onların da seslerini çıkarır.¹⁴ Tahtacı Türkmenlerindeki hayvanlarla ilgili inançlar için Nilgün

Çıplak'ın çalışmalarına bakılabilir.¹⁵ Şaman göklerde içi otladoldurulmuş bezden yapılmış *kaza* binerek *kaz* sesi çıkararak gider.

Nilüfer Yıldırım, "Şaman ilahilerinde geniş yer tutan şamanın gökyüzüne uçmasında, *kaz* yardımcı unsur olarak yer alır. *Kayra Kan* kendisine benzeyen bir varlık yarattı ve ona *kişi* adını verdi. *Kişi* ile *suyun* üzerinde iki *kaz* gibi uçtu. Şamanist boyların bir kısmının totemi *kaz*dır. Türkler *kazı*, *beylik* ve *mutluluk* sembolü olarak sayarlar. Şaman davullarının üzerinde *kaz* resmi de vardır. *Kaz* şamana güneşin doğacağını bildirir. *Kaz* şamanın şekline bürünür hayvanların başına geçer", demektedir.¹⁶

Tatar Türklerinde *Atakaz/Erkek kaz'a* selam verenin boyun ağrısı çekmeyeceğine inanılır. Azerbaycan, İran ve Anadolu'da yaşamakta olan Ayrımlı Türklerinin en itibarlı yabani/ziraati yapılmayan otlarından birisi de *kazayağı*'dir.

Kaygusuz Abdal:

"Kazı koyduk bir ocağa

Uçtu gitti bir bucağa

Bu ne haldir Hacıağa

Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz"

demektedir.¹⁷

Şekil 3. (Mayman boyunun tamgası)

¹⁴ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s.14, v.d.

¹⁵ Nilgün Çıplak, *Mersin Tahtacıları Halk Bilimi Araştırmaları*, Ankara: Ürün Yayınları, 2005.

¹⁶ Nilüfer Yıldırım, *Anadolu Masallarında Şamanizmin İzleri*, Yüksek Lisans Tezi, FÜSETEABD, Elazığ, 2004, s. 387-389 v.d.

¹⁷ Fuat Bozkurt, "Kaygusuz'un Alevilikteki İşlevi" *Yol Dergisi*, S.14.

Mayman boyunun ongunu kuyruğu yukarı kıvrık başı geriye dönük İt/ İyit' dir. Bu toplumun inancınca köpek; sadakatin, cesaretin, teyakkuzun simgesidir. Maymanlar' ın atası olarak kabul edilen *Kahraman Bor'* un sarı, ak ve kara benekli itten tekrar türeyeceklerine inanılır. Maymanlar' ın tamgası *İmbik'* tir (Şekil 3).

Altay yaradılış destanlarından birinde köpek motifi de göze çarpar. *Ülgen'* in sarayına bekçi olarak konulan köpek, *Erlük'* in saraya girmesine izin verir. Erlük köpeğe kut ve açlık duymayacağı yetenekler vaat etmiştir. Şaman yeraltı dünyasına yaptığı yolculukta köpekle karşılaşır. Bazı şamanlar kendilerinden geçtiklerinde, köpek taklidi de yapar ve köpek gibi havlayarak ruhları yardıma çağırırlar. Köpeğin de göğe kurban kesildiği olmuştur. Tatarlar kırmızı bir köpekle bir prensin birleşmesinden türediklerine inanılır. Şamanlar Baraklara binerek göğe yükselirdi. Köpeğin yeşil ot koparıp yemesinin yağmurun yağacağına delalet edeceğine inanılır. Yakutlara göre, köpeğin esnemesi, hayra yorumlanmaz. Yakut beddualarından birisi de, "evine köpek girmesin" dir. Anında "görmekçi" diye bilinen iki beneğin bulunduğu köpek, kara iyeleri görülebilir ve ağlar biçimde ulur. Bu hali ölüm habercisi olarak algılanır. Zayıf şamanlar ayinlerde *köpek donuna* girerler. Moğollar atalarının kırmızı köpek olduğunu düşünürler.

Kırım'da köpekten korkan insanın vücudundaki kıl dibi gözeneklerinden özel bir salgı ifraz edildiğini, salgının kokusunu alan köpeğin muhatabının korktuğunu anladığına inanılır. Anadolu'da korkan kimse ya da köpekten korkan kimsenin korkusunun giderilmesi için, "Yedi Kardeş Otu" "Korku Tası"na konulup suyu, korkan şahsa içirilir.¹⁸

Hakasya Türklerinde hapsirani genç insana yanında bulunan ve yaşça ondan büyük olanlar, "ala köpeğin kıcını yala" derler. İnanca göre *ala köpeğin* kıcında bir takım etkili cinler vardır. İnsanların hapsiranilarına yol açan da bir cin türüdür. İki ayrı kara iye bir araya gelince insanlara zararlı olamayacakları inanılır da vardır.

Başkurt Türklerinin halk inancına göre, "köpek yürümemiş yol" a mutlaka besmele ile girilmelidir. Bu yol tekin olmayabilir.

Tatar Türk mitolojisine göre köpek yılında mahsül düşük olur. İnsanlar sık hastalanırlar. Çocuklar ise güçlü olurlar. Hazara Türk halk inançlarına göre köpekler depremi hissederler ve depremden evvel,

depremin gelmekte olduğunu gösteren bir takım hareketlerde bulunurlar. Bu inanç Anadolu'da da vardır.

Anadolu Türk kültür coğrafyası halklarından Zazalarda, köpek beslemek, köpek melaiyelerin haneye girmesine mani olduğu için, uğursuzluk sayılır. Hayvancılıkla uğraşanların çoban köpekleri bu keyfiyetin kapsamına girmezler.¹⁹

Tatar Türklerinde Köpeğin havlaması mal bolluğuna delalet eder. Sahibi yola çıkan köpeğin havlaması, sahibinin işlerinin iyi gideceği anlamına gelir. Sebepsiz havlayan köpeğin olumsuz mesajlar verdiğine inanılır. Aya bakarak köpeğin havlaması, havaların soğuyacağını işaretidir. Köpek sırt üstü yatarak yuvarlanır ise, bu hareketi ile havaların yağmurlu olacağını göstermiş olur. Köpek kendi sahibine havlarsa sahibine büyü yapıldığına veya nazar deymiş olduğuna inanılır. Köpek cenazenin ardından havlar ise, o sokakta bir cenazenin daha olacağına inanılır.

Moğollarda *İt Barak'* ın kutsiyetine inanılır. Moğolların köpekten türediklerine dair efsaneler vardır. Nogay Türklerinde İt baraklar, yaradılış destanındaki kurdun yerini almıştır. Burada kanatlı İte, samur denilmektedir. İnanca göre samur şamanın gök ile ilişkisini sağlar. İt ürürken, kayıp etmiş olduğu kanatlarının acısını dile getirmektedir. Gagauz Türklerinde ürüyen itin sesi zincirinden açılarak susturulur.

Anadolu'da köpeğin kurt gibi ulaması iyi sayılmaz. Alevi inancında da köpeğin ulması ölüm geleceği anlamındadır.²⁰ Keza Kumuk Türklerinde de uluyan it, uğursuz sayılır, öldürülmesi istenir. Ay tutulmasında ayın iki bekçisi olan köpeklerin uyumaları üzerine, cıngaloz denilen ve yılan şeklinde olduğu düşünülen kara iyenin bu tutulmaya yol açtığına inanılır. Teneke çalmak gibi gürültülerin çıkarılmalarında amaç uyuyan iki görevli köpeğin uyanmasını sağlayarak ayın cıngaloz tarafından yenilmelerini önlemektir. İt baraklar bugün dahi Kafkasya'da Nogaylar nazarında farklı bir itibara sahiptir. *Barak Baba*, ayı gibi oynayan, maymun gibi söyleyen, iki tarafında manda boynuzları olan bir kimsedir.²¹

Selçuklu Sarayının ünlü simalarından Sadettin Köpek idi. Bize göre köpek ismi, izahı yapılan kutsiyetle bağlantısından ziyade nazara karşı korumak, imrenilmesini önlemek için seçilmiş olabilir. Çok güzel çocuklara çirkin isimler takarak kötü gözden ve kara iyelerden korumada olduğu gibi.

¹⁹ Yaşar Kalafat, *age.*, 2000, s. 5-9.

²⁰ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân*, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s.14, v.d.

²¹ Yusuf Ziya Yörükân, *age.*, 2005, s.14, v.d.

¹⁸ Yaşar Kalafat, "Urfa Yöresinde Türk Halk İnançları, Karakeçililer, Zazalar, Arapça konuşanlar", *Erciyes Dergisi*, Kayseri: Murathan Basın Yayın, 2000, s. 5-9.

Şekil 4. (İrkit boyunun tamgası)

İrkit boyunun kutsal hayvanı *Murkut/ Kartal*' dir. Kartal, tefekkürün, aklın, kahramanlığın simgesi ve bahadırın yardımcısı, sadık muhafızdır. Tanrı Kayrakan inancına göre Todaş boyundan bir kızla genç bir kartal arasındaki aşk, kartalı insana dönüştürmüş ve onların evliliklerinden İrkitler'in ataları türemiştir. İrkitler' in tamgası *Yaa/ Yay*' dir (Şekil 4).

Kartalın Türklere Ongun, totem, tös olduğu üzerinde durulmuştur. Öncelikle bu üç kelimenin eş anlamda olmadığı hususu tartışılmalıdır. Daha önemlisi Eski Türk dini totemizm mi idi? Eski Türk inanç Sistemindeki kültlerin totem bağlantısı var mı idi? Nereye kadar bağlantı kurulabilirdi? Türk kesimlerinden birisinde mesela yakutlarda olan bir yaratılış efsanesi tüm Türklere mal edilebilir miydi? Türkçe konuşan halklarda din mi yaşça kıdemli idi, dil mi? Farklı inançlı kesimlerini ortak din çatısı altında birleştiren Türkçe midir? Yada başka bir izah şekli var mı? Henüz bu hususlar bize göre yeterince açıklık kazanmamıştır. Bu noktadan hareketle kartal da olduğu gibi halk inançlarındaki diğer hayvanlarla ilgili bilgiler daha uzun bir süre toplanmalıdır.

Türklere kartalın koruyucu bir ruh olarak yer aldığını, savaş aletlerine ve devlet sembollerine yansıdığını biliyoruz. Devlet yönetiminde çift başlı kartalın doğunun ve batının hâkimi veya yerin ve göğün temsilcisi, Kurultayda hakanı ve sultanı temsil ettiği anlatıla gelmiştir ve mimarimize de yansımıştır. Yakut Türklerinin inancına göre, Şamanları yeryüzüne bir kartal getirmişti. Şaman olacak çocuğun ruhu daha o dünyaya gelmeden bir kartal tarafından yenir, daha sonra kartal güneşli bir günde, yeşil bir çayırdaki, bir çam, bir

gürgen ve bir kayın ağacının bulunduğu ağacın üzerine yumurtlar, bir süre sonra yumurtadan çıkan çocuk ağacın altındaki beşiğe düşer ve orada büyümüş. Yakut Türk halk inançlarına göre en büyük ruhu kartal taşır. Şaman göğe yükselirken dünya ağacını kullanır ki, bu ağaçta kuşlar ve tepesinde kartal vardır.

Nilüfer Yıldırım'ın kartal konusunda verdiği bilgiye göre, şamanlar ilk atalarının kartal olduğuna inanırlar. Yaradılış efsanesinde kartalların önemli bir yeri vardır. Kartal Gökyüzü Tanrısı'nın, güneşin sembolüdür. Tanrının emirlerini hakanlara kartal ulaştırır. Çift başlı kartal gökyüzü katlarının kapı bekçisidir. Kartalın uçarken görülmesi, o bölgeye Şamanlığın verileceği inancının belirtisidir. Yardımcı ruhlar şamanın yanına kartal şeklinde girerler. Kartalın üzerine ant içilir. Kartallar kanat çırpınca mevsimlerin değişeceği inancı vardır.

Kaşgayı Türklerinde Kartal, yaşam tarzına özenilen ışık olarak bilinir.²² Saha Türk halk inanç sisteminde 4. katta *Hatay Aii* vardır. Halka güç veren, onları birleştiren bu ak iye, kartal ile temsil edilir. *Kartal/Burgut*; İrkit Türk boyunun kutsal hayvanıdır, aklın ve kahramanlığın simgesi olarak bilinen Bolvadır'ın yardımcısıdır. Başka bir tespite göre de *Karakuş/Kartal*, Ülgen'in dokuz oğlundan biridir.

Kartal Baba, Bala kazasında hem bir dağın ve hem de bir yatağın ismidir.²³ Uluğ Türkistan'da yağmurun piri *Burgut*'tur. Burgut bazen kartal ve bazen da kartal türünden bir hayvan olarak kabul edilir.

Şekil 5. (Mundus boyunun tamgası)

²² Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.2, s.31.

²³ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s. 14, v.d.

tanrının kuyruksuz mavi kurtlarından bahsedilir. Çuvaşlarda kurtların Pihamber/Peygamberi adında bir Kurt hükümdarları da vardır. Kurt rengine göre; Bozkurt, Göybörü, Ağkurt, kızilkurt diye anılır. Efsanelerde Börü, Börte, Börcü, Asena, Sina, Cina, Cine, Yaşkır gibi adlar alır.

Dede Korkut Destanı'nda "Kurt Yüzü Mübarektir." denir. Kırgız dualarında "altı ağızlı kurt" tabiri vardır.

Kurt uğurlu, hayırlı bir hayvan olduğu gibi hem de şifre vericidir. Anadolu'daki bir inanca göre hal basmamak için kırkı çıkmamış kadınların, yastıklarının altına bir parça kurt derisi koymak yeterlidir. Uşağı olmayan kadınlar, özleri ve uşakları kurt derisinin altından geçiriler, uzun ömürlü olurlar, çok yaşarlar Ciblerinde kurt gözü gezdirsele, az yatarlar. Kurdu ayağını deşip, uşağın beşiğinden asmak bed nazardan korunmaya yeter. Kurdu yüreğini kebab edip yeyen adam cesaretli olur. Kurdu herhangi bir nişanesini üstünde gezdiren adam, heybetli görünür. Diğer taraftan kurttan korkulur, "Kurt tüyü Ezrail Tüyü'dür" denilir. Kurdu öldürmek günah sayılır İslam'a göre kurt, Hz. Ali'nin köpeğidir. Kurdu parçaladığı hayvanın eti yenir. Çünkü kurt avladığı hayvanları parçalayıp yemeden evvel boğazlar. Bu inançlara hürmet alameti olarak kurt milli remiz kimi kabul olunmuş, şekli bayraklara çekilmiş, şikkelere hakk edilmiştir.²⁷ Doğu Anadolu'da "Kızilkurt", tedavisi olmayan ve çok soğuk havalarda atlarda oluşan bir hastalıktır.²⁸ Oğuz destanında kurt rehber, Tukyü Menkıbesi'nde anne, Uygur Efsanelerinde ata diye geçmesine rağmen, totem gibi mütalaa edilmemeli, çünkü karabet ve ayniyet cihetleri tahakkuk etmiş değildir. Diğer tarafta Bozkurt, şaman dualarında da geçmektedir.²⁹ Azerbaycan'da sürü çobanları gütmekte oldukları sürüler için "kurt payı" alırlar. Buradaki izaha göre, kurtlar sanıldığı gibi çok iyi koku alan ve kendi güçlerinin farkında olan hayvanlar değillerdir. Öyle olsalardı onlarla kimse baş edemezdi

Güney Azerbaycan'da "Hıdır Nebi Ayı" olarak bilinen Şubat ayı kurtların birleşme ayı olup, kurtları daha saldırgan oldukları ay bu aydır. Bu bölgenin Türklerinde cesur kimselerin kurt yüreği yemiş olduklarına inanılır. Güney Azerbaycan/İran'da yaşamakta olan Kaşgayı Türkleri kurdu, "ana" olarak bilir ve onu ışığın özgürlüğün remzi olarak tanımlarlar.³⁰ Kurtla ilgili bu inanç ve tespitler Türk kültür coğrafyasında ortak olan hususlardır. Yazarın tespit ve teşhislerini aynen aktarmaya çalıştık Kurdu; boz olu-

şu, Köroğlu'nun atını kır oluşu ve mitolojik geyiğin ala oluşu, Türk kültürünün aynı mistik yansımasıdır. Her üçü de ak ve karanın karışımıdır ki, inanç kültürümüzün derinliklerinde akin ve karanın özel konumları vardır. Aynı biçimde kıl ve deri konusuna at ve koyun münasebeti ile yaptığımız açıklamalarda yer verdiğimiz gibi inanç yüklü bir içeriğe sahiptirler.

Hazara Türklerinde bebeğin beşik direğine *kurt kemiği* bağlanır ve çocuğun yelegeine *kurt dişi* takılır. İnanca göre kurt dişi nazardan korur ve kurt kemiği de onun gelecekte güçlü başarılı olmasını sağlar.³¹

Doğu Anadolu'da çocuğun cesur olması için, onun kulak memesi delinerek bu delikten *kurt kılı* geçirilir. Çocukların büyüğünce cesur olmaları için esnetilmiş kurt ağız derisinin deliğinden, geçirilmele-ri sağlanır. Kırklanılacak çocuğun kırk suyuna kurt dişi veya kurutulmuş *kurt gözü* konulur. Kurtağzı bağlama uygulaması Anadolu'nun her tarafında, Doğu Anadolu'da ve bilhassa Zazalarda da vardır. Karagaz Şamanları başlıklarına "kurtağzı" ve "kurt burnu" işletirlerdi. Bazen da sincap kuyruğu takılırdı. Hakkâri yöresinde büyü yapılarak bağlanan damadın, kurt postunda eşi ile birleşmeleri sağlanır. Aynı amaçla çiftlerin cinsel organlarına *kurt kanı* sürülür.³² Hakkâri'nin Uludere nahiyesi çevresinde genç kızlar, tokası kurt kafası biçiminde olan gümüş kemer takarlar. Bu bir nevi namus kuşağı, koruyucudur. Hasan Reşit bey 1930 yılında CHP Kâtibi Umumiliğine Türk Ocakları Müfettişi sıfatı ile verdiği raporunda, Tunceli ile ilgili bir halk kültürü tespiti de yapar, buna göre Zazalar Bozkurt'u rehber olarak görmekteydiler. Tunceli'nde Mart'ın ilk çarşambası/Kara Çarşamba'da Kurtağzı bağlanırken, bir gül dalı alınır ve boyunca yanılır. Esnetince bu dalda bir daire oluşur bu daireden hastalardan başlanılarak geçilir. 'Ey Ulu Rehber! Yol gösterici bizi kurtardığın bu günün yüzü suyu hürmetine sürülerimize dokunma' denir. Böylece sürülere kurtların dokunmayacağına inanılır.³³

Kurtağzı bağlama inanç ve uygulaması Türk kültür coğrafyasının bir ürünüdür. Batı Trakya Türklerinde Kurtağzı bağlanacağı zaman bir madeni tas alınır ve kızgın bir korun üzerine kapatılır. Bunun üzerine ağız bir iple bağlanılmış olan bir makas konulur. Böylece kurdu, dışarıda kalmış hayvanları ağız bağlandığı için yiyemeyeceğine inanılır. Sabahleyin tasin altındaki kor, kül haline gelmiş ise, dışarıda kalan hayvanın kurt tarafından yenilmeyip kurtulduğuna inanılır ve aranılmasına çıkılır.³⁴

²⁷ Kamil Veli Nerimanoğlu, *Özümüz Sözüümüz*, Bakü, 2005, s.389.

²⁸ Hayri Başbuğ, *Aşiretlerimizde At Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınevi, 1986, s.14.

²⁹ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s.14, v.d.

³⁰ Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.2, s.31.

³¹ Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.2, s.12

³² Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.2, s.31.

³³ Mehmet Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1993, s.244.

³⁴ Abdurrahim Dede, *Batı Trakya Türk Folkloru*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1978, s.125-126.

olarak bilinir. Tavşan ve uğur bir arada düşünülünce tavşan alevi inançlı Müslüman Türklerde de uğurlu sayılmaz. Seyahate çıkmış bir Alevinin önünden tavşan geçmesi istenilmez. Gagauz Türklerinde çocuğun ilk dişi çıktığı zaman “Diş Bayramı” yapılır. Aile arasındaki bu merasimde çıkmış olan ilk dişin keskin olması dileği ile bu dişe “Tavşan dişi” denir. Evin sundurmasına gidilir ve “Ga, ga garga al sana kemik diş, ver bana demir diş” denir.

Şekil 9. (Sagal boyunun tamgası)

Sagal boyunun kutsal hayvanı *Ayı*'dir. Ayı; gücün, aklın, saygının simgesidir. İnanca göre bozkırın sahibidir. Şamanın ulaşım aracıdır. Sagallar'ın tamgaları *Tajuu*, şarap içilen deri mataradır (Şekil 9).

Ayı halk inançlarında sakınılan hayvanlardandır. Yılan gibi kurt gibi ismi geçeceği zaman ayı denilmez. Diğer töslerde olduğu gibi, onu hatırlatacak başka bir ifade kullanılır. Âdete “buradan uzak olsun” “kulağına gitmesin” gibi bir tavır takınılır, bazen de benzerlerinde olduğu gibi onun da ismi geçecek ise, “ismi lazım değil” denir.

Çin’de yaşayan Şamanist’ler ayı postuna bürünecek ayının ruhuna sahip olacaklarına inanırlar.³⁸ Şa-

man tören kıyafetlerinde *ayı pençesi* de bulunur. Yakut ve Altay Türkleri, ayıyı totem olarak kabul ederler. Ayının ismi ulu orta söylenilmez. Ayı postu silkinir ise hava soğuk olur inancı vardır. Beşiğine ayı pençesi konulan çocuğu şeytanın koruyacağına inanılır. Duymayan insanın kulağına “ayı tabanı” konur. Boğazı ayı postundan yapılmış çizme giyen çocuğu yılanın sokmayacağı inancı vardır. Ayı bazen yardımcı ruh olarak Şaman’a yardımcı olur. Ayı’nın ormanın ruhunun bedenleşmiş şekli olduğuna inanılır. Bu tespitteki “şeytanın koruyacağı” ifadesi şeytandan koruyacağı şeklinde de ifade edilebilir. Zira şeytan ile muhtemel kara iye kastedilmiş olmalıdır. Bu tespitte, bize göre, ayının ruhunun zararlı olmayacağı veya zararlıdan koruyacağı anlamı çıkmaktadır.

Ayı ile ilgili bizim için yeni olan bir tespiti Bingöl’de yaptık Buranın ulu zatlarından Şeyh Ahmet, çift koşarken öküzünün yanına boyunduruğa bir de ayı koşmaktadır. Aylara hükmedebilen, onlarla ünsiyet kurabilen Şeyh Ahmet tespiti, geyiklerle bu ilişkiyi kurabilen Geyik Baba veya Geyikli Baba’lardan sonra bize göre yeni bir boyuttur.

Şekil 10. (Çaptı boyunun tamgası)

³⁸ Nilüfer Yıldırım, Anadolu Masallarında Şamanizmin İzleri, Yüksek Lisans Tezi, FÜSETEABD, Elazığ, 2004, s.387-389 v.d.

Çaptı boynunun kutsal hayvanları *Elik/ Karaca'* dir. İnanca göre Karaca diğer hayvanlarla birlikte dünyanın oluşumuna katılmıştır. Çaptı ismi Çaal/ Yavru karaca'dan gelmektedir. Çaptılar'ın tamgaları *Sırga/ Küpe'* dir (Şekil 10).

Yakut Türklerindeki "Son Gömme Töreni" sonun gömüldüğü yerin çevresinde küçük bir çadırdaki ateş yakılır ağacın yanında *kayın ağacının* kabuğundan geyik resimleri konur, daha sonra bu resimler yakılır.³⁹ Altay Türk destanlarında geyik, yer ruhu olarak kabul edilir. Orta Asya Türklerine göre geyik yalçın kayalarda bir görünüp bir kayıp olan büyülü bir hayvandır. Alageyik yeryüzünün ruhudur. Yakut Türklerinde kulağına küpe takılan geyik, tanrıya adanmıştır. Teleüt Türklerinde geyik, şamanın ikinci ruhudur. Keza Ren Geyiği de şamanın ikinci ruhudur. Geyik ölünce şaman olur. Geyik boynuzu bazı Türk költürlü boylarda ölen şaman için dikilen heykelin başına konur. Yakut Türklerinde geyiğin kürek kemiği ile fal bakılır. Şaman dualarında geyik tanrısal bir mahiyet arz eder. Moğollar ve Tatarlar geyiği kurtarıcı yol gösterici olarak kabul ederler. Şamanizm de Ak Geyik, ilahın, Şamanların şekil değiştirmiş sembolü olarak algılanır. Şaman elbisesinde geyikten parçalar olur. Şaman duman renkli yaşlı bir geyiğe binerek zorlukları aşar.

Bu tespitteki sonun gömülme yeri ile ilgili tespitler, bu yerin temiz ve özel bir yer oluşu itibarıyla günümüzde de batı Türklüğünde yaşamaktadır. Son muhakkak temiz bir yere itina ile gömülür. Kürek kemiği ile fal bakmak, geleceği okumak halen Nogay, Kumuk ve Karaçay Balkar Türkleri arasında Kafkasya'da yaşamaktadır. Anadolu'da birçok tarihi türbenin başında geyik boynuzu varken biz bu tespiti Türkmenistan'da da yaptık. Küpe takılarak adanmış olmak bir tarikata veya teke mensup olma inancı Anadolu Türk halk sofiğinde de vardır. Küpe bazı tarikatlarda da adanmışlığın simgesidir. Yavuz Sultan Selim veya Şah İsmail'in küpe takışları bu şekilde izah edilirken Hayri Başbuğ'un da bu konuda tespitlerinin olduğu bilinmektedir. Türk költür coğrafyasında bizim tespitini yapabildiğimiz kadarı ile Güney Kafkasya'da, Anadolu'da ve Mezopotamya'da geyik avı pek alkışlanmaz

Geyikli Baba, "Azim dağlarda vahşi sığırlara suvar olup/binip Orhan Gazi ile sefere gitmiştir.". Anadolu'da ileride belirtileceği üzere çok sayıda *Geyik Baba, Geyikli Baba, Geyik Binen* Baba vardır. Orhan Gazi ile sefere çıkan Geyikli Baba'nın bi-

niti için sığır denilmesi ile büyükbaş hayvan kastedilmiş olmalı.

Kerkük yöresi Türkmenleri nazardan korunmak için ambar ve avlu kapılarına Ceylan boynuzu asarlarken, Uluğ Türkistan'ın bilhassa iç kısımlarında, Anadolu'da ve Azerbaycan'da aynı maksatla geyik boynuzu takılır.⁴⁰ Hazara Türklerinde evlerin giriş kapısına nazara karşı bulunabilir ise geyik, bulunamaz ise koçboynuzu takılır.⁴¹ Batı Sibirya Şamanın başlığında Ren Geyiği boynuzu olur. Şaman davulunun çemberi geyik, nadiren de genç at dersi ile kaplanır. Şamanların genellikle doğum törenleri sırasında boynuzlu maskeler kullandıkları da belirtilmiştir. Çünkü geyik hemen hemen her yerde kadınla ilişkilendirilmiştir. Mülkleri nazardan, kabirleri kötü güçlerden korumak için kullanılan kafa kemikleri hep boynuzlu veya sivri boynuzlu olmuştur. Nazarlıklarda kullanılan bitkiler de diken türü bitkiler veya sert gövdeli ağaçlardan seçilmiştir. Nazarlıklar için çok kere kapı başlarına geyik boynuzu takıldığı söylenebilirken Safranbolu'da evlerin dış duvarlarında ve ocak başlarında koruyucu faktör olarak boynuz takılması çok yaygındır. Kurt ve ayı türünden hayvanların ise tırnak pençe ve dişleri nazarlıklarda sık görülürler.

Hatayi geyiğin eren olduğunu ve avcının umma-yacağını anlatırken;

"İçmişem bir dolu olmuşam ayığ,
Düşmüşem dağlara olmuşam keyik,
Sene derem, sene, sürmeli keyik
Gaçma menden geçme avcı değilem.

Avcı değilem ki, düşem izine,
Gaça gaça ganlar endi dizine,
Sürmeler ey çektin gonur gözüne
Gaçma menden, gaçma avcı değilem.

Sene derem sene, keyik erenler,
Bize sevda sene dalga verenler,
Dilerem Mövladan yenmez vuranlar,
Gaçma menden geçme avcı değilem.

Eyder, şah Xaataim uçan gaçandan,
Zerrece gormanış bu datlı candan,
Gedib davac olma atana mandan,
Gaçma menden, gaçma avcı deyilem"

demektedir.

⁴⁰ Yaşar Kalafat, *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.1, s.34.

⁴¹ Yaşar Kalafat, *age.*, 2007, s. 309.

³⁹ Nilüfer Yıldırım, 2004, s. 387-389 v.d.

Şekil 11. (Tonjaan boyunun tamgası)

Tonjaan boyunun kutsal hayvanları *At* tır (Şekil 11). Çeşitli uygulama biçimleri olmakla beraber at binicinin cenazesinde önde veya arkada götürülür. Aşiretlerimizde ölen genç ise; atının boynuna göz alıcı renklerle ve bilhassa *kırmızı şal* bağlanır. Eğerine kılıcı ile hançeri asılır. Ölen yaşlı ise; atı kara "Yas bezi" ile örtülür. Ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek veya bağlamak Göktürk döneminden beri süregelen bir gelenektir.⁴² Mezara ölünün atını cemaatle birlikte indirme geleneği Karapapak Türklerinde de vardır. Atın eğerinin ters bağlandığı veya ölünün elbiselerinin giydirildiği bir maketin eğere oturtulduğu da olurdu.⁴³ Tatar Türklerinde sahibi ölen at, cenaze cemaati ile birlikte mezara indirildiğinde, atın gözleri yaşlı ise, sahibinin cennete gideceğine inanılırdı. Hızlı gitmekte olan at aniden durur ise, o yolda sihir büyü olduğuna inanılır. Atın rahatlatılması için saman ateşinden tütsü yapılırdı Böylece atları rahatsız

edebilecek şeytanların kaçabileceklerine inanılırdı. Osmanlı Padişahları atlarına kasideler yazdırıyor, özel mezarlar yaptırıyor, ölümlerinde cenaze töreni yaptırıyorlardı. Naima IV. Muradın cenaze merasimini anlatırken üç atının tersine eyerlenmiş atlarının tabutun önünde gittiklerini anlatır.⁴⁴ Eyüp Nebi'nin Viranşehir'deki mezarının yerinin bulunmasında IV. Murat'ın Revan Seferinde bir rüya görmesi ve atının serbest bırakılması üzerine atın durduğu yerde yatmakta olduğuna inanılır. Halk tasavvufunda at nefis olarak geçektir.

Kültigin'in yalın bir devlet adamı olmadan öteye Tanrı adına bir mistik misyon üstlenen uyarıcılık görevi de olduğu ifade edilmektedir. Miraca atla çıkan ulu kişi nefesine binmiş onu yenmiş olmaktadır. Küligin'in abidesinde savaşa giderken 8 defa ak ata, 3 defa boz ata, 2 defa konur ata ve 1 defa da keher ata binmiştir. Kültigin'in seferleri, amaçları ve savaşları ile atların don renklerinin ilgisi olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁵ At; etrafında bir hayli inanç geliştirilmiş bir hayvandır. Atın nalı, nalının izi, yelesi, kılı, kuyruğu, üzengisi bizzat kendisi, rüyaya girişi ile ilgili inançlar vardır Dokuz Oğuzlar atlarını takdis ederlerdi. Tatar Türklerinde atın çifte atması çiftlikte nazar olduğu şeklinde yorumlanır. At, sırt üstü eşinir ise havalının bozulacağına inanılır. At, çocukları koklar ise tayının olacağına yorumlanır. Hamile kadın, atların yanında fazla gezdirilir ise doğumunun zamanında ve kolay olacağına inanılır. Yola çıkan kimsenin ata ilkin sağ ayağını atar ise, o seyahatten olumlu sonuç alınacağına hükmedilir. Atkuyruğunun özel hallerde bağlanmış oluşu bize göre bir adanmışlık olayıdır. Çocukları yaşamayan aileler, çocuklarının yaşayabilmesi için onları türbeye götürüp 7 veya 9 yıl saçlarının belirli bir kısmının traş etmesi veya yaşlı kadının saçını kesmesi, yonması ile bağlantılı değildir.⁴⁶ Hazar Türklerinde, mezar taşlarının yekpare bir taştan, at eğeri şeklinde yapıldığı biliyoruz. Türk kültür coğrafyasının Oğuz kesiminde rüyada at görmek murattır. At nalı bu coğrafyada nazar önleyici olarak bilinir. Anadolu'nun birçok yerinde bu arada özellikle doğu Anadolu'da "Hızır Haftası"nda "Boz Atlı Hızır" ile ilgili hikâyeler anlatılır.⁴⁷ Kaşkayı Türklerinde Koç Katımı gibi "At Katımı" merasimleri yapılır. Kısırak aygıra çıkarılınca kısırak bezenir. Erkek atın bakıcısına metter denir ve aygırın sahibi kısırakın sahibine hediye alır. Kaşkayiler'de loğusa kadını Al Avradı aparmasın diye kadının bulunduğu çadırın

⁴⁴ Nail Uçar, "Ak ve Kara Günümüzde At", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s.24-26.

⁴⁵ Yaşar Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s. 17

⁴⁶ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 5. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

⁴⁷ Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Babil Yayınları, 2005, s.117.

⁴² Hayri Başbuğ, *age.*, 1986, s.82-85.

⁴³ Yaşar Kalafat, "Karapapak Türkleri" Sosyal Siyaset Konferansları, Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı, İstanbul: İ.Ü. Yayın No. 4566, 2005, s. 817-841.

önünde erkek at sesi çıkarılır, kişnemez ise kişnesin diye ona bir kısrağ gösterilir.⁴⁸ Doğumun kolay olması için eşikte aygır kişnetmek Doğu Anadolu Türk aşiretlerinde de vardır.

Beltir Türklerinde ölen kişinin atı eyerlenir, eşyaları atın üzerine bağlanır atın kâkülü ve kuyruğu örülerek, at öldürülerek mezarın üzerine bırakılır, Şamanizm de en önemli kurban atıdır.⁴⁹ Şamanlar simgesel gökyolculuğunda atı kullanırlar. At ölen kimseyi diğer dünyaya taşıyan hayvan olarak bilinir. Bu itibarla “ruh göçürücü” olarak bilinir. Buryat Şamanlarının törenlerinde kendinden geçen Şaman, *At Başlı Değnek* kullanır. Şaman törenlerinde at bulunmadığı zamanlar, Ak at kılları yakılarak veya Ak kısrağ postu üzerinde oturularak simgesel olarak atın varlığı hissedilir. At sırtında yapılan yolculukla şamanın “Mistik Ölümü” dile getirilir. Yada Taşı; inek, domuz veya atın midesinde düşünülür.⁵⁰

Yakut Türklerinde atın güneş âleminden geldiği; Şamanist Türkler ve Moğollarda ise atın gök yüzünden indiğine inanılır. Şamanların tören esnasında bindikleri atlara “puro” yahut “argamak” denilirdi. Yer unsuru ile ilgili olan atın siyah renkli olanı ölüme, diğer dünyayı çağırır. Buryat Şamanları Zühre Yıldızı'nı atların koruyucusu olarak bilirler.

Ölü Aş'ında at kesme inanç ve uygulaması Tengricilik İnancından kalmaz.⁵¹ Şamanizm de define arından bir at veya koyun kesilir. Kam, Erlik Ataya kurban olarak at götürür. Kamlar bazen yüzlerine maske takarlar, yüzlerini boyar, bıyık yerine atkuyruğu takarlar Kam Erlik Ata'ya ayakları sakat hasta bir kurban götürerek O'nu aldatmak ister. Erlik Han, gayet şişman, göz kapakları bir karış, yüzü kara ve O'nun binitisi Kara bir beygirdir. (...) Od Ata/Ateş İlahı, insanlara dirlik düzenlik verir, en ziyade sevilen ruh olarak bilinir. Kız olarak tasvir edilir “Kırk başlı kız at” “otuz başlı Od Ata” tabirleri ile takdis olunmuştur. Şamanizm de evlenmek için yapılan ayinlerde Ülgen Ata'ya İduk/Mukaddes bir at kurban kesilir. İduk/İdhuk Mahmut Kaşgari'ye göre sahibi tarafından nezredildiği/adandığı için mukaddes addedilen bir hayvandır ki, bunun üstüne binilmez, sütü sağılmaz ve yünü kırılmaz.⁵²

Saha Türklerinde At; çıkışı, kurtuluşu, yani doğuyu, küçük kuş; güneyi, balık; kuzeyi, ayı; batıyı simgeler.⁵³ Abakan kamlarının dualarında, sarı kutsiyetlerden söz edilirken Sarı Kısrağın tüyleri de zikredilir.

Tatar Türk Mitolojisinde Deldel; Atların ruhu, insanların yardımcısı ve yoldaşı olarak bilinen bir Ak İyedir. Atları koruduğuna inanılır. Meker, Tatar Türklerinin mitolojilerinde, kahramanların ve onların atlarının ruhları bedenlerinden ayrıldıktan sonra kötü işlevler üstlenen bir kara iyedir.⁵⁴ Anadolu Türk mitolojisinde de atın adeta kutsiyetine inanılır. Birçok yerde sahibi ölen atın ağladığına inanılır. Bazı yörelerde at satılınca gemi satılmaz. At türbeleri ve hasta atların götürüldükleri at yatırları vardır. Ayrıca atları ahırlarında binerek onlara işkence ettiklerine inanılan kara iyeler anlatılır. Atın kafa kemiği tarla bostan ve ambarlarda nazardan koruyucu olarak kullanılır. Diğer taraftan, büyükbaş hayvanın kürek kemiği ile fal bakıldıktan sonra bu kemik parçaları kopmayacak şekilde kırılır. Bununla amaç inanca göre Hz. Muhammed'in atının dizgini bu kemiğe takılmış kemik ayrılmayacak şekilde kırılmış olduğundan, aynı uygulama tekrarlanılarak hatırasına saygılı davranılmış olmaktadır.

Atın kafatası kemiği ile yağmur duası yapılır. Bunun için kuru kafa alınır. Bilen birisi kafa kemiğinin alın kısmına ilgili özel kara mürekkeple yazar. Daha sonra bu yazılı at kafatası *kara suya* atılır. Eskiden Kayseri'de bu uygulama yapılır ve yazılı at kuru kafatası Kızılırmak'a karışan Sarımsaklı çayına atılırdı.

12 hayvanlı Türk takvimi; Sıçan, Öküz, Kalfan/Kaplan, Davşan/Tavşan, Balık, İlan/Yılan, at, Koyun, Meymun/Maymun, Tavuk, İt/Köpek, Donguz/Domuz dan meydana gelmiştir. Kars'ın Kırmança konuşan söğütlü köyünde 12 hayvanlı Takvim; Tavşan, Fare, Ejderha, Yılan, At, Kara koyun, Koç, Köpek, Balık, Tosbağa/Kaplumbağa, Tilki, Domuz'dan oluşmuştur.⁵⁴ Tatar Türklerinde At Yılında çok savaş olacağı, geçimin zorlaşacağı, çocukların sert tabiatlı olacakları, yaşlılardan çok ölüm olacağı inancı vardır. Tonjaanlar' da at; hızı, gücün, kahramanlığın, vefanın, güzelliğin, kızıl afetin, sihrin simgesidir. Altay mitolojisinde kahramanın atı, onun yardımcısı, akıl danışmanı, dövüşte arkadaşısıdır. Doğu halklarının geleneğinde at gençler için önemli bir hediyedir. Tonjaanların tamgaları Koç Boynuzu şeklindedir.

Türk Hayvan üslubunun en güzel misalleri Koç/Koyun veya dağ tekesi/dağ keçisi şeklinde mezar taşlarında görünür.⁵⁵ Koçun, saza, söze el sanatlarına yansısı bilinmektedir. Hakkari kilimlerinde koç ve koçbaşı motiflerinin kullanıldığını ve bu isimlerle

⁴⁸ Yaşar Kalafat, *age.*, 2007, s.31.

⁴⁹ Nilüfer Yıldırım, 2004, s.387-389 v.d.

⁵⁰ Yaşar Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s.75.

⁵¹ Yusuf Ziya Yörükân, *age.*, 2005, s. 98.

⁵² Yaşar Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s.75.

⁵³ Yaşar Kalafat, Kamalov, İlyas, “Tatar Efsaneleri” Karadeniz Araştırmaları, *Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Ankara: Karam Yayıncılık, 2005, S.6, s.52-78.

⁵⁴ Hayri Başbuğ, *age.*, 1986, s. 82-85.

⁵⁵ Mehmet Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1993, s.155.

tanındıklarını tespit edilmiştir.⁵⁶ Bununla beraber Anadolu'da "Koç Halayı" diye bilinen bir halay türü vardır.⁵⁷ Kırım Karay Türklerinin ünlü Koç kalesi'ni ayrıntılı tanıtmaya çalışmıştı. Bir gözlem çalışmamız da Erbil'deki Muzaffereddin Gökbörü Camii kalıntısına dair olmuştu. Bu arada "aşık kemiği falı" aşık kemiklerinin davulun üzerine atılması ile bakılır.

Çuvaş Türklerinde "Orman Koyunu" olarak bilinen "Usal" adlı sudan korkan hızlı at süren bir kara iyesi vardır. Tatar Türk mitolojisinde Koyun Yılı'nda ürünlerin bol olduğuna buna rağmen geçimin zorlaştığına, kış aylarının zor geçeceğine, bu yılın çocuklarının yurt sever olacağına inanılır. Tatar Türklerinde koyun satılırken, satıcı koyunun yününden bir miktar alır, böylece sürünün devam edeceğine inanılır. Tatarlardaki bir inanca göre koyun kesene para verilmez, verilmesi halinde etinin sert olacağına inanılırdı. Koyunu kesene sadece etinden verilirdi. Ak Koç insana tos vurur ise, bunun o insana mutluluk getireceğine, Kara Koç'un tosunun ise, kötülüğe delalet edeceğine inanılır. Anadolu'da geçmişte özellikle kurban kesiminde, kesene sakatlığı ve bir miktarda etinden verilmekle yetinilirdi. Bu uygulama belki paranın iş dünyasına fazla girmemiş olmasından ve belki de kesenin nefisini köreltmesi açısından doğmuş olabilir. Anadolu Türklerinde Artvin yöresinde yaşayan bir efsaneye göre kara koyunun iki kılını birbirine sürünce yerin 7 kat altına ve ak koyunun iki kılını da birbirlerine sürünce yerin 7 kat üstüne çıkılabileceğine inanılır. Hazara Türklerinde koyunun cennetten çıkmış olduğuna inanılır. Koyun, aç ve su-suz bırakılmaz.

Kaşkayı Türklerinde "boğaz" olmayan, hamile kalamayan koyunun rahmi besmele ile yıkanır. İran Türklerinde, Ahır Çarşamba'da, taştan koç heykelin karnının altından geçilmesinde hikmet umulur. Azerbaycan Türklerinde Rüyada koyun görmek, görenin hanesine konağın geleceği anlamına gelir ve iyi rüya olarak yorumlanır. Altay Türklerinde yarışmalar kutsal koyun ve kutsal at üzerinde yapılır.⁵⁸ Türkistan'daki *Koçkar Baba* Mustafa Aksoy'un çalış-

malarından bilinirken, Anadolu'daki Koyun Baba yatırına hastalıkların tedavisi için gidilir.

Koçlu koyunlu atlı mezar taşlarını Uluğ Türkistan'da, cinsiyeti ve uğraşı alanını belirtir tarz-daki simgelerle görüyoruz. Bu üslup batıya doğru, Anadolu'ya ve Azerbaycan'a geldiğinde ek olarak İslami ibareler ve Gürcistan ile Ermenistan'a gelindiğinde (Gregoryan coğrafyasında) hac da remzedilmeye başlanılır.⁵⁹

Şekil 12. (Köbök boyunun tamgası)

Köbök boyunun kutsal hayvanı *Kuu/ Kuğu'* dur (Şekil 12). Altay mitolojisinde kuğular ve kazlar özel saygı görürler. Bunların da diğer bazı hayvanlarla birlikte dünyanın oluşumuna katıldıklarına inanılır. Kuğu ve kaz bu mitolojide kutsallığın, ilahiliğin ve dişiliğin simgesidir. Köbökler'in simgesi *Sapagay/ Haç'* tır.

⁵⁶ Mehmet Abdulhaluk Çay, "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun *Hatırasına Armağan*, Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu (13-15 Mayıs 1985, Tunceli), Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1985; Hamit Zübeyir Koşay, "Doğu Anadolu Mezar taşları, Koç ve koyun Heykelleri" *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara, 19-24 Ekim 1959), Ankara, 1962, s. 256-257; Abdülbaki Gölpinarlı, "Koyun Baba" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992, C. VI. K maddesi.

⁵⁷ Mahmut Ragıp Gazimihal, "Koç Halayı" *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, 1960, S.12, s.2061-2062.

⁵⁸ Yusuf Ziya Yörükân, *age.*, 2005, s. 98.

⁵⁹ Rasim Efendiyev, "Daşlar Danışır, Neolit Devrinden XIX Yüzyıladek", Kençlik, Bakü, 1980; Mehmet Abdulhaluk Çay, "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri" *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun *Hatırasına Armağan*, *Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu (13-15 Mayıs 1985, Tunceli)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1985, s.153-159

Şekil 13. (Tölös boyunun tamgası)

Tölös boyunun kutsal hayvanları *Geyik* 'tir. Geyiğin bozkırın sahibi olduğuna inanılır. İnanca göre geyik kahramanın kalbinin koruyucusudur. Altay mitolojisine göre güneş geyiği temizlik ve tanrısallık simgesi olarak Tölös kabilesine göndermiştir. Tölösler' in tamgaları *Şire* / *Tat* 'tır⁶⁰ (Şekil 13).

3. Sonuç

Bu çalışma ile tamgası kamalıhaç olan Almatlar'ı tamgası ay olan Munduslar' ı, tamgası yay olan İrkitler' i, tamgası imbik olan Maymanlar' ı, tamgası kaz olan Kerkilller' i, tamgası haç olan Köbökler' i, tamgası koçboynuzu olan Jaanjanlar' ı, tamgası gem olan Kıpçaklar'ı, tamgası tekne olan Todoşlar'ı, tamgası at olan Tölösler' i, tamgası tanjuu olan Sagallar' ı, tamgası küpe olan Çaptılar'ı, inanç içerikleri ile tanıtma-ya çalıştık.

Bu çalışmada Anadolu motifleri ile karşılaştırmalar yaparak motiften hareketle kültür bağı kurmaya

çalıştık. Bu çalışma bir başlangıç olur diye düşündük. Ancak Anadolu motif katalogları arasındaki birlik bu alanın yabancıları için pek yeterli değildir. Adı geçen kutsal hayvanlar ile ilgili inançlardan hareketle köprüler kurmakla yetinilmiştir.

Bununla beraber Türk kültür coğrafyasında tamgalardan hareketle çizilebilecek sınırın kapsamına Altayları' da alabildik. Tamgaların inanç merkezli izahlarına adı geçen oniki tamgayı eklemiş olduk. Tamgaların etnik kimliği tartışılınca bu oniki tamgayı Tengricilik inanç sistemi döneminden başlatılan bir tarih verilebilir.

Halının, Türk kültürü içerisindeki yerinin belirlenmesi adına kavrama, ifade ve tefekkür safhalarından geçmedikçe, önemine çok inandığımız envanter tespiti süreci bir türlü aşılamayacaktır.

Dokumacılığın kendine özgü bir anlatım dili vardır. Motifler alfabe iseler, tamgalar bunların evrim geçirmiş ilk şekilleridirler. Tamgalar zamanla içerik değişikliğine uğramış olsalar da, gerçekte inanç içeriklidirler. Tamgalardan hareketle dokumanın kimliği belirlenirken mitolojik boyut yok sayılamaz. Bu boyuttur ki, dokuma kültürü coğrafyasının sınırlarını belirler. Bu sınırlardan arkeoloji gibi diğer disiplinlerle birlikte gerekiyor ise arkaik döneme gidış sağlanabilir. Bu noktadan hareketle dokumacılık sanatından da yola çıkılarak kültürel birliktelikler çözümlenebilir.

Kaynaklar

- Başbuğ, Hayri (1986), *Aşiretlerimizde At Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınevi.
- Bayram, Sadi (1998), "Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Müzesinde Bulunan Hayvan Figürlü Halılarda Ejder, Kaplumbağa, Akrep, Kertenkele Figürü", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını.
- Beydili, Celal (2004), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Boratay, Pertev Naili (1973) *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozkurt, Fuat, "Kaygusuz un Alevilikteki İşlevi" *Yol Dergisi*, S.14.
- Çay, Mehmet Abdulhaluk (1983), *Anadolu'da Türk Damgası, Koç Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çay, Mehmet Abdulhaluk (1985), "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri" *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, *Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu (13-15 Mayıs 1985, Tunceli)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası.
- Çay, Mehmet Abdulhaluk (1993), *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Çıplak, Nilgün (2005), *Mersin Tahtacıları Halk Bilimi Araştırmaları*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Dede, Abdurrahim (1978), *Batı Trakya Türk Folkloru*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Deniz, Bekir (1998), "Anadolu Türk Dokumalarında Ejder Motifi", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı*

⁶⁰ Bak; Ceylan Karaca

- Bilgi Şöleni Bildirileri, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Efendiyev, Rasim (1980), "Daşlar Danışır, Neolit Devrinden XIX Yüzyıladek", *Keçlik*, Bakü.
- Efendi, Rasim Samet (1998), "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıçım Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Efendi, Rasim Samet (1998), "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıçım Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Ersöz, Mehmet (1968), "Milli Destan ve Bozkurt Hakkında" *Bozkurt /Özel sayı*, Ankara
- Gazimihal, Mahmut Ragıp (1960), "Koç Halayı" *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdulbaki (1992), "Koyun Baba" *İslam Ansiklopedisi*, C.VI. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2000), "Urfa Yöresinde Türk Halk İnançları, Karakeçililer, Zazalar, Arapça konuşanlar", *Erciyes Dergisi*, Kayseri: Murathan Basın Yayın.
- Kalafat, Yaşar (2004), *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2004), *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2005), "Karapapah Türkleri" *Sosyal Siyaset Konferansları*, 49. Kitap (Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı), İstanbul: İ.Ü. Yayın No. 4566.
- Kalafat, Yaşar (2005), *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Babil Yayınları, s.117.
- Kalafat, Yaşar (2005), Kamalov, İlyas, "Tatar Efsaneleri" *Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Ankara: Karam Yayıncılık.
- Kalafat, Yaşar (2006), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 5. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kalafat, Yaşar (2006), "Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik" *I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 9, Cilt: 1.
- Kalafat, Yaşar (2007), "*Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası*" *Yağmur Duası Kitabı*, Haz; M. Sabri Koz, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2007), *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Karşılaş-tırılmalı Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2007), *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2007), *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Karahan, Recai (1998), "Konya Ereğli Yöresinde Begdik Adıyla Bilinen Bir Grup Türk Kilimi", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıçım Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Karamağaralı, Beyhan (1998), "Halı Sanatı Üzerine", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıçım Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Koşay, Hamit Zübeyir (1962), "Doğu Anadolu Mezar taşları, Koç ve koyun Heykelleri" *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 19-24 Ekim 1959*, Ankara.
- Nerimanoğlu, Kamil Veli (2005), *Özümüz Sözümüz*, Bakü.
- Uçar, Nail (1988), "Ak ve Kara Günümüzde At" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Yıldırım Nilüfer (2004), Anadolu Masallarında Şamanizmin İzleri, Yüksek Lisans Tezi, FÜSETEABD, Elazığ.
- Yusuf Ziya Yörükân (2005), *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları.

Afyonkarahisar'ın İğdeli ve Çatkuyu Köyü Camilerinde Bulunan Düz Dokuma Yaygılar

The Flat Weavings in the Mosques of the Villages of İğdeli and Çatkuyu (Afyonkarahisar)

Ülke KÜÇÜKKURT*

ÖZET

Yörük kültüründe önemli bir yere sahip olan düz dokuma yaygılar gerek renkleri gerekse motifleriyle her zaman dikkat çekmiştir. Zorunlu iskan yasasıyla Karatekeli yörüklerinin bir kolu Afyonkarahisar'ın Sinanpaşa ilçesi Çatkuyu ve İğdeli köyünü kurarak yerleşik hayata geçmiştir. Maalesef son yıllarda şehre yoğun göçün yaşanmasıyla hane sayılarının oldukça azaldığı bu iki köyde, yaklaşık 30 yıldır düz dokuma yaygıları üretilmemektedir. İki köyde de yaptığım alan araştırmasında yöreye ait düz dokuma yaygı örneklerini İğdeli Köyü Camii ve Çatkuyu Köyü Camisinde bulabildim. Teknik, iplik kalitesi, renk ve motif çeşitliliği bakımından oldukça zengin olan, bende hayranlık uyandıran bu düz dokuma yaygılarının günümüzde dokunmaması oldukça üzücü. Teknik olarak daha çok zili, cicim ve ilikli kilim dokunmuş. İki yörenin de düz dokuma yaygılarının atkısı çözgüsü ve motif iplerinin oldukça ince ve kirmanda eğrilmiş yün ipi olduğunu tespit ettim. Buna bağlı olarak atkı ve çözgünün sıklığı da oldukça yüksek. Renklerde turuncu, kırmızı, mavi, yeşil, kahverengi, beyaz dengeli bir şekilde kullanılmış. Motifler de oldukça çeşitlilik göstermekte. Koç boynuzlu, it ayağı, keklik ayağı, kutulu, kutu kapağı, enikli tahta, pıtraklı, çakmak, dokuz göbek, göz, sandıklı, tay kulağı, kirmanlı tay kulağı, mızraklı bu motiflerden bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: İğdeli köyü, Çatkuyu köyü, Afyonkarahisar, Karatekeli, kilim.

ABSTRACT

In Nomad culture flat woven fabrics has importance, not only their colour but also their motif has attracted the attention. By the law of compulsory settlement, branch of Karatekeli Nomad has set up Sinanpaşa district, Çatkuyu and İğdeli of Afyonkarahisar than they have started to live as a settled population. Unfortunately, in recent years people have migrated to cities, this caused the decrease of household number. About 30 years, flat woven fabric are hot produced. I have done area investigation in two villages and have found the model of flat woven fabric beam in İğdeli village mosque and Çatkuyu village mosque. In terms of technique, capacity of line, colour and variety of motif, they are wealthy. The fact that these weavings are not produced any longer is very sad. Technically, zili, cicim and button holed, woven rugs were weaved. I have confirmed that two district's scarf warp of flat woven fabric and motif lines are very thin and wools were curved on Kirman. Orange, red, blue, green, brown and white were used in balace. Some of these motifs are; horn of ram, dog's foot, partridge foot, boxed, box cover, whelp wooden, burr, lighter, nine umbilicus, eye, bahadum, ear of colt, ear of colt with kirman and spear.

Keywords: İğdeli village, Çatkuyu village, Afyonkarahisar, Karatekeli, kilim (rug).

Yörük kültüründe önemli bir yere sahip olan düz dokuma yaygılar gerek renkleri gerekse motifleriyle her zaman dikkat çekmiştir. İzmir'in Söke ilçesinde kışlayan Karatekeli Yörükleri, yaz aylarını geçirmek için

* Öğretim Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Afyonkarahisar, e-posta: ukkurt@aku.edu.tr

Afyonkarahisar'ın Sinanpaşa ilçesi yaylalarına gelmekteydiler. Bu yörüklerin bir kolu Afyonkarahisar'ın Sinanpaşa ilçesi Çatkuyu ve İğdeli köyünü kurarak yerleşik hayata geçmiştir. (yaklaşık 1850 yılları) Bu iki köy geç dönem yörük yerleşim bölgeleri arasında yer alır.¹¹ İğdeli ve Çatkuyu köyleri Afyonkarahisar'ın kuzey batısında, Sinanpaşa ilçesinin ise kuzeyinde yer almaktadırlar. İğdeli köyü Afyonkarahisar'a 30 km, Çatkuyu köyü ise 39 km uzaklıktadır. Her iki köyün iklimi karasal özellik göstermekle birlikte, geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır. İğdeli'de 2008 yılı nüfus sayımında 103, Çatkuyu'da ise 37 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Son yıllarda büyük illere çok sayıda göç veren iki köyde de taşınmalı eğitim yapılmaktadır.

Eskiden hareketli bir yaşama sahip olan bu iki köyün genç nüfusunun çok azalmış olması, geleneksel hayatı da etkilemiştir. Düğün ve bayramlarda köyün delikanlıları cirit oynar, genç kızları kilim dokur, kirmanda yün eğirir, patik çorap örerlerdi. Koyunculuk oldukça gelişmişti. Çatkuyu köyünde tespit ettiğimiz kulak imi delicisi, davarların birbirine karışmasını engellemekteydi. Günümüzde ancak hatıra özelliği kalan bu aletlerin birkaç örneğine ulaşabilmekteyiz. Bu iki köyde de koyun sayısı çok azaldığı için artık yün çarşıdan satın alınıp, taranıp, kirmanda eğrilerek patik, çorap, süveter, kazak örülmektedir.

İğdeli ve Çatkuyu köyünde yaklaşık 30 yıldır düz dokuma yaygıları üretilmemektedir. Dokumayı bilenlerin büyük bir kısmının vefat etmiş olması, yeni neslin dokumayı öğrenmemesi ve köy nüfusunun çok azalması ile birlikte üretim sona ermiştir.²² Yörede düz dokuma yaygıları; günlük hayatta kullanmak için (yer yaygısı, seccade, yastık, sedir örtüsü), çeyizlik ve ölenin camiye hayrı olması amacıyla dokunmuştur. Ölen kişinin sağlığında dokuduğu ya da dokuttuğu yaygı, cenazesi toprağa verildiğinde herkes evlerine dağılırken hemen camiye serilmekteydi. Bazı dokumalar üzerine kimin adına seriliyorsa ismi de yazılmaktaydı. Sargı kilimi denilen bu yaygılar aile darda kalsa bile satılmaz, ödünç verilmez, camiye serildikten sonra töre gereği geri istenmez idi. Bu geleneğe bağlı sözlü bir vakıftı.³³ Bu adet camilerimizde yöresel yaygıları muhafaza edip, bizlere ulaşmasını sağlamıştır. Yörede bu hayır adeti devam etmekte fakat dokuma yaygıları yerini makine halılarına ve kilimlerine bırakmıştır.

İğdeli ve Çatkuyu köyü camileri ve ulaşabildiğimiz evlerdeki dokumaları incelediğimizde çözgü ve

atki ipliklerinde koyun yünü, motiflerde yer yer koyun yününün yanı sıra deve lifinden elde edilen ipliklerin de kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Dokumalarda keçi kılı ve diğer iplik türlerine rastlanmamıştır. Malzeme halkın kendi beslediği hayvanlardan elde edilir, kırkılan yünler yıkanır, demir dişli taraqlarda taranır, dövülerek kabartılır, kirmanda eğrilip dönem dönem köye gelen yün boyacıları tarafından kimyasal boyalarla boyanırdı.⁴⁴ Ak yün, kara yün ve deve lifinden elde edilen iplikler tabii renkleriyle, boyanmadan dokumalarda kullanılmıştır.

Dokumalar ıstar denilen ahşap tezgahlarda üretilmiştir. Her iki köyde de yapılan araştırmada sadece İğdeli köyünde, samanlıkta tutulan ıstar tezgahı parçaları olan iki yan taşıyıcı ve alt sarma ağacı tespit edilmiştir. Dokumaların boyutuna göre hazırlanan çözgüler ıstar tezgahına aktarılıp, dokuma sırasında ahşap kirit kullanılmıştır.⁵⁵

Büyük boyutta olan yer yaygıları iki parça halinde dokunup sonradan birbirine eklenmiştir. Genellikle yer yaygılarının boyutu; 190 cm x 320 cm, 175 cm x 240 cm, 165 cm x 225 cm, 160 cm x 270 cm, 160 cm x 330 cm, 160 cm x 280 cm, 150 cm x 300 cm, 150 cm x 265 cm, 130 cm x 340 cm, seccadelerin boyutu; 100 cm x 125 cm, 80 cm x 105 cm, yastıkların boyutu; 50 cm x 100 cm, 60 cm x 75 cm olarak ölçülmüştür.

Çatkuyu ve İğdeli köylerinde dokuma tekniği olarak ilikli kilim, sarma kontürlü, dikey çizgi oluşturmeyen kilim, cicim ve zili dokuma teknikleri tespit edilmiştir. Cicim ve zili uygulamalarına daha çok rastlandığı gibi ilikli kilim, sarma kontürlü dikey çizgi oluşturmeyen kilim dokumalarına da az miktarda rastlanmıştır. Dokumaların genellikle kenarları çevrilip dikilmiş olup, Çatkuyu Camisi'nde bulunan bir örnekte örülmüş saçağa rastlanmıştır.

Çatkuyu ve İğdeli köyleri düz dokuma yaygılarında genel olarak toprak tonlarının yanı sıra birbirine uyumlu renklerin kullanıldığı, aynı motiflerin farklı renklerde dokunmasıyla renk zenginliği kazandırıldığı görülmüştür. Zemin ve motiflerde deve tüyü rengi, krem, siyah, kahverengi, yeşil, mavi, lacivert, turuncu, sarı, bordo renkleri ve tonları kullanılmıştır.

Çatkuyu ve İğdeli köyünde kilim teknikli dokumalara oturtma, cicim, zili gibi tekniklere de kilim, kenarsuyuna etlik, motiflere yanış, kompozisyonlara da model denilmektedir.⁶⁶ Her iki köyde rastlanılan motif isimleri de şöyledir; kutu yanış, sandıklı, kıvrımlı, pıtrak, koç boynuzu, eğri yanış, çakmak, muska, çift eğri yanış, akrep, dik yanış, eli belinde, saç bağı, keklik ayağı, çengel, göz, gelin kaşı, dokuz göbek, su yolu, sadece İğdeli'de rastlanan motifler;

¹ M. Seyirci, "Afyonkarahisar Yörükleri", *Kültür ve Sanat 21, Afyonkarahisar Özel Sayısı*, Türkiye İş Bankası Yayını, Mart 1994, s.48

² H. Çakar, *İğdeli Köyü Muhtarı* (2010), 1960 İğdeli köyü doğumlu, ilkokul mezunu

³ B. Deniz, H. Ürer, "Selçuk (İzmir) Civarında Yaşayan Tekeli Yörüklerinde Halı ve Düz Dokuma Yaygıları", <http://www.benimblog.com/tekeli/12647/Sel%C7UK>

⁴ Z. Babak, 1945 İğdeli köyü doğumlu, okuma yazması yok

⁵ H. Çakar, 1955 İğdeli köyü doğumlu, ilkokul mezunu

⁶ Agkk., Z. Babak

koyunlu, bağlama kolu, kurt izi, gelin susması, keçi boynuzu, Çatkuyu'da ise kirman, tay kulağı, mızraklı motifleridir.⁷⁷

Her iki köyde bir motifin tekrarıyla bütün zeminin doldurulduğu türde kompozisyonlar sık görülmektedir. En kenar suyuna genellikle su yolu, kutu, saç bağı ve keklik ayağı motifleri kullanılmıştır. İğdeli ve Çatkuyu köyünde ortak rastlanan kompozisyonlar şöyledir; çift gezerli eğri yanış; (Foto 1-2.) çift gezerli eğri yanışlar zemini kaplamıştır. Kenarlarda kutu yanışı ve keklik ayağı yer alır. Etliğine su yolu motifi dokunmuştur. Koç boynuzlu; (Foto 3-4.) zemin büyük koç boynuzlarıyla bölünmüş olup aralara akrep motifleri yerleştirilmiştir. Eğri koç boynuzlu; (Foto 5-6) etlikde kutu yanış ve eğri yanış yer alır. Orta kısımda koç boynuzu motifleri karşılıklı gelecek şekilde yerleştirilmiş olup aralarına pıtrak, göz motifleri dokunmuştur. Çift eğri yanış; (Foto 7.) saç bağı, çengel, keçi boynuzu, göz motifleriyle zemin bölümlere ayrılır. Ayrılan kısımlara çift eğri yanışlar yerleştirilmiştir. Dik yanışlı; (Foto 8.) zemin dik yanış ile bölünüp aralarına pıtrak motifleri yerleştirilmiştir. Renkler gelişigüzel tekrar eder. Boy bordüründe eli belinde, gelin kaşı yanış dokunmuştur. En bordüründe çengel, saç bağı motifleri yer almaktadır. Kutulu model; (Foto 9-10.) kutu motifleri zeminde raport olarak tekrar eder, renklerle yapılan düzenleme ile büyükten küçüğe doğru sıralanan geometrik şekiller oluşturulmuştur. Sandıklı; (Foto 11-12.) zemin sandık motifleriyle raport olarak doldurulmuştur. Çeşitli renk düzenlemeleriyle zeminde geometrik formlar elde edilmiştir. Gözlü dik yanış; (Foto 13-14.) zeminde dik yanış raport olarak gelişigüzel renk dizileriyle tekrar eder. Aralara göz motifleri yerleştirilmiştir. Çengel- li; (Foto 15.) çengel motifleri zemini raport olarak doldurmuştur. Aralara göz motifleri yerleştirilmiştir. Bu kompozisyon daha çok yastık dokumalarında kullanılmıştır. Yollu kilim; (Fotoğraf 16.) zemin yol yol dokunmuş olup yolların içine çengel motifleri değişik renklerde dokunmuştur. Dokuz göbek; (Foto 17.) zemin, göbek adı verilen baklavaların raport olarak tekrarıyla doldurulmuştur.

Sadece İğdeli'de rastladığımız kompozisyonlar şunlardır; mor koyun-kara koyun; (Foto 18-19.) zemin su yolu motifleriyle bölümlere ayrılmış, bu bölümlerde koyun motifleri bağlama kollarıyla birbirine bağlanmıştır. Koyun motiflerinin içine akrep, akrebin içine muska motifi, koyun motiflerinin yanlarına da kurt izi motifleri yerleştirilmiştir. İnce etlikde kurt izi, su yolu, kalın etlikde gelin susması motifleri dokunmuştur. Enikli tahta (Çıbıklı); (Foto 20.) kalın ve ince çizgilerle kompozisyon oluşturulmuştur. Kalın olan

Foto 1.
Kompozisyon adı: Çift Gezerli Eğri yanış
Boyut: 150 cm x 265 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı, motif ipliği; yün
Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Cicim
Bulunduğu yer: İğdeli köyü cami
Dokuyan: Şerife Aytas (Yaklaşık 50 yıllık)

Foto 2. Çift gezerli eğri yanış ayrıntısı

çizgiler anneyi, ince olanlar yavruyu temsil eder.⁸⁸ Saç bağı kompozisyonlu; (Foto 21.) bu kilimde saç bağı motifinin büyük baklavalar içine ve kenarlarına dokunmuş olduğunu görüyoruz. Yıldız motifleri de baklava sıraları oluşturarak kompozisyonu hareketlendirmiştir. Kilimin merkezinde aşk birleşim motifinin yer aldığını görmekteyiz.

Sadece Çatkuyu'da rastladığımız kompozisyonlarda şunlardır; kirmanlı tay kulağı; (Foto 22-23.) zemin kirman ve tay kulağı motifleriyle doldurulmuştur. Ortada kirman, kirmanın çevresini tay kulağı motifleri çevreler. Motifler gelişigüzel renklerle dokunarak kompozisyona hareketlilik kazandırılmıştır. Tay kulağı motifle-

⁷ Z. Okyar, 1950 Çatkuyu doğumlu, ilkokul mezunu

⁸ Kırca Kızı Lakaplı Hatice Ayhan'ın (İğdeli köyü 1914 doğum-1994 ölüm) Orhan Türkeş'e aktarmış olduğu bilgi. O. Türkeş, 1956 Sandıklı Sorkun doğumlu, üniversite mezunu.

Foto 3. Koç Boynuzlu
Boyut: 150 cm x 255 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözgü, atkı, motif ipliği; yün
Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Çapraz zili
Bulunduğu yer: İğdeli köyü cami deposu

Foto 4. Koç boynuzlu ayrıntı

rini birbirinden eğri yanış motifleri ayırır. Alt, üst kenar suyuna kutu motifi ve keklık ayağı motifi dokunmuştur. Mızraklı; (Foto 24.) zemin mızrak motiflerinin iç içe geçmesi ile oluşturulmuştur.

Değerlendirme

2010 yılı içinde yapılan bu araştırmada, alan araştırması tekniği kullanılmış olup, gözlem fişi hazırlanarak incelemeler kaydedilmiş ve şu sonuçlar belirlenmiştir; İğdeli ve Çatkuyu köyünde düz dokuma yaygılarının köy camilerinde muhafaza edildiği, evlerde çok az miktarda dokumaların kaldığı tespit edilmiştir. İğdeli köyü camisinde yaklaşık 100 adet,⁹⁹ Çatkuyu camisinde yaklaşık 80 adet¹⁰¹⁰düz dokuma yaygı bulunmaktadır. İğdeli camisinde bir adet mor koyun-

Foto 5. Eğri Koç Boynuzlu
Boyut: 150 cm x 265 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözgü, atkı, motif ipliği; yün
Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Cicim
Bulunduğu yer: İğdeli köyü cami deposu

Foto 6. Eğri koç boynuzu ayrıntı

kara koyun kompozisyonlu dokuma serili olup diğerleri köy imamının eski lojmanında tekstil ürünlerine uygun olmayan şartlarda muhafaza edilmektedir. Dokumaların gelişigüzel katlanmış olması, üzerlerinde yoğun olarak tozun bulunması, kemirgenler ve güveler tarafından çoğunun delik deşik edilmesi nedeniyle dokumalar oldukça zarar görmüştür. Bazılarında basma kumaştan yapılmış yamalar saptanmıştır.

İğdeli köyünde evlerde sadece birkaç dokuma tespit edilmiş olup halkın büyük bir bölümünün göçmesi ve yanlarında bu dokumaları da götürmüş olmaları sebebiyle evlerde az miktarda dokuma fotoğraflanabilmiştir. Çatkuyu Camisi'nde ise hiçbir kilim serili olmayıp hepsi katlanmış bir vaziyette caminin üst katında, cam kenarında muhafaza edilmektedir. Maalesef şiddetli yağmurda camdan içeri su girmesi nedeniyle bu dokumalarda küflenmeler tespit edilmiştir.

⁹ Agkk, H. Çakar

¹⁰ S. Okyar, 1939, Çatkuyu köyü doğumlu, ilkokul mezunu

Foto 7. Çift Eğri Yanışlı

Boyut: 80 cm x 105 cm

Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözgü, atkı, motif ipliği; yün

Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Cicim

Bulunduğu yer: İğdeli köyü cami

Foto 8. Dik yanışlı

Boyut: 175 cm x 240 cm

Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözgü, atkı, motif ipliği; yün

Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Cicim

Bulunduğu yer: İğdeli köyü cami deposu

Dokumaların; hammaddesinin yün ve deve lifi olduğu, boyamada kimyasal boyaların kullanıldığı, ısıtar tezgahlarında dokunduğu, dokuma tekniği olarak en fazla cicimin tercih edildiği belirlenmiştir. 30 yıldır dokuma yapılmayan iki köyde ki dokumaların yaş aralığı 100 ile 30 yıl arasında değişmekle bir-

Foto 9. Kutulu

Boyut: 150 cm x 260 cm

Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözgü, atkı, motif ipliği; yün

Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Zili

Bulunduğu yer: İğdeli köyü cami

Foto 10. Kutulu ayrıntı

likte ortak kompozisyonların 11 adet olduğu, sadece İğdeli'de, kompozisyon olarak 3, Çatkuyu'da ise 2 adet farklı kompozisyon kullanıldığı tespit edilmiştir. Her iki köyde kullanılan 19 adet ortak motif, İğdeli'de 5, Çatkuyu'da ise 3 adet farklı motif belirlenmiştir.

Her iki köydeki dokumaların temizlenerek daha iyi şartlarda muhafaza edilmesi gerekmektedir. İğdeli'de camları kırık olan lojmandan bu dokumaların alınarak daha korunaklı bir yerde muhafaza edilmesi, arada sırada havalandırılması güve ve diğer kemirgenlere karşı ilaçla önlem alınması acil tedbirler arasında olmalıdır. Çatkuyu Camisi'nde ise dokumaların cam kenarından alınarak su ve ışıktan korunması, havalandırılması, üst üste çok miktarlarda yığılmasının engellenmesi, kemirgenlere ve güvelere karşı tedbir alınması acil önlemler arasında yer almalıdır.

Bu köylerde yeniden dokumacılığın başlaması nüfusun çok azalması nedeniyle oldukça zor gözük-

Foto 11. Sandıklı

Boyut: 160 cm x 270 cm

Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı, motif ipliği; yün

Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Zili

Bulunduğu yer: Çatkuyu köyü camisi

Foto 12. Sandıklı ayrıntı

Foto 13. Gözlü Dik Yanış

Boyut: 160 cm x 330 cm

Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı, motif ipliği; yün

Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Cicim

Bulunduğu yer: İğdeli köyü camii

Foto 14. Gözlü dik yanış ayrıntı

mektedir. Bu iki köyde yapılan dokumaların tespit edilmiş olması en azından gelecek kuşaklara fotoğraf ve bilgi olarak aktarılması bizim için az da olsa bir teselli olmaktadır. Dokumaların kötü şartlarda muhafaza edilmeleri oldukça üzücüdür.

İki köyün önde gelenleriyle yapılan görüşmelerde bu kilimlerin Afyonkarahisar'dan gelen müze görevlileri tarafından incelenerek tarihi eser olmadığı, satışına bir maninin bulunmadığı ifade edilmiştir. Bu izine istinaden her iki köyde dokumaların satılmasıyla camilere gelir elde edilmesi arzu edilmektedir.¹¹¹ Kapılarını ve gönüllerini bizlere açan bu iki köy halkına çok teşekkür ederim.

Kaynaklar

Acar Balpınar, Belkıs, *Kilim, Cicim, Zili, Sumak, Türk Düz Dokuma Yaygıları*, İstanbul: Eren Yayınları.

¹¹¹ Agkk.

Deniz, Bekir (1998), *"Ayvacık(Çanak kale) Yöresi Düz Dokuma Yaygıları (Kilim-Cicim-Zili)"*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını:169, 159 S.

Deniz, Bekir, Ürer, Harun (2010), "Selçuk (İzmir) Civarında Yaşayan Tekeli Yörüklerinde Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, <http://www.benimblog.com/tekeli/12647/Sel%27UK>

Gönçer, Süleyman (1971), *Afyon İli Tarihi*, Cilt:1, İzmir: Karınca Matbaacılık ve Ticaret Kollektif Şirketi, 400 S.

Karazeybek, Mustafa (2004), "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, T.C. Afyon Valiliği Yayın No: 21, Afyon: Semih Ofset Matbaacılık Ltd.Ştd, s.76-112

Seyirci, Musa (1994), "Afyonkarahisar Yörükleri", *Kültür ve Sanat 21, Afyonkarahisar Özel Sayısı*, Afyon: Türkiye İş Bankası Yayını,s.48

Yüksel, İbrahim (2004), "Afyonkarahisar Folklorunun Genel Özellikleri", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, T.C. Afyon Valiliği Yayın No: 21, Afyon: Semih Ofset Matbaacılık Ltd.Ştd, s. 405-410

Kaynak Kişiler

Ay, Ahmet, 1953 Çatkuyu doğumlu, lise mezunu.

Babak, Zeynep, 1945 İğdeli köyü doğumlu, okuma yazması yok.

Foto 15. Çengelli
Boyut: 60 cm x 75 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı, motif ipliği; yün
Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Ön yüzü cı-cim, arka yüzü kilim dokuma ve cı-cim.
Bulunduğu yer: İğdeli köyü, Hatice Çakar' a ait. Kayın validesi Gülsüm Çakar dokumuş yaklaşık 40 yıllık)

Foto 16. Yollu
Boyut: 160 cm x 280 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı, motif ipliği; yün
Teknik: Kilim, motifler cı-cim
Bulunduğu yer: Çatkuyu Camisi

Foto 17. Dokuz Göbek
Boyut: 165 cm x 275 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı, motif ipliği; yün
Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Cı-cim
Bulunduğu Yer: İğdeli köyü Hatice Çakar evi. (Annesi Teslime Aytaş dokumuş, yaklaşık 50 yıllık)

Foto 18. Mor koyun-Kara Koyun
Boyut: 150 cm x 263 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü; yün, atkı; yün ve deve lifinden elde edilmiş iplik kullanılmıştır.
Teknik: (Yörede oturtma denilmekte) İlikli, sarma kontürlü, dikey çizgi oluşturmeyen kilim.
Bulunduğu Yer: İğdeli köyü Camisi'nde serili (Sultan Balın dokumuş. Yaklaşık 100 yıllık)

Fotoğraf 19: Mor koyun kara koyun ayrını

Foto 20. Enikli Tahta
Boyut: 165 cm x 225 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı; yün
Teknik: Kilim
Bulunduğu Yer: İğdeli köyü cami deposu

Foto 22. Kirmanlı tay kulağı
Boyut: 190 cm x 320 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı, motif ipliği; yün
Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Cicim
Bulunduğu Yer: Çatkuyu köyü camisi

Foto 21. Saç Bağı
Boyut: 130 cm x 340 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı; yün
Teknik: Dikey çizgi oluşturmeyen kilim
Bulunduğu Yer: İğdeli köyü cami deposu

Foto 23. Kirmanlı tay kulağı ayrıntı

Foto 24. Mızraklı
Boyut: 65 cm x 210 cm
Malzeme: (El ve göz ile inceleme) Çözü, atkı, motif ipliği; yün
Teknik: (Yörede kilim denilmekte) Cicim
Bulunduğu Yer: Çatkuyu köyü camisi

Balsak, İlyas, 1936 İğdeli köyü doğumlu, ilkokul mezunu.
Barhan, Yaşar, 1955 İğdeli köyü doğumlu, ilkokul mezunu.
Çakar, Hasan, 1960, İğdeli köyü doğumlu, ilkokul mezunu.
Çakar, Hatice, 1955 İğdeli köyü doğumlu, ilkokul mezunu.
Çakar, Mustafa, 1963 İğdeli köyü doğumlu, ilkokul mezunu.
Çakar, Şerife, 1979 İğdeli köyü doğumlu, ilkokul mezunu.
Okyar, Süleyman, 1939 Çatkuyu köyü doğumlu, ilkokul mezunu.
Okyar, Zeynep, 1950 Çatkuyu doğumlu, ilkokul mezunu.
Türkeş, Orhan, 1956 Sandıklı Sorkun doğumlu, üniversite mezunu.

İçel Yöresi Düz Dokuma Yaygılarda Kullanılan Motif ve Kompozisyon Özellikleri

The Characteristics of Compositions and Patterns Used in Flat – Woven Mats of İçel Region

Taciser ONUK*
H. Feriha AKPINARLI**

ÖZET

Düz dokuma yaygılar Orta Asya'dan günümüze kadar Türklerin eşsiz güzellikte eserler sunduğu önemli bir alandır. Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde üretilen eserler müzelerimizi ve evlerimizi süslemektedir. Düz dokuma yaygılar Kilim, cicim, sumak ve zili olarak gruplandırılmaktadır. En yaygın üretilen tekniği kilim olmakta ve bazı yörelerimizde diğer düz dokumalara da kilim ismi verilmektedir.

Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleşmiş olan Türkmen boyları çoğunlukla hayvancılıkla uğraştıklarından hayvanlarından elde ettikleri elyafı dokumacılık sanatında kullanmaktadırlar. Yöresinde bulunan doğadan yararlanarak elyafını, ipliğini renklendirerek dokumalarında kullanmaktadır. Her yöremizdeki Türkmen boyları yaşam biçimlerini, üzüntüsünü, sevincini ve kendini yansıtan işaretlerini dokumalarına yansıtmışlardır. Bu nedenle düz dokuma yaygılarda kullanılan motifler kültürü yansıtan kimlik özelliği taşımaktadır. Dokumalardaki motiflerin bir araya gelerek bir düzen oluşturması da yörelere göre farklılık göstermektedir.

İçel yöresinde bulunan Türkmenlerinde her ilçede, köyde farklı özellikte motif ve kompozisyon uyguladıkları zili, cicim, kilim ve sumak dokumaları mevcuttur. Bu bildiride, İçel ili ilçe ve köylerin de yapılan alan araştırması sonucunda tespit edilen düz dokuma yaygılardaki motiflerin bezeme türü, isim, renk ve

kompozisyon özellikleri örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Düz Dokuma Yaygılar, Motif, Kompozisyon, Türkmen

ABSTRACT

From Central Asia to the present day, flat woven mats have been an important field where the Turks offer the works of unique beauty. The works of art produced in Seljuk and Ottoman periods still decorate our homes. Flat-woven mats may be grouped as rugs, rug, sumac, and bell. The most produced technique is rug and in some of our regions the other flat woven mats are also named as rug.

The Turkmen tribes, who had settled in different parts of Anatolia, use the fibers that they get from their animals in the weaving art since most of them are mainly engaged in stockbreeding. They use the fiber in their weaving while coloring the yarn by taking advantage of nature in the region. The Turkmen tribes in each region, reflect their life style, their sadness, joy and the signs in their weavings. Therefore, the patterns used in flat woven mats bear the cultural identity traits. The layout set by gathering different patterns differs from one region to another.

There are different bell rug, rugs and sumacs that have different patterns and compositions in each village and town of Turkmens living in İçel region. In this paper, the decoration styles, names, colors and compositional characteristics of the patterns in flat woven mats identified as a result of field research implemented in the towns and villages of İçel will be described through examples.

Keywords: Flat woven mats, pattern, composition, turkmen.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Mesleki Eğitim Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi, e-posta: taciser@gazi.edu.tr

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, El Sanatları Eğitimi Bölümü, e-posta: feriha@gazi.edu.tr

1.Giriş

Düz dokuma yaygılar Orta Asya'dan günümüze kadar Türklerin eşsiz güzellikte eserler sunduğu önemli bir alandır. Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde üretilen eserler müzelerimizi ve evlerimizi süslemektedir. Düz dokuma yaygılar kilim, cicim, sumak ve zili olarak gruplandırılmaktadır. En yaygın üretilen tekniği kilim olmakta ve bazı yörelerimizde diğer düz dokumalara da kilim ismi verilmektedir.

Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleşmiş olan Türkmen boyları çoğunlukla hayvancılıkla uğraştıklarından hayvanlarından elde ettikleri elyafı dokumacılık sanatında kullanmaktadırlar. Yöresinde bulunan doğadan yararlanarak elyafını, ipliğini renklendirerek kilim, cicim, sumak, zili tekniklerini kullanarak yaygı, heybe, çuval v.b. el sanatları ürünlerini oluşturmuşlardır. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak, örtünmek ve korunmak amacı ile yapılan dokumacılık sanatı; çevre şartlarına göre değişiklikler gösteren toplumun duygularını, düşüncelerini, sanatsal beğenilerini ve kültürel özelliklerini yansıtan "geleneksel" yapısıyla geçmişte ve günümüzde yaşayan ulusal kültürün bir parçasıdır. Böylece dokumacılık maddi kültürün en önemli ürünleri olarak değerlendirilmektedir.

Yün, tiftik veya deve yününden iğ, kirmen, çıkırık ile eğilerek elde edilen iplikler bitkisel boyalarla boyanarak çok zengin renklerle dokunmuştur. Tezgah olarak dikey veya yatay tezgahlar kullanılmıştır. Düz dokuma yaygılarda kirkir kullanımı yaygın olmakla birlikte ağır ve geniş ağızlı olması nedeni ile iki üç dişli tahtadan yapılmış didik, dirgene veya sümük denilen aletler tercih edilmiştir. Bunun nedeni düz dokuma yaygılarda desenler dar ve dokumalarının daha yumuşak yapıda olmasıdır.

Türk toplulukları Anadolu'ya gelinceye kadar ve Anadolu'ya geldikten sonra XIX. yy'a kadar düz do-

kuma yaygılarda genellikle yün iplik kullanmışlardır. (Foto 1.) Pamuk malzeme Anadolu da endüstri hareketinin yayılmasından sonra özellikle İngilizlerin Anadolu da halı dokutmaya başladıkları yıllarda yaklaşık 1844 yıllarından itibaren yaygınlaşmıştır. Ancak halkın göçebe yaşadıkları dönemlerde avcılık ve hayvancılıkla uğraştıklarından geleneğinden vazgeçmemesi yünü elde ettiği koyunun geçim kaynağı olması gibi nedenlerle pamuk çok kullanılmamış ikinci derecede kalmıştır. (Deniz 2000: 62)

Düz dokuma yaygılarda dokuyucunun dokumada kullanacağı teknik ne olursa olsun başlangıç ve bitiş kısımlarında kilim tekniği kullanılmıştır. Düz dokuma yaygılar arasında en tanınmış olan kilim; çözümlerin atkılar tarafından tamamen gizlendiği atkı yüzü dokumalar olarak tanımlanmaktadır.

"Kilim" kelimesi Türkçe bir kelime olarak 13. Yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Kilim geleneksel bir dokuma tekniği olarak çeşitli yabancı dillerde de aynı söylenmektedir. "Ukrayna'da "kylym", Polonya dilinde "kilim", Bulgarca'da ve Sırpça'da "kilim" Romence'de ise "chilim"dir. (Acar, 1982; Onuk, Akpınarlı 2004:17)

Kilim dokuma; motiflerin bulunduğu belirli alanlarda, atkı ipliğinin çözümlerin bir altından, bir üstünden geçerek bir başka motifin sınırına kadar gitmesi ve buradan geri dönmesidir. (Akpınarlı, 1997, 45) Böylece aynı renkteki atkı ipliğinin çözümlerinin arasından kendi desen alanında gidip gelerek motifleri oluşturmasıdır. (Foto 2.) Motifler dokuyucunun isteğine göre bölüm, bölüm veya sıra halinde dokunabilir. Kilim dokuyucularının motifleri dokurken, eline aldığı bir renk atkı ipliğini motif sonuna kadar devam ettirmektedir. Bu şekilde yapılan dokuma daha kolay ve az zamanda yapılmaktadır. Uygulanan motifin bir tarafından diğer tarafına açılan ağız-

Foto 1. Toros Yaylalarında Yetiştirilen Kuzular

Foto 1. Toros Yaylalarında Yetiştirilen Kuzular

lıktan geçirilen atkı ipliği bol bırakılarak kirkitle sıkıştırılarak atkı iplikleri çözgü ipliklerini örterek gizlenmesini sağlamıştır. Kilim tekniği dokunurken çözgü ipliklerinin arasında geçen atkı iplikleri belirli motif alanlarında gidip, geri dönerken en son çift çözgüye dolanarak geri döndüklerinden, iki ayrı renkteki atkı ipliklerinin karşılaştığı dikey çizgilerden birer ilik meydana gelir. Bu tür kilimlere "ilikli kilim" denilir. Bu iliklerin açık bırakılma şekilleri, çeşitli tekniklerle kapatılması ya da dikey çizgilerden kaçınılarak ilik meydana getirilmeden dokunulması ile değişik kilim türleri ortaya çıkmaktadır. (Onuk, vd. 1998a:12) Bu kilim türlerini şöyle sıralayabiliriz. İlikli kilim, desen sınırları eğik olan kilim, eğri atkılı kilim, normal atkı ipliklerinin arasına ek atkı iplikleri sıkıştırılan kilim, çift kenetleme ile yapılan kilim, atkı ipliklerinin aynı çözgü ipliği üzerinden geri dönmesi ile yapılan kilim, sarma konturlu kilim, eğri atkılı kontur kilimdir (Foto 10, 13, 14).

Foto 10. Koçboynuzu, parmak

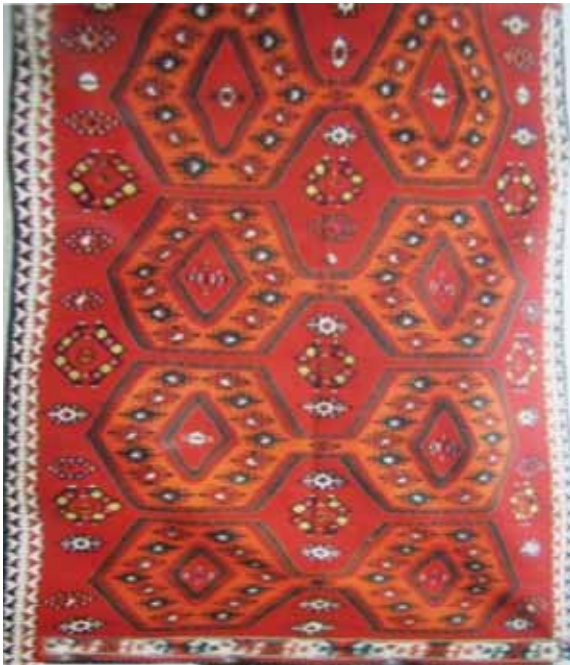

Foto 13. Aynalı, baklava motifli Kilim

Foto 14. Farda, parmak, Turunç motifli kilim

Cicim, zili, kilim ve sumak dokumalarda atkı ipliği desen ipliğini sıkıştırmak amacı ile kullanılır. Cicim atkı ve çözgü ipliklerinden başka desen ipliklerinin kullanıldığı bir dokuma türüdür. Bir sıra desen iki sıra atkı ipliği atılarak dokunurlar. Desen iplikleri daha kalın tercih edilmekte desenler çapraz ve dikey çizgilerden meydana gelen küçük motifler oluşturarak seyrek ve sık motifli olarak dokunmaktadır. Halk arasında cicim, cecim, çalma gibi isimler verilmektedir. Cicimler desenlerin uygulandığı bakımından; atkı ve çözgü yüzlü düz dokuma cicim, sarma motifli cicim ve çözgü yüzlü cicimdir. (Onuk, vd.1998b:32) (Foto 6, 7, 8, 9)

Zili üç veya daha fazla iplik sistemine dayanan dokumalardır. Her desen ipliği kendi desen alanında çözgüleri boylu boyunca üç üstten bir alttan atlayarak yapılmaktadır. Seyrek olarak iki üst bir alt veya beş üst bir alt şeklinde de yapılır. Desen ipliğinden sonra iki sıra atkı ipliği ile sıkıştırılır. Düz zili, çap-

Foto 6. Koçboynuzu, pıtrak ve siğir sidigi motifli cicim dokumalar

Foto 7. Kutucuk, sandıklı ve pıtrak motifli cicim dokumalar

Foto 3. Eğer Kaşı Motifli Zili

Foto 8. Pıtrak, Koęboynuzu ve filikli Cicim

Foto 4. Mor kulak motifli Zili

Foto 9. Pıtrak motifli cicim

Foto 5. Kadın bastı Motifli Zili

raz zili, seyrek zili, damalı zili ve kontörlü zili olmak üzere dokunmaktadır. (Onuk, vd. 1998b:33) (Foto 3, 4, 5)

Sumak çözgü ve atkı iplikleri dışında desen ipliklerinin ikili çözgülerle sarılarak dokunmasıdır. Halk arasında gayma oturgun dokuma gibi isimler alırlar. Desen ipliklerinin çözgüleri sarılışına göre düz su-

mak, balıksırtı sumak, ters sumak ve çapraz ters sumaktır. (Foto 11, 12)

2. Yöntem

Araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. İçel yöresine yapılan alan çalışmasında 10 ilçe merkezi ve 50 köy örneklem olarak ele alınmıştır. Verilerin top-

Foto 11. Koç Boynuzu, Göz Motifli, Sumak

Foto 12. Koç Boynuzu, Yaryare Küstü Motifli Sumak

lanmasında yöredeki bireylerle yüz yüze görüşmeler yapılarak veriler elde edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde ürünlerin özellikleri gruplanmış ve tablolaştırılmıştır. Düz dokuma yaygılarla ilgili yayınlarla desteklenerek çalışma oluşturulmuştur.

3. Bulgular ve Yorum

Bu bölgelerde yapılan alan çalışması sonucunda; Yörede dokuma aracı olarak ıstar ismi verilen dikey dokuma tezgâhi evlerin bir odasında giriş kısmında veya yaylalarda bahçenin bir bölümünde kurulmuştur. Dokumalarda kendi koyunlarından keçilerinden elde ettikleri yapağuları eğirerek yaptıkları kıl ve yün iplik kullanılmaktadır. Deniz'in (2000: 92) İçel yöresinde yaptığı araştırmada düz kirkitli dokumalarda yün, keçi kılı ve deve yünü eğirtmeç (kırman) ile eğirerek iplik ürettikleri iplikleri kullandıklarını belirtmiştir. İçel yöresinde atkı ipliğine "melik" veya "ar-gaç", çözümlü ipliğine "direzi" denilmektedir. Çözümlü ipliklerinin arasından geçen atkı ipliklerini sıkıştırma-da şimsirden yapılmış "ıstar tarağı" denilen kirkit kullanılmaktadır.

Düz kirkitli dokumalardan farklı kullanım alanlarına yönelik, motif özellikleri farklı 406 örnek üzerinde çalışılmıştır. Bu örneklerin ürün çeşitleri ince-

lendiğinde; Düz kirkitli dokumaların yoğun yapıldığı ilçe Tarsus, Çamlıyayla, Silifke, Anamur ve diğer ilçeler takip etmektedir. Ürün çeşidi olarak en çok yaygıların (110 adet) yapıldığı bunu çuval, heybe, namazlık, battaniye ve yolluk ürünlerinin izlediği görülmektedir. (Tablo 1) Yaygıların yoğun dokunduğu ilçeler Tarsus, Anamur, Silifke ve Çamlıyayla'dır. Heybelerin Mersin merkez ilçe ve Silifke; çuvalın Çamlıyayla ve Silifke'de, namazlıkların Tarsus; yollukların Anamur ilçelerinde yoğun dokundukları tespit edilmiştir.

İçel yöresinde düz kirkitli dokumalarda kullanılan gereçler; bölgelere ve yapılan ürünlerin özelliklerine ve tekniğe göre farklılaşmaktadır. Kilimlerde atkı ve çözümlü ipliği yün ipliği, Zili dokumaların atkı ve çözümlünün kıl, desen ipliklerinin yün; cicim dokumalarda atkı ve çözümlüde kıl, yün ve pamuk iplikleri yapılan ürün özeliğine göre değişmekte, desen ipliklerinde yün, pamuk kullanıldığı görülmektedir. Sumak dokumalarda atkı, çözümlü ve desenler çoğunlukla yün iplikle dokunmaktadır. Gereç özellikleri 10 ilçede şöyle değerlendirilmektedir. Atkı, çözümlü ve desen ipliğinde en çok yün (Tablo 2) kullanıldığı; atkı ve çözümlüde ikinci olarak kıl kullanıldığı, desende ise kıl'ın kullanılmadığı, desen ipliğinde sentetik ipliklerin (orlon) yün ipliğinden sonraki değeri aldığını, pamuk ipliğinin çok az kullanıldığı tespit edilmiştir. (Tablo 2.) Bu değerlere göre İçel yöresindeki düz dokuma yaygılarında en çok yün ipliğinin kullanıldığı, doğal boyacılığın az yapıldığı ve sentetik ipliklerin kolay ve çabuk temin edilmesinden dolayı renklerin yoğun kullanıldığı cicim, zili, sumak desenlerinde sentetik ipliklerin kullanıldığı görülmektedir.

İlçelerde yapılan düz dokumaların teknik özelliklerine baktığımızda; en çok cicim tekniğinin kullanıldığı bunu zili, kilim ve sumak tekniklerinin izlediği görülmektedir. Kilim tekniğinin en çok Anamur ilçesinde dokunduğu bunu Mut, Silifke, Çamlıyayla ve diğer ilçelerin izlemiştir. Cicim tekniğinin en çok Tarsus ilçesinde yapıldığı Çamlıyayla, Silifke, Mersin Merkez ilçe ve diğerlerinin izlediği görülmektedir. Zili tekniğinde Tarsus, Silifke en çok uygulanan ilçeler olduğu bunları Mersin Merkez, Mut, Erdemli, Çamlıyayla ilçeleri takip etmektedir. Sumak dokumalar ise; Mut, Erdemli, Silifke, Anamur ve diğer ilçelerde dokunmaktadır. (Tablo 3)

Yaygıların boyut özelliklerini incelediğimizde; enlerin aritmetik ortalaması 151.3 (en düşük 65, en yüksek 220), boy ölçülerinin aritmetik ortalaması ise 265.4 (en düşük 140, en yüksek 337) olarak dokunmuşlardır.

Türk dokumalarındaki geleneksel yapıyı oluşturan en önemli unsur motiflerdir. Bu nedenle düz dokuma yaygılarında kullanılan motifler kültürü yansıtan kimlik özelliği taşımaktadır. Dokumalardaki motiflerin bir araya gelerek bir düzen oluşturması da yörelere göre farklılık göstermektedir.

Tablo 1. İçel Yöresi Düz Dokumalardaki Ürün Çeşitleri

İeler	Ürün Çeşitleri						
	Yayı	Heybe	uval	Namazlık	Yolluk	Battaniye	Toplam
Anamur	21	4	1	3	3	4	36
Aydıncık	2	2	4	1	1	-	10
Bozyazı	3	1	-	2	1	1	8
amlıyayla	14	8	24	8	-	14	68
Erdemli	7	6	15	11	1	5	45
Gölnar	1	2	2	2	-	1	8
Mersin(Mrk)	5	17	11	9	2	13	57
Mut	13	8	6	10	-	-	37
Silifke	18	17	19	5	1	-	60
Tarsus	26	10	17	24	-	-	77
Toplam	110	75	99	75	9	38	406

Tablo 2. İçel Yöresi Düz Dokuma Yayılarıdaki Kullanılan Gereer

İeler	Gereç Çeşitleri									
	Atkı			özgü			Desen			
	Kıl	Yün	Pamuk	Kıl	Yün	Pamuk	Kıl	Yün	Pamuk	Sentetik
Anamur	9	28	-	11	23	3	-	16	3	-
Aydıncık	2	7	-	4	5	-	-	8	2	-
Bozyazı	-	6	-	-	6	-	-	3	-	-
amlıyayla	12	16	25	2	2	7	-	45	-	22
Erdemli	2	37	2	6	27	6	-	35	-	12
Gölnar	-	5	-	-	5	1	-	3	-	3
Mersin(Mrk)	20	12	14	19	8	18	-	46	-	6
Mut	-	31	9		31	9	-	24	-	7
Silifke	1	56	1	17	53	8	-	58	-	12
Tarsus	55	13	10	54	18	7	-	75	-	90
Toplam	101	211	61	113	178	59	-	313	5	132

Tablo 3. İçel Yöresi Düz Dokuma Yayılarıdaki Kullanılan Teknikler

İeler	Kullanılan Teknikler			
	Kilim	Cicim	Zili	Sumak
Anamur	16	9	15	4
Aydıncık	1	3	3	2
Bozyazı	4	-	1	-
amlıyayla	5	34	19	2
Erdemli	2	15	19	7
Gölnar	3	1	4	1
Mersin(Mrk)	2	27	20	-
Mut	7	11	19	7
Silifke	7	27	32	5
Tarsus	3	48	33	-
Toplam	50	175	164	28

İlk insanların anlatım aracı olarak resmi kullanması, süreç içinde şekillerin simgesel ifade bulmasını sağlamıştır. Bir nesnenin sağladığı fayda derecesine göre kullanımına ilişkin tamamen pratik değerlendirmelerden sonra duygusal değerlendirmeler yer almıştır. Nesnelerin özelliklerini güçlendirmek ve değerini arttırmak için özel işaretler verilmiştir. Böylece süsleme sanatı ortaya çıkmıştır. Süsleme sanatının dönemlere, milletlere göre damgasını vuran en belirgin ortak özellikler ise motiflerdir. XV. XVI. yy.lar süsleme sanatlarımızın her alanda en üstün seviyesine ulaştığı bir dönem olmuş ve buna paralel olarak süsleme motiflerimizde de büyük bir zenginlik görülmüştür. (Akpınarlı 2000, 20)

Anadolu'nun hemen her yöresinde kendine özgü yapılan düz dokuma yaygılar motiflerin işlendiği en önemli alanlardan biri olmuştur. Motifler sevinci, mutluluğu, üzüntüyü, kederi, özlemi, gücü, olayları, olguları anlatmaktadır. Dokuyucular sosyal geleneğini taşıdığı oymağın im veya damgasını çevresinden etkilediği güzelliklerle sadeleştirerek geometrik biçimler haline getirip çevresinde keşfettiği doğal boyalarla renklendirerek düz dokuma yaygılarında kullanmıştır. Dokuma tekniğine bağlı olarak sadeleştirilen her motif, aynı zamanda dokuyucunun inanç, çevresindeki olay ve olgulardan esinlenerek sembolik anlamlarda yükleyerek kullanmışlardır. Motifler verilen isimler ve taşıdıkları anlamlarla kilimler yazılı bir mektup gibi okunur. İdoller, uğur ve bereket işareti olarak kırsal toplumlarda halen kullanılmaktadır. (Soysaldı 2009:3)

Dokumacılıkta kullanılan motiflerde konuları; geometrik bezemeler (üçgen, kare, verev çizgi v.b.), bitkisel bezemeler (ağaç, yaprak, çiçek v.b.), figürlü bezemeler (kuş, akrep, insan, v.b.), Nesneli bezemeler (ibrik, cezve, sandık v.b.) ve sembolik (soyut) bezemeler (sığır sidiği, kuş cırnağı, deve gözü, eli belinde v.b.) olarak gruplandırabiliriz. (Akpınarlı 2000:21)

İçel yöresinde dokunan Düz kirkitli dokumalardaki motifler incelendiğinde; 191 farklı motif tespit edilmiştir. Bu motiflerde en çok geometrik bezeme kullanılmış sembolik, figürlü, nesneli ve bitkisel bezemeler izlemiştir. Yaygı motiflerindeki bezeme özellikleri; en çok geometrik bezeme kullanılmış, sembolik, nesneli ve figürlü ve nesneli bezemeler izlemiştir. Geometrik bezemeler baklava üçgen, kare, düz dizgi, altıgen, dikdörtgen sekizgen düz verev zikzak çizgiler v.b.dir. Sembolik bezemeler pıtrak, yıldız, eğrisu, parmak, burnu eğri, sığır sidiği vb. Bitkisel bezemeler; çiçek, gül, karanfil vb. Figürlü bezemeler; kuş, koçboynuzu vb. Nesneli bezemeler ise; boncuk, sandık vb. (Motif çizimleri No 1-77)

Zili yaygıların çözgüsünde ve atkısında kıl desende ise yün ipliği kullanımı yaygındır. Kilim yaygıların atkı

ve çözgülerde yün iplik kullanılmakta, cicimde atkı ve çözgüde kıl desende yün kullanımı yaygındır. Yere serilen düz kirkitli dokuma yaygılara yörede çul adı verilmektedir. Çullara, kadın bastı, güllü, tayyareli, karanfilli, menek, palan, kertikli, aynalı v.b. İsimleri verilmektedir. En yaygın dokunan çul "kadın bastı" ismi verilen odanın ortasını kaplayacak büyüklükteki çulun yanında, ince uzun veya küçük boyutta (64x95 cm boyutlarında) köşe çullarıdır. Düz dokuma yaygıların yatay ve dikey kenarlarında ince su halinde eğrisu, ciynak, sülük, yaryare küstü, alaboncuk, bıçkı, sığır sidiği motifleri kullanılmıştır. Çözgü ve atkıda kullanılan kıl lar çoğunlukla doğal siyah renktedir. Yörük yaygılarının çözgülerinde kıl kullanılmasının en önemli nedeni çadırların içinde kullanıldığında akrep v.b. zararlı hayvanlardan korunmak olduğu belirtilmiştir.

Yörede namazlık denilen yaygı olarak kullanılan ürünlerde çoğunluğunda zili kullanılmakta cicim ve kilim namazlıklara da rastlanmaktadır. Bordürlerinde S, göz, ayak motifleri dokunmuştur. En çok "eğer kaşı" motifi ve mut yöresinde "mor kulak" motifi yapılmaktadır. Yörede esvap çuvalı mutfak gereçleri ve tahıl çuvalarında zili sumak cicim teknikleri yapılmakta esvap çuvalarında "çatma yanış" denilen ana motifle birlikte boncuk, sığır sidiği bıçkı motifleri kullanılmaktadır. Alaçuval denilen sumak tekniği ile dokunan esvap çuvalarında en çok kullanılan motif koçboynuzudur. Pamuk ipliği ile dokunan tırlık çuvalarda ise cicim tekniği yoğun kullanılmakta motif olarak pıtrak, yaryare küstü, ayak, at gözü kullanılmaktadır.

Yastık olarak yapılan ürünlerde tabakalı menek gül motifleri dokunmuştur. Heybeler tek veya çift gözlü yapılmakta seğmenli, armutlu ve yıldız desenlerle yapılan heybelerin ara parçalarında pıtrak, sığır sidiği, ayak ve alaboncuk kullanılmıştır.

Yaygılardaki motifler zemin üzerinde yerleştirilirken; simetrik ve aralıksız tekrar (Foto 3, 4, 5, 6.) Dikey kompozisyon (Foto 13), yatay kompozisyon (7, 8), merkezden dağılım (14) ve Ana ara motif aralıklı tekrar (9, 10, 11, 12) kompozisyon şekilleri kullanılmıştır.

4. Sonuç

İçel yöresinde dokunan düz dokuma yaygılarda motif, renk ve kompozisyon özellikleri çok zengindir. Halkın duygusunu, düşüncesini yaşamlarındaki olay ve olguları yansıtan motifler sadece dokumaları süsleyici unsur olmamaktadır. Dokumaları gerçekleştiren toplulukların yaşam biçimlerini ve coğrafyasını da bize anlatmaktadır. Bu çalışmada düz dokuma yaygılardaki tespit edilen motifler, Türkmen boyalarının kültürel kimliğini yansıtmaktadır. Bu nedenle belgelenecek koruma altına alınması yeni kuşaklara tanıtılması ve yaşatılması projeler yapılmalıdır. Ayrıca günümüz şartlarına özellikle kullanım alanlarına yönelik tasarımlarla yeni üretimler yapılmalıdır.

Kaynaklar

- Acar - Balpınar, Belkis (1982), *Kilim Cicim Zili Sumak Türk Dokuma Yayımları*, İstanbul.
- Akpınarlı, H. Feriha (2000), "Motiflerin Dili", *Motif Dergisi*, 6 (23), 20-21.
- Akpınarlı, H. Feriha (1997), "Şanlıurfa Karakeçili El Sanatları Ürünlerinden Örnekler" *Milletlerarası Türk Halk Kültür Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Deniz, Bekir (2000), *Düz Dokuma Yayımları*, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Yayınları.

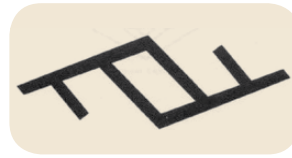
- Onuk, Taciser, H. Feriha Akpınarlı (2004), *Şanlıurfa Karakeçili Kilimleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Onuk, Taciser, vd. (1998), *İçel El Sanatları*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Onuk, Taciser, vd. (1998), *Tarsus El Sanatları (Dokumacılık, Örüçülük, İşlemecilik)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Soysaldı, Aysen (2009), *Düz Dokuma Teknikleri ve Teknik Desen Çizimleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

İÇEL DÜZ DOKUMA YAYGILARDAKİ MOTİF ÇİZİMLERİ

1. Çakmak

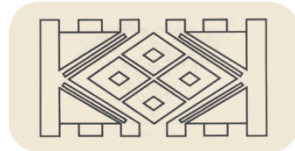
2. Yaryare Küstü

3. Yaryare Küstü

4. Sülük

5. Kutucuk

6. Kutucuk

7. -

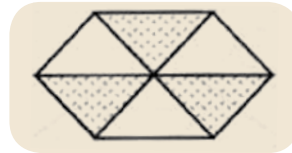
8. -

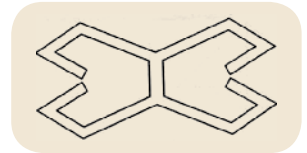
9. Çatma yanış

10. -

11. Turunç

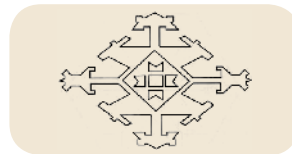
12. Koç Boynuzu

13. Ayıcık

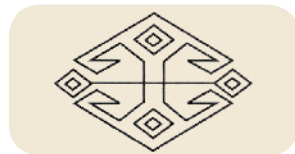
14. Pala

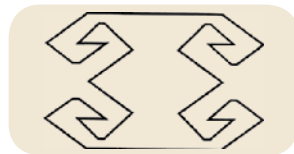
15. -

16. Gül

17. Koç Boynuzu

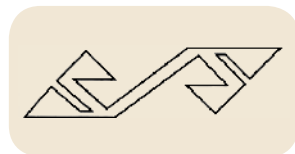
18. Koç Boynuzu

19. Çengerek

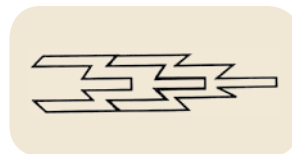
20. Aynalı

21. Akarsu

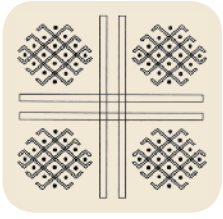
22. -

23. Parmak

24. --

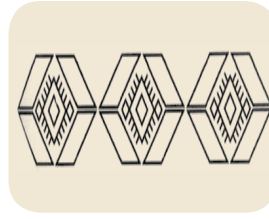
25. Pıtrak

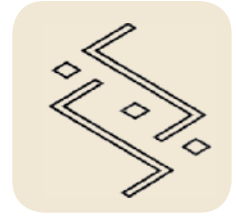
26. Pıtrak

27. Pıtrak

28. Pıtrak

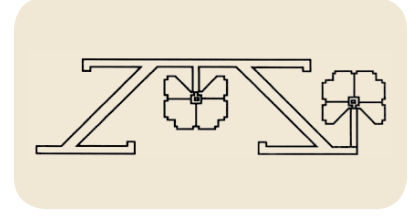
29. Selezenk

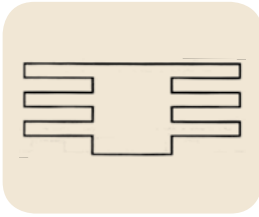
30. -

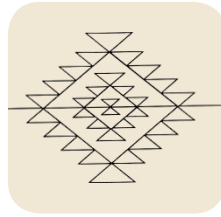
31. Kaşık-Çatal

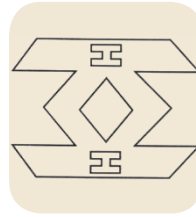
32. -

33. Hora

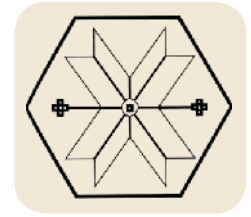
34. Hora veya Farda

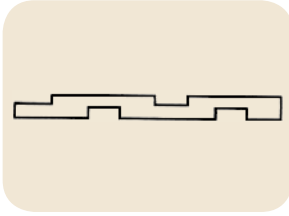
35. Farda

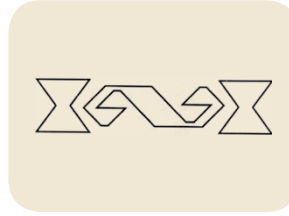
36. Ayak

37. Yıldız

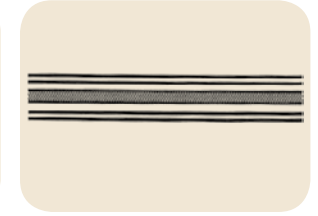
38.

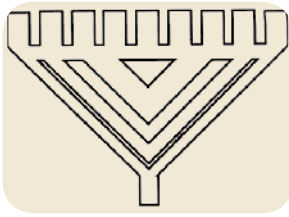
39. Burnu eğri

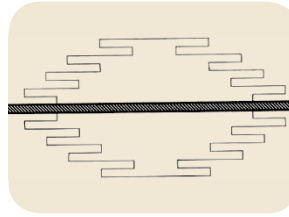
40. Siğir Sidiği

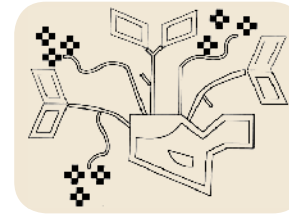
41. Çubuk

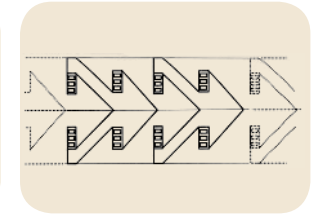
42. Sırma

43. Parmak

44. -

45. Mor Kulak

46. Seğmenli

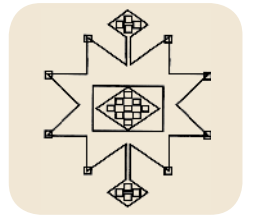
47. Pıtrak

48. Pıtrak

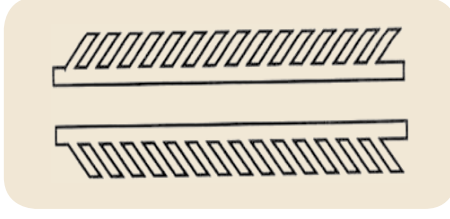

49. Pıtrak

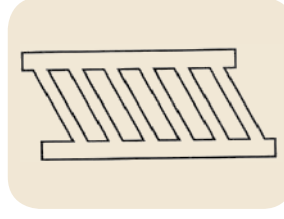

50. Seğmenli, Yıldız

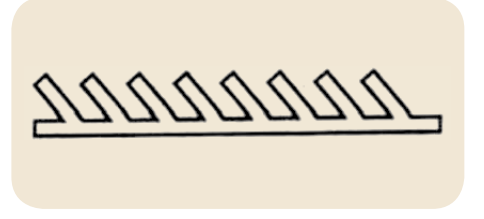

51. Cıynak

52. Bıçkı -Boncuk

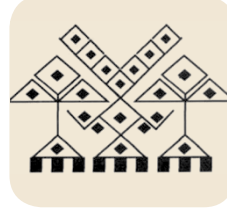
53. Cıynak

54. Menek

55. Sandık

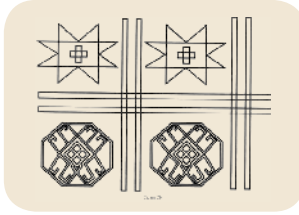
56. Sarı Ayak

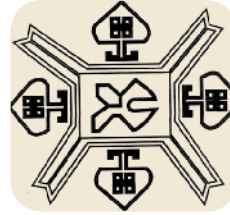
57. ingil tabanı

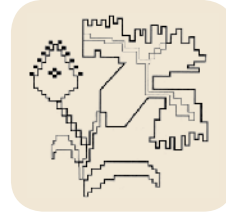
58. Kelebekli Pala

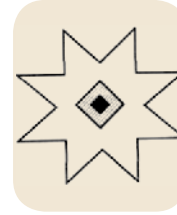
59. engerekli Kelebek

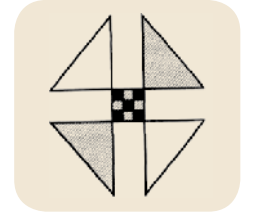
60. Tayyare

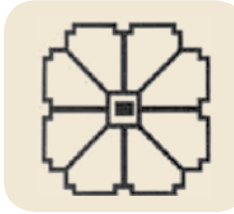
61. Karanfil

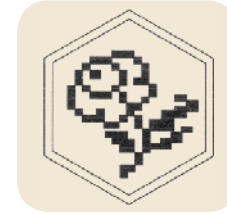
62. Yıldız

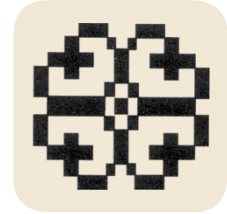
63. Kelebek

64. iek

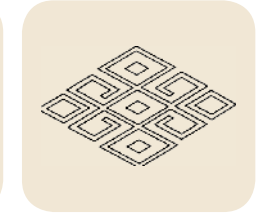
65. Gl

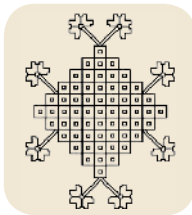
66. Gl

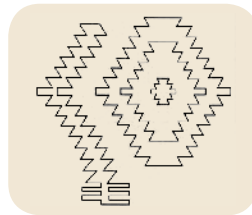
67. Yarım Pıtrak

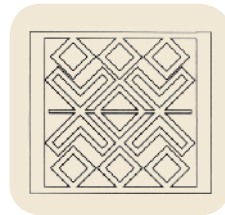
68. Pıtrak

69. Kelebek

70. Farda

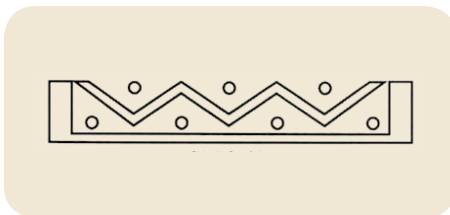
71. Tabakalı Menek

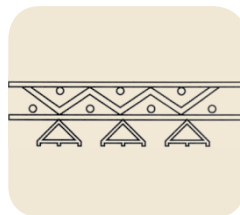
72. Eğer Kaşı

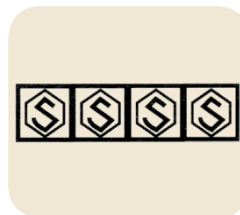
73. Koç Boynuzu

74. Siğir Sidiği

75. Ayak

76. S

77. Ayak

Türk Halı ve Düz Dokumaları Üzerine Tartışılması Önerilen Konular

The Subjects which are proposed to be Discussed
about Turkish Carpets and Flat Weavings

İsmail ÖZTÜRK*

ÖZET

Türk halı ve düz dokuma yaygılarına ilişkin yapılan yayınların, tacirler, gezginler, tarihçiler, sanat tarihçileri, sanatçılar, tasarımcılar, sosyal antropologlar, halkbilimciler, sosyologlar, ekonomistler, eğitimciler, ziraatçılar gibi farklı alanlarda çalışanlarca yapıldığı görülür. Bu alanda çalışanların yararlandıkları ana kaynakları, arkeolojik buluntular, tarihsel bilgi ve belgeler, gezginlerin, tacirlerin notları ve yaşayan örnekler oluşturmaktadır. Ülkemiz ve Türk Dünyası uzman ve araştırmacılarının konuya ilgi duymaları da çok gerilere gitmez. Buna karşın Türk Halı ve düz dokumalarına ilişkin küçümsemeyecek bir yayın birikimi oluşmuştur. Söz konusu yayınlarda genellikle bu dokumaların, tarihi, kullanım eşyası olarak insan yaşamındaki yeri, teknik – sanatsal özellikleri ve ticari boyutu konu edilmiştir.

Bu çalışmada, yayınlanmış kaynaklardaki bilgilerden giderek, Türk halı ve düz dokumalarının hem günümüz insanına hem de gelecek kuşaklara doğru aktarılmasında yapılması gerekenlerin tartışılması amaçlanmaktadır. Konu, bildiri içinde daha çok, kelime birikimi, kavram kargaşası ve yöresel ayrımların değişmesi yönünde tartışılacaktır. Bunun yanı sıra söz konusu dokumaların geleneksel yaşamın parçaları ve ticari mal olmaları da göz ardı edilmeyecektir.

Anahtar Kelimeler: Halı, kilim, düz dokumalar, geleneksel dokumalar, kavram kargaşası.

ABSTRACT

It is observed that publications on Turkish carpets and flat weavings are usually made by researchers from diverse fields such as merchants, travellers, historians, art historians, artists, designers, social anthropologists, sociologists, educators etc. These researchers' main sources are archeological remains, written historical documents, diaries of travellers and merchants. Although Turkish researchers' and specialists' interests on the subject do not go back to early times in our country, there is now a great number of publications written on Turkish carpets and flat weavings. The content of these publications are usually about the history, technical and artistic features of the weavings along with their commercial aspects in daily life.

In this paper, following the documents in published sources about Turkish carpets, it is intended to discuss the correct actions to be taken in transferring accurate information to next generations. Through the text, the main subject is discussed around vocabulary, conflicts in concepts and the change in regional differences. Furthermore, it is also considered that the so-called weavings are part of traditional lifestyle and are also commercial goods.

Keywords: Carpet, rug, flat weavings, traditional weavings, conflicts in concepts.

Geçmişten günümüze özellikle 20. yy. dan bu yana Türk halı ve düz dokuma yaygılarına ilişkin yapılan yayınların, tacirler, gezginler, tarihçiler, sanat tarihçileri, sanatçılar, tasarımcılar, sosyal antropologlar, halkbilimciler, sosyologlar, ekonomistler, eği-

* Prof., D.E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Başkanı, İzmir, e-posta: ismail.ozturk@deu.edu.tr

timciler, ziraatçılar gibi farklı alanlarda çalışanlarca yapıldığı görülür. Bu alanda çalışanların yararlandıkları ana kaynakları, arkeolojik buluntular, tarihsel bilgi ve belgeler, gezginlerin, tacirlerin notları ve yaşayan örnekler oluşturmaktadır. Yine bu alandaki yayınların ilkleri arasında bulunanların çoğunlukla yabancı yayınlar olduğu görülür. Ülkemiz ve Türk Dünyası uzman ve araştırmacılarının konuya ilgi duymaları da çok gerilere gitmez. Buna karşın Türk Halı ve düz dokumalarına ilişkin küçümsenemeyecek bir yayın birikimi oluşmuştur. Söz konusu yayınlarda genellikle bu dokumaların, tarihi, kullanım eşyası olarak insan yaşamındaki yeri, teknik – sanatsal özellikleri ve ticari boyutu konu edilmiştir.

Ülkemiz insanların günlük yaşamlarında kullanılan, daha çok kırsal alanda yani, köy yerleşmelerinde üretilen halı ve düz dokumaların ülkemiz coğrafyasındaki gelişimi ortaya doğru konulmalı ve bu dokumaların tarihsel süreçte Türklerle olan bağı kadar ticari ve sanatsal yönünün de tarihsel gelişimi tartışılmalıdır. Çünkü tarihsel süreçte dünyada oluşan gelişim ve değişimlerin doğal sonucu olarak dokumacılık alanında doğal değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerden bazıları sanayileşme, yeni buluşlar, gelişen toplumdaki değişime göre biçimlenen yeni üretimler olarak sıralanabilir. İnsan gücünden makine gücüne geçiş, iplik üretiminden dokumaya çok şeyleri değiştirmiştir. Kimyasal arayışlar yapay boyamayı getirmiş, sanayileşen toplumda ürün tasarımı kavramı gelişmiş ve tasarımcılar önem kazanmıştır¹.

Bu çalışmada, yayınlanmış kaynaklardaki bilgilerden giderek, Türk halı ve düz dokumalarının hem günümüz insanına hem de gelecek kuşaklara doğru aktarılmasında yapılması gerekenlerin tartışılması amaçlanmaktadır. Konu, bildiri içinde daha çok, kelime birikimi, kavram kargaşası ve yöresel ayrımların değişmesi yönünde tartışılacaktır. Bunun yanı sıra söz konusu dokumaların geleneksel yaşamın parçaları ve ticari mal olmaları da göz ardı edilmeyecektir.

Osmanlı İmparatorluğu sonrasında Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte Türk tarihi, kültürü ve sanatına ilişkin yeni kurumlar oluşurken, geçmişten gelen birikimler de kayıt altına alınmıştır. 1940'lı-1950'li yıllara gelindiğinde halı ve düz dokumalar konusunda fikir üretecek Türk bilim, sanat insanları ve alanın uzmanları da araştırmalarını yayınlamaya başlamıştır. 1960'lı-70'li yıllarda bu alanda bilimsel toplantılar yapılmış, bildiriler yayınlanmıştır. 1970'li yıllardan bu yana konuya ilişkin kitap, makale ve bilimsel toplantılara sunulan bildiriler hızla çoğalmış-

tır. Söz konusu yayınlarda alanın kelime hazinesi sürekli gelişmiş, ancak bir kavram kargaşası da beraberinde gelmiştir. Özellikle bu alanın üretim teknolojilerinden pazarlanmasına, hammaddesinden boyasına, bölgesel özelliklerinden desen özelliklerine, kullanılan kelime hazinesine yeni kelimeler eklenmiştir.

Türk halı ve düz dokumalarının adlandırılmasında kimi zaman üretildiği dönem veya üretildiği yer kimi zaman resmedilen tabloları yapan ressamın adı esas alınırken son dönemlerde desen özellikleri, üretim bölgeleri ve üzerlerindeki süslemelerden giderek yeni adlandırmalar yapılmaktadır. Yeni adlandırmalar, dokumalarda kullanılan motifler ve kompozisyonlara da yansımıştır².

Bu bağlamda konuya ticari yönden bakıldığında; 19.yy. sonlarına doğru sözü edilen dokumaların üretiminde kullanılan ipliklerin kimyasal boyalarla boyanması, yeni tasarımların desen kâğıdına hazırlanarak atölyelerde dokunması gibi konular, özellikle Türk halıcılığının kalitesinde ve yöresel özelliklerinde önemli değişimlere neden olduğu görülür.

Türk halı ve düz dokumalarına ilişkin son 20 yılda yapılan yayınlarda 1990 öncesi bilgilerle, 1990 sonrası bilgiler, atıflarla birbirleri ile buluşturulurken, dokumaların ülke genelindeki yerel bilgileri ile yayınlarda yer alan bilgilerde dil birliği sağlanamamıştır. Bunun belli başlı nedenleri arasında, araştırmacıların önceki yayınlardaki bilgilerin eksiklerini araştırmadan yeni yayınlara aktarmaları yer almaktadır. Söz konusu eksik bilgilerin yeni yayınlara aktarılması yanlışların ve kavram kargaşasının devam etmesinde etken olmuştur. Bu nedenle sonraki kuşaklarda bu dokumaların kullanım eşyası olarak insan yaşamındaki yerinin ve teknik özelliklerinin doğru algılanmasını sağlamak bakımından eksiklerin giderilmesi için ne yapılacağı tartışılması gerekir.

Halı ve düz dokumalara ilişkin ülkemiz araştırmacılarınca hazırlanan ilk yayınlarda bu dokumaları açıklayan bilgiler, yöresel araştırmaların azlığı ve dolayısı ile yerel deyimlerin yeterince bilinmemesi nedeni ile teknik ve kullanım alanına yönelik tanımlamalarla sınırlı kalmıştır. Ticari amaca dönük üretimlerdeki tanımlamalarla toplumun kendi gereksinimleri için üretilen ve günlük yaşam içinde kullanım alanı bulan üretimlerdeki tanımlamalar zamanla birbirinin içine girdiğinden halı ve düz dokumaların hem üretimine hem de kullanımına ilişkin adlandırmalarda ortak dilin oluşması güçleşmiştir. Ülkemizde konuya ilişkin bazı öncü yayınlardan üçünde, bu konuda şu bilgiler yer almaktadır.

Celal Esad Arseven'in Sanat Ansiklopedisi 2.cil-dinde halı şöyle tanımlanıyor. "Halı yere yaymak ve

¹ Geniş bilgi için bkz. İsmail Öztürk- Gonca Karavar, "1930'lardan Günümüze Türkiye'de Halı ve Düz dokumaları Niteleyen Kavramlardaki Değişim", *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu Bildiriler cilt:1, İzmir, 2006*, s.323.-329., Bekir Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz dokuma Yaygıları*. Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını Ankara, 2000, s.5.-18.

² Geniş bilgi için bkz. İsmail Öztürk- Gonca Karavar, "1930'lardan Günümüze Türkiye'de Halı ve Düz dokumaları Niteleyen Kavramlardaki Değişim", *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu Bildiriler cilt:1, İzmir, 2006*, s.323.-328.

duvarları kaplamak için örme veya düğümler bağlamak suretiyle yünden veya ipekten dokunan muhtelif boyda örtülerdir. (Fransızca tapis) ...

Halılar, yapılış tarzına göre başlıca iki türe ayrılır. Birisi dokuma halı (Fransızca tapis tissé) diğeri örme halı (Fransızca Tapis noué) dir. Dokuma halılara kilim denir...³

1940'lı yıllara geldiğinde Kenan Özbel⁴ yayınlarında cicim, sili, kilim ve halı farkına değinerek bu konularda şu bilgilere yer veriyor: "Yabancı dillerde kilimlere de halı adı verilmektedir. Bu iki dokuma arasındaki farkı: Dokuma halı= kilim, ilmiikli halı= halı olarak ayrı ayrı terim kullanarak belirtirler. Anadolu'da gerek halk, gerek bunun ticaretiyle meşgul olanların dilinde böyle bir ayırmaya rastlanmaz... Halı, Kilimlere ilmek atılmak suretiyle daha sık ve daha dayanıklı, istenilen süslerin daha kolay yapılması fikri ile meydana gelmiştir... Anadolu halıları imal edildikleri muhitlere göre gruplara ayrılır. Bunlar da; saray, tüccar ve ev halıları olarak üç grupta incelenebilir."⁵

Oktay Aslanapa ve Yusuf Durul'un birlikte hazırladıkları "Selçuklu Halıları" kitabında halıya ilişkin şu bilgilere yer verilmektedir. "Yüzü muhtelif desenlerle süslü, yere yaymak, mobilya üstüne serilmek ve duvarlara süs olarak asılmak için yapılan örme veya düğümlü, çeşitli büyüklükteki örtülere halı adı verilir... Halılar yapılış tarzlarına göre başlıca iki çeşide ayrılır. Biri dokuma halı, öteki örme halıdır. Dokuma halılara kilim denir."⁶

Araştırma kapsamında değerlendirmeye alınan yayınlarda karşılaşılan bilgi değişiklikleri bu alanda ki bazı sorunları karşımıza çıkarmaktadır. Bunlardan

³ Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, cilt 2, dördüncü baskı, İstanbul 1983, Milli Eğitim Basımevi, s.673.-676.

Halılar, büyüklüklerine ve kullanılacakları yere göre de neville ayrıılır. Sözelimi, döşek halısı, yer halısı, minder halısı, duvar halısı, namaz halısı (seccade) gibi. Bir odayı döşemek için kullanılan halı takımları ekseriya dört parçadan ibaret olur ki bunlardan odanın ortasına konulana orta halısı veya meyane, iki yanlara konulan uzun halılara kenar halısı veya kenare ve pencereler önünde sedirin bulunduğu tarafa konulana da baş halı veya serendaz denir. Bunların dördüne deste tabir olunur.

⁴ Kenan Özbel, *Cicim ve Sili*, Ankara 1947, s. 6.-7; *Anadolu Kilimleri*, Ankara 1947; *Anadolu Halı Seccadeleri*, Ankara 1949; *Anadolu Tefriş Halıları*, Ankara, 1949.

⁵ Kenan Özbel, *Anadolu Tefriş Halıları*, Ankara, 1949, s. 5-8
"Bir evin tefrişini temin eden halılar, taban, sedir, yastık, yol, minder ve parçalardan ibarettir. Bunların tümüne veya bir oda için kullanılanlarına takım adı verilir... Türk evlerinin inşa ve dahili teşkilatlarına göre kullanılan halıları tefriş halıları adı altında sınıflandırmaya çalışılmaktadır... Yere serilen halıların umumuna taban halıları denir. Ayak halıları, biri saf nail adı verdiğimiz kısma (ayakkabılık) diğeri de saf nail'den odaya girilince kapı önüne serilir. Cihannüma halıları, evlerin cihannüma adı verilen yazlık kısmına serilen bir tür taban halısı diyebiliriz. Sedir halıları, odanın oturmaya mahsus ve zeminden 20-30 cm. yüksekliğinde ve 50-70 cm. eninde yapılan yerlerine kerevit ya da sedir denir. Bu sedirin üzerine serilen halılara sedir halısı denir. Kenan Özbel, *Anadolu Halı Seccadeleri*, Ankara 1949, s.5-8.

⁶ Oktay Aslanapa - Yusuf Durul, *Selçuklu Halıları (Başlangıçtan 16.y.y. Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı.)* İstanbul 1973, s.12.

ilki ve en önemlisi; yöresel deyimleri karşılayan ortak bir terminolojinin belirlenememiş olmasıdır.

Yine bu alanda yapılan ilk yayınlarda, belki de o dönemde konuya ilişkin kaynak ve dolayısı ile bilgi azlığı nedeni ile halı ve düz dokumaların tanımlamalarının teknik anlamda ürünü nitelendirmediği görülmektedir. Eksik olarak nitelendirilen bilgiler arasında öncelikli halıda düğüm ve kalite konusu gelmektedir. Sözelimi, halının desimetre karesindeki düğüm sayısı verilirken 10 cm²'de şu kadar düğüm var denilmektedir. Oysa 1dm² 100cm²'dir. Halı düğümlerinin çizimleri ilk yayınlarda yanlış yer almış ama sonraki yayınlarda hep bu yanlış sürdüğü için ancak son yıllarda düzeltmeye gidilebilmiştir. Bu da, konuya ilişkin alan araştırmalarının çok geç başlamış olduğunu göstermektedir.

Aynı biçimde kilim, cicim, sili, sumak, palaz gibi dokumalar ancak 1980'lerden sonra dokuma teknikleri açısından daha detaylı ele alınabilmiş ve konuya daha analitik bir bakış açısı getirilmiştir. Belkis Acar (Balpınar)'ın, "Kilim ve Düz Dokuma Yaygıları" (İstanbul 1975) ve "Kilim, Cicim, Zili, Sumak (Türk Düz Dokuma Yaygıları) (İstanbul 1982)." adlı kitaplarındaki sınıflandırma ve çizimler (ki bu çizimler doğru) sonraki yayınlara aynen aktarılmıştır. Bu da kilim ve diğer düz dokumaların yerel adlarından ayrışmasına ve yeni bir kavram kargaşasına neden olmuştur.

Burada söylenmek istenen, 1930'lu yıllarda ülkemizde halı ve diğer geleneksel dokumalara ilişkin önceden yapılmış yayınların, dolayısıyla bilgilerin azlığı nedeniyle, bu alanda ilk yayınları yapan araştırmacıların güçlükleri olmuştur. Bu güçlükleri bir de dokumanın teknolojisine ilişkin bilgi üretecek uzman ve yerel araştırmaların azlığı eklenince, birtakım hatalı bilgiler ve çizimler ilk yayınlarda yer almıştır. Daha sonraları bu alanda yayın yapanlar, uzun süre sözü edilen bu yayınlardan yararlandıkları için kimi hatalı bilgi ve çizimleri de sonraki kuşaklara taşımışlardır. Ülkemizde sözü edilen yayınların yapıldığı tarihlerden bugüne, konulardaki değişim ve günümüzde nasıl bir yaşam biçimi oluştuğu konuları da kimi yayınlarda göz ardı edilmiş ve bu nedenle doğru saptamalar güçleşmiştir. Ülkemizde yaşam biçimi değiştiğçe kullanılan tekstil ürünleri yeni biçimlere dönüşmüş, eskilere yeni işlevler verilmiştir. Bu değişim doğru izlenemezse tekstil ürünlerindeki değişim yakalanamaz.

Yine karşılaştığımız bir diğer sorun, halı ve düz dokumaları desen açısından ele alan bazı yayınlarda, motiflerin geçmişine yönelik bilgiler arama çabaları, halk arasında var olan bölgesel bilgilerin derlenip doğru değerlendirilememesi, kimi zaman da motiflerin günümüzden bir şeye benzetilmesi, kavram kargaşasına neden olmuştur. Sonuçta, bu alanda tartışmalı birçok bilgi üretilmiştir. Tartışmaların özünü halı ve düz dokumalardaki motiflere geçmişte var olduğu düşünülen simgesel anlamlar yüklemek veya bazı motifleri bir şeye benzetme çabala-

rı oluşturmaktadır. Oysa geleneksel dokumalara ilişkin araştırmalar, çoğunlukla, son yüzyıllık bir dönemi kapsamaktadır. Türk toplumunun yaşamında tekstil ürünlerinin yeri ise binlerce yılla ifade edilmektedir. Elimizde de bu binlerce yılda Türklerin yaşamında halı ve düz dokumalarının yerini açıklayan o günlerden bu güne birbirlerini izleyen bir özel yayın, sözlük ve ansiklopedi de yoktur. Konuya ilişkin bilgiler, daha çok sözlü aktarımlarda, arkeolojik buluntularda, yazının kullanımından bugüne kimi yazılı belgelerde yer almaktadır. Günümüze ulaşan bu tür bilgilerin içinden, geleneksel Türk tekstiline ilişkin bilgilerin çıkarılması ve çözümlenmesi, günümüzdeki örnekleri ile karşılaştırmalarının yapılabilmesi birçok bilim dalını, tasarım ve sanat alanını ilgilendirdiği için oldukça zor bir iştir. Buna karşın halı, kilim, cicim, sili gibi geleneksel dokumalardaki motiflere ve kompozisyonlara ilişkin geçmişe yönelik bazı benzetmeler oldukça yaygındır ve bu benzetmeler çok tartışmalıdır. Sözgelimi batı Anadolu halıcılığındaki 19.yy.da gelişen girişimlerin getirdiği değişim de ve halı pazarlayan firmalarda çalışan rehberlerin söylediklerinde olduğu gibi.

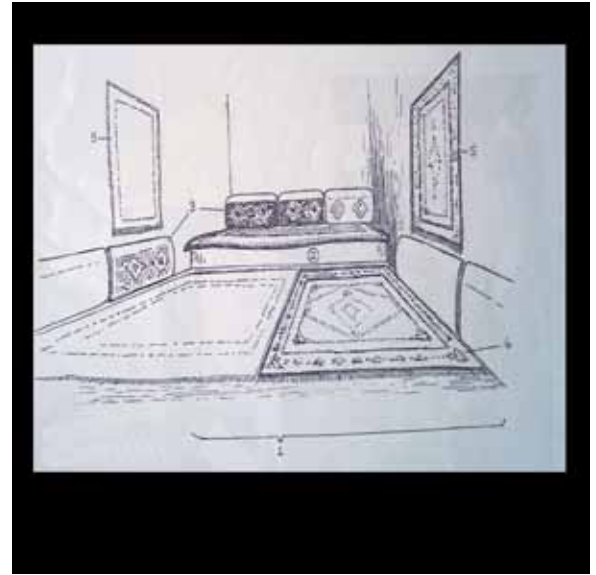
19. yüzyıl üçüncü çeyreğinden itibaren Batı Anadolu'da ticari amaçla üretilen halılarda, boyar madde kullanımında meydana gelen değişikliği takiben renk, desen ve kompozisyon özelliklerinde de bazı farklılıklar meydana gelmiştir. 1890 yılından itibaren, Batı Anadolu'da Avrupa işçi sınıfının beğenebileceği desenlerde, düşük maliyetli halılar dokutmaya başlamışlardır. Bu tip halıların desenleri, Avrupalı sanatçılar tarafından kendi sanatlarına özgü motif ve kompozisyonlarla kendi zevklerine göre yorumlanarak yapılmış ve kareli kâğıtlara çizilmiştir. Bu nedenle, Barok, İran, Kafkas, Afgan, Hint ve Çin desenleri 19. yüzyılın sonundan itibaren yaygın olarak Batı Anadolu halıcılığına girmiştir. Tüm bu olumsuzluklara ek olarak 1908 yılında fiilen faaliyete başlayan Şark Halı Kumpanyası, (Oriental Carpet Manufactures) yabancı olan desenleri dokutmanın yanı sıra yörelere ait motifleri birbiri ile karıştırarak yörel özelliklerin bozulmasına neden olmuştur⁷.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında İngiliz şirketler tarafından Kula'da, Lâdik, Kırşehir, Mucur, Gördes ve Bergama yörelerine ait halılar da dokutulmuştur. Bunun sonucu olarak bu yörelere ait halı motifleri daha sonra üretilen birçok Kula halı-

sında kullanılmaya başlanmıştır⁸. Benzer bir durum Gördes'te de göze çarpmaktadır. Kırşehir, Mucur vb. yörelerin halıları Gördes'te de dokunmaya başlanmıştır. Bu halıların desenleri bir süre sonra geleneksel Gördes halısı deseni haline gelmiştir. Ayrıca o dönemde bir grup halıya Avrupalıların beğeneceği tarzda motifler eklenmiş ve yeni Gördes halısı tipleri oluşturulmuştur. Bu halılar Çakıroğlu, Mecidi, Kayme adları ile anılmaktadır⁹. Bu gibi yeni halı örnekleri, İzmir Limanı'ndan *Smyrna Halıları* adı ile Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilmiştir¹⁰.

Ayrıca, Türk kültürü içinde önemli yeri olan, aynı zamanda sözlü kültürümüzle bugünlere taşınan bilgilerden yeterince haberdar olmayan, özellikle yabancı araştırmacıların yayınlarında yapılan yanlışlar da dikkate alınması gerekenler arasındadır

Sonuç olarak bizlere ve bizden gelen kuşaklara düşen görevler arasında, bu alanda ortak dile ulaşma çabalarını yoğunlaştırmak ve önceki yayınlardaki, özellikle de yabancı yayınlardaki bilgi eksikliklerini düzeltmeye özen göstermek olmalıdır.

Çizim 1. Aksaray'ın Yenikent kasabasından oturma odası düzeni 1. Seki Altı

2. Divan (pars) Halısı
3. Yastıklar (halı veya düz dokuma olabilir)
4. Sergi Halısı (halı, keçe veya düz dokuma olabilir)
5. Namazlağa (halı ve düz dokuma olabilir.)

⁷ Geniş bilgi için bkz.

Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1977, s.146.

İsmail Öztürk - Elvan Anmaç; "Regionally Different Traditional Turkish Carpets and the New Appearances They Gained in 19th Century", *13th ETN (European Textile Network) Conference, 15-17 September 2005*, İzmir, poster presentation.

Sabri Yetkin, "Karşıt İki Kıyıda Sanatsal Üretim(Halı) Pazarlanma Rekabeti ve Bu Alandaki Milliyetçi Tartışmalar". *2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1999, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2301, s.313.-328.

⁸ Bekir Deniz, "Kula Halıları", *Bilim Birlik Başarı*, Yıl:11, Sayı:43, İzmir, s. 6.

⁹ Bekir Deniz, "Gördes Halıları", *Bilim Birlik Başarı*, Yıl:12, Sayı:45, İzmir, s. 18.-19; İsmail Öztürk-Öznu Aydın, "Türk Halıcılığının Tarihsel Gelişimi ve Gördes Halıları", *Türkiyemiz*, Mayıs 1994, Yıl:24, Sayı:72, İstanbul, s. 30.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. İsmail Öztürk-Elvan Anmaç-Filiz Adıgüzel, "The Effect of Carpet Trade Between The Ottoman Empire and Great Britain on West Anatolian Carpet Designs", *Textile Society of America 9th Biennial Symposium 2004*, s. 79-88; İsmail Öztürk-Elvan Anmaç, "İzmir'in Batı Anadolu Halıcılığındaki Yeri", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İzmir Mart 2001, S. 3, s.126; Bekir Deniz, "Osmanlı Dönemi Halıları", *Osmanlı*, cilt 11, Ankara 1999, s.389.

Foto 1. Duvara asılı halılar - Yenikent Kasabası / Aksaray

Foto 2. Bir Beypazarı evinde namaz odası – Ankara

Foto 3. Duvara asılı düz dokumalar – Yenikent Kasabası / Aksaray

Kaynaklar

- Acar (Balpınar), Belkıs (1975), *Kilim ve Düz Dokuma Yayımları*, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi 3.
- Acar (Balpınar), Belkıs (1982), *Kilim, Cıcim, Zili, Sumak, Türk Düz Dokuma Yayımları*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık Sanayi ve Tic A.Ş., Eren Yayınları No:3, Sanat Dizisi No:1.
- Anatolian Kilims I.* (1995), Ankara: Dumat Ofset Ltd. (001-100 No'lu Kilim Fotoğrafları), T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü.
- Anatolian Kilims II.* (1995), Ankara: Dumat Ofset Ltd., (101-200 No'lu Kilim Fotoğrafları), T.C.Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü.
- Aslanapa, Prof. Dr. Oktay (1972), *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: Binbirdirek Matbaacılık Sanayi A.Ş. Basımevi, Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetleri.
- Aslanapa, Prof. Dr. Oktay, *Türk Sanatı (Selçuk ve Osmanlı Devri Halıları, Çini ve Minyatür Sanatı)* İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş.
- Aslanapa, Oktay (1987), *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.
- Aslanapa, Prof. Dr. Oktay - Durul, Yusuf (1973), *Selçuklu Halıları (Başlangıçtan 16. yy. Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı.)* İstanbul: Apa Ofset Basımevi, Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi:2.
- Atalay, Besim (1968), *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ayata, Sencer (1987) *Kapitalizm ve Küçük Üreticilik-Türkiye'de Halı Dokumacılığı*, Ankara: Maya Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti., Yurt Yayınları, No:15, Türkiye Araştırmaları Dizisi:14.
- V. Vakıf Haftası Halıcılık Semineri* (1988), *Türk El Halıcılığının Sorunları ve Çözüm Yolları*, Ankara, Türkiye Kalkınma Vakfı.
- 1. Milletlerarası Türk Halı Kongresi Tebliğ Özetleri (07-14 Ekim 1984)*, (1984), İstanbul: Ak Reklamcılık.
- 1. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri (18-21 Kasım 1981)*, (1984), Hazl.: İsmail Öztürk, İzmir: Müh.-Mim. Fak. Matbaası, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları No:18.
- 1. Uluslararası Eşme Kilim Festivali. Türkiye Kilimciliğinin Üretim ve Pazarlama Sorunları Sempozyumu (13-14 Mayıs 1994 Eşme-Uşak)*, (1995), Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı Yayını.
- 1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* (1977), 5.cilt Etnografya, Ankara: Akın Matbaası, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 22, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:7.
- Curatola, Giovanni (1985), *Tapetti*, Italy.
- Deniz, Bekir (1998), *Ayvacak (Çanakakale) Yöresi Düz Dokuma Yayımları (Kilim-Cıcim-Zili)*. Ankara: Dumat Ofset, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- Deniz, Bekir (2000), *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yayımları*, Ankara, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 215.
- Dirik, Kazım (1938), *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması* İstanbul: Alaeddin Kral Basımevi, Halıcılık Kongresi Münasebetiyle İktisat Vekaletince Bastırılmıştır, İktisat Vekaleti Yayını.
- Diyarbakırlı, Nejat (1972), *Hun Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Durul, Yusuf (1969), *Baraj Gölü Çevresi Dokuma Sanatları*. Ankara: T.T.K. Basımevi, ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri:2, Etnografya Araştırmaları Yayın:1.
- Durul, Yusuf (1977), *Yörük Kilimleri (Niğde Yöresi)*, İstanbul: Apa Ofset, Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi:6.
- Durul, Yusuf (1980), *Anadolu Kilimlerinden Örnekler*, 2. baskı, İstanbul: Grafik Sanatlar Matb. ve Ambalaj San. A.Ş., Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi 13.

- Durul, Yusuf (1987), *Türk Kilim Motifleri*, Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, Türk Kültürünü Araştır. Enst. Yay.: 62, seri:V, S. A.3.
- Erbek, Güran (1988), *Kilim Catalogue No.1*. İstanbul: Ana Basım A.Ş. *Erdem (Halı Özel Sayısı I)* (1999), cilt:10, sayı: 28, 10.
- Erdem (Halı Özel Sayısı II)* (1999), cilt:10, sayı: 29, 10.
- Erdem (Halı Özel Sayısı III)* (1999), cilt:10, sayı: 30, 10.
- Erdmann, Kurt (1957), *Der Türkische Teppich des 15. Jahrhunderts. 15. Asır Türk Halısı*, Çev.: Haldun Taner, İstanbul: Maarif Basımevi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:715.
- Eski Türk Halılarından ve Kilimlerinden Örnekler-Samples of the Old Turkish Carpets and Kilims* (1961), İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, Sümerbank Genel Müdürlüğü.
- Eşberk, Tevfik (1939), *Türkiye'de Köylü El Sanatlarının Mahiyeti ve Ehemmiyeti*, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmalarından, s. 44.
- Gantzorn, Volkmar (1998), *Oriental Carpets*, Taschen.
- Görgünay, Neriman (1976), *Doğu Yöresi Halıları*. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 163, Sanat Dizisi:23.
- Görgünay, Prof. Dr. Neriman (1984), *Doğu Anadolu Köy Halılarının Kalite ve Desenleri*. Ankara, Tarım-Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Md.'lüğü.
- Gülgönen, Ayan (1997), *17.-19.Yüzyıl Konya Kapadokya Halıları*, İstanbul: Mas Matbaası, (Bu kitap 27 Eylül 30 Ekim 1997 tarihleri arasında T.C. Kültür Bakanlığı Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde gerçekleştirilen sergi dolayısıyla yayınlanmıştır.)
- Güngör, Hulusi (1984), *Türk Halıları*. I. cilt, İstanbul: Keskin Color Basımevi, Türk Halıları Serisi: Çanakale Bölgesi Halıları.
- Haack, Hermann (1975), *Doğu Halıları*. Çev.: Neriman Girişken, Ankara: Baylan Matb., Atatürk Üniv. Yayınları No:404, Ziraat Fak. Yay. No:193, Tercüme Yayınları No:16.
- İşıksaçan, Güngör (1964), *Batı Anadolu'nun Başlıca Halı Merkezlerinde İmal Edilen Halıların Desen ve Kaliteleri Üzerinde Araştırmalar*, (Doktora Tezi) İzmir: Ege Üniv. Matb., Ege Üniv. Ziraat Fak. Yay. No:91.
- Karapınar Tülü Carpets*. (1989), Hazl.: Ferit Edgü, İstanbul: Ada Yayınları.
- Kaya, M.K. (1999), *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Halıları*. İstanbul: T.B.M.M.:illi Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.
- Kırşehir Vilayetinde Halıcılık-Kilimcilik-Yapağı-Tiftik* (1959), Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matb., Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını.
- Kızıoğlu, Neriman Görgünay (1994), *Eşme Kilimleri*, Ankara: CanteKin Matbaacılık ve Yayıncılık Tic. Ltd. Şti., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Koç, Mustafa (1954), *Isparta Halıcılık Albümü*, İstanbul: Şevket Ünal Matbaası.
- Kotan, Vasfi: *Türkiye'de Halıcılık* (1949), İstanbul: Marifet Basımevi, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatından Seri:2, No:5.
- Küçükerman, Önder (1987), *Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası, Saraydan Hereke'ye Ciden Yol*, İstanbul.
- Küçükerman, Önder (1990), *Batı Anadolu'daki Türk Halıcılık Geleneği İçinde İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası*, İstanbul: Cömertler Matbaası.
- Küçükkurt, Ülkü: *İzmir Etnografya Müzesinde Bulunan Çeşitli Yörelere Ait Halı ve Kilimler* (1999), Afyon: Uyum Ajans, Afyon Kocatepe Üniv., Yay. No.22.
- Milletlerarası 1.Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959 - Ankara)*, (1962), Hazırlayanlar: Ord. Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin, Kamer Ağaoğlu, Mahmut Akok, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları:7.
- Ölçer, Nazan (1988), *Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kilimler*. İstanbul: Çeltüt Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., Eren Yayıncılık.
- Özbel, Kenan (1949), *Anadolu Tefriş Halıları*, Ankara: Ulus Basımevi, Kılavuz Kitaplar: 23, El Sanatları: 12.
- Özbel, Kenan (1949), *Anadolu Halı Seccadeleri*. Ankara: Ulus Basımevi, Kılavuz Kitaplar: 22, El Sanatları: 11.
- Özbel, Kenan (1947), *Cicim ve Sili*, Ankara, Kılavuz Kitaplar: 17, El Sanatları: 7.
- Özbel, Kenan (1948), *Anadolu Kilimleri*, Ankara, Kılavuz Kitaplar: 22, El Sanatları: 9.
- Öztürk, Yeşim (1992), *Balıkesir-Sındırgı Yöresi Yağcıbedir Halıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1395, Tanıtma Eserleri Dizisi: 20.
- Sümerbank Dergisi Halı Semineri Özel Sayısı* (1965), C. 5, S. 49-52, s. 7-10.
- Sümerbank Halı Desenleri Kataloğu* (1965), İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
- Tanrıya Adanmış Halılar – Transilvanya Kiliselerinde Anadolu Halıları 1500 – 1750*. Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, 19 Nisan – 19 Ağustos 2007. (Katalog)
- Tekçe, E. Fuat (1993), *Pazırık, Altaylardan Bir Halının Öyküsü*, Ankara: Levent Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık Tic. Ltd. Şti., Kültür Bakanlığı Yayınları:1542, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Sanat Tarihi Dizisi: 64-5.
- Turkish Handwoven Carpets Catalogue No. 1*, (1987), Hazl.: Güran Erbek, Ankara: Ünal Ofset, 2. Baskı Mayıs 1992, Sevinç Matb., T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü.
- Turkish Handwoven Carpets Catalogue No. 2*, (1988), Hazl.: Güran Erbek, İstanbul, 2. baskı Haziran 1992. Sevinç Matb., T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü.
- Turkish Handwoven Carpets Catalogue No. 3*, (1990), İstanbul: Ana Basım A.Ş.; 2. baskı (1992), Sevinç Matb., T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü.
- Turkish Handwoven Carpets Catalogue No. 4*, (1990), İstanbul: Ana Basım A.Ş., T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü.
- Turkish Handwoven Carpets Catalogue No.5* (1995), Ankara: Pelin Ofset Ltd., (Güran Erbek Anısına), T.C. Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü.
- Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (Türk Halıları Özel Sayısı)*, (1984), S. 32.
- Not: Bu sayıda 7-14 Ekim 1984 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan I. Milletlerarası Türk Halı Kongresine sunulan bildiri-lerden bazılarına yer verilmiştir.
- Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, (27-31 Mayıs 1996 Kayseri)*, (1998) Hazl.: Dr. Azize Aktaş Yasa, Serap Leloğlu Ünal, Şebnem Ercebeci, Erol Kalender, Ankara: Varan Matbaacılık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını:155, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 11.
- Türkiye'de Halıcılık* (1959), Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaacılık, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.
- Yalman (Yalkın), Ali Rıza (1977), *Cenupta Türkmen Oymakları*, 2 cilt, Hazl.: Sabahat Emir, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 256, Kültür Eserleri: 14.
- Yetkin, Şerare (1974), *Türk Halı Sanatı*, İstanbul: Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti.; 2. basım (1991), Ankara: Tisa Matbaacılık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:150, Sanat Serisi: 20.

Sivas Yıldızeli İlçesi Tülü Dokumalarının Özellikleri

Zuhal TÜRKTAŞ*
Mehmet Fatih ÇAKMAKTEPE**

The Characteristic of Sivas Yıldızeli Tülü Weavings

ÖZET

Sivas, orta Anadolu'da yer alan ve el dokumacılığının önemli örneklerinin üretildiği bir il olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivas Yıldızeli ilçesi ise tülü dokumacılığının önemli merkezlerindedir. İlçe merkezinde geçmişten günümüze taşınan tülü dokumaları bulunmakla birlikte, bazı yeni üretimler de söz konusudur. Yıldızeli ilçesinde bulunan tülü dokumalarının teknik ve desen özellikleri, üretim biçimleri ve bugünkü durumunu kapsayan bu çalışma ile merkezdeki tülü dokumaları hakkında bilgi vermek amaçlanmaktadır.

Tülü dokuma tekniği ile üretilen ürünler dokumacılık sanatları içerisinde az bulunur olmasıyla önemli bir özelliğe sahiptir. İlçe merkezinde Kaymakamlığın hazırlamış olduğu Avrupa Birliği destekli bir proje ile kaybolmaya yüz tutmuş olan dokuma geleneğinin, yörede yeniden canlandırılması ve devam etmesi sağlanmıştır. Eski örneklerin ve bu örneklerle bağlı kalınarak yapılan günümüz tülü dokumalarının yöresel özellikleri tespit edilerek literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

Araştırmada 1950-2010 yılları arasında dokunmuş olan örnekler incelenmiş olup, bu örnekler kompozisyon, renk, kullanılan malzeme vb. özellikler bakımından değerlendirilmiştir.

dirilmiştir. Yörede bulunan tülü dokumaları birbirini tekrar eder biçimde benzerlik gösterdiğinden bu sınırlı çalışmada katalog, karakteristik özellik taşıyan tek bir örnekle temsil edilmiş ve 6 örnek incelenmiştir. Ayrıca tülü dokumalarının bugünkü üretim koşulları yerinde incelenip, ürünlerin pazarlanması konusunda bilgi verilmeye çalışılarak önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dokumacılık, El sanatları, Tülü üretimi, Tülü desenleri.

ABSTRACT

Sivas- a province in central Anatolia- emerges as a city where important samples of hand fabrics are produced. Yıldızeli county of Sivas province is one of the important centers for tülü fabrics. In the center of the town, besides tülü fabrics preserved from the past to present, new productions are available, as well. This study which covers technique and pattern characteristics, production styles and current state of tülü fabrics in Yıldızeli county, aims to give information about tülü fabrics.

As products produced with tülü fabric technique are rare among fabric arts, they are very special. Thanks to a European Union supported Project prepared by district governorship, almost extinct fabric tradition was revived in the region and continued in the center of the county. The main aim of the study is to determine the regional characteristics of old samples and recent tülü fabrics –in which traditional weaving techniques were observed- and to add them to the literature.

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Mesleki Eğitim Fakültesi, Selçuklu-Konya, e-posta: zbezirci@selcuk.edu.tr

** Cumhuriyet Üniversitesi, SMYO, Öğretim Elemanı – Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, El Dokumaları ve Örgüleri Eğitimi Anabilim Dalı, Master Öğrencisi, e-posta: fatihcakmaktepe@hotmail.com)

In the study weavings produced between the years 1950-2010 were examined and these samples were assessed in terms of composition, color, materials used etc. The number of *tülü* fabrics was limited with 6 samples which vary in terms of date of production, technique, pattern and color properties. Besides, some suggestions will be made and information about the marketing of these fabrics will be given by examining the current production conditions of mat fabrics in their place.

Keywords: Weaving, Hand crafts, *Tülü* production, *Tülü* Patterns.

1. Giriş

Sivas coğrafi yapısı itibariyle günümüzde olduğu gibi tarihin tüm dönemlerinde de doğu-batı, kuzey-güney hatlarının ulaşım ağının kavşak noktasında bulunmasından jeopolitik ve stratejik öneme sahip olmuştur. Şehir bir bakıma Anadolu'nun ortasında bulunmasından dolayı Bizans ve Anadolu Selçukluları döneminde şehrin oldukça gelişip zaman, zaman siyasi başkent ve kültürel açıdan da bir ilim ve sanat merkezi olmasında bu ulaşımın ve stratejik konumunun büyük etkisi olmuştur.¹

Sivas, orta Anadolu'da yer alan ve el dokumacılığının önemli örneklerinin üretildiği bir il olarak karışımıza çıkmaktadır. Sivas Yıldızeli ilçesi ise tülü dokumacılığının önemli merkezlerindedir.

Yıldızeli ilçe merkezinde ve çevresinde dokumacılık önemli bir geçim kaynağıdır. Dokunan halı ve kilimler, Şarkışla yöresinde dokunan halı ve kilimlerin özelliklerini taşır. Büyükağören ve Direkli nahiyesine bağlı Kızılırmak boyundaki köylerin tümünde halı ve kilim dokunmaktadır. Şarkışla-Yıldızeli sınırı arasındaki köylerde dokunan kilimlere motiflerinden dolayı "aynalı kilim" denir. Ayrıca Yıldızeli köylerinde "budaklı" adı verilen kilimler de dokunur. Davulalan ve Katıralan'ın halı heybeleri önemlidir. Kaman, Höyük, Sarıçal, Karakaya, Kale köyü, Yuvalı, Çayır ve Nallı köylerinde halı, halı yastık, makat halısı dokunmaktadır. 93 Muhacirlerinin oturduğu köylerde "Karslı kilimi" adı verilen kilimler dokunmaktadır.²

İlçe merkezinde geçmişten günümüze taşınan tülü dokumaları bulunmakla birlikte, bazı yeni üretimler de söz konusudur. Yıldızeli ilçesinde bulunan tülü dokumalarının teknik ve desen özellikleri, üretim biçimleri ve bugünkü durumunu kapsayan bu çalışma ile merkezdeki tülü dokumaları hakkında bilgi vermek amaçlanmaktadır.

Tülü dokuma tekniği ile üretilen ürünler dokumacılık sanatları içerisinde az bulunur olmasıyla önem-

li bir özelliğe sahiptir. İle merkezinde Kaymakamlığın hazırlamış olduğu Avrupa Birliği destekli bir proje ile kaybolmaya yüz tutmuş olan dokuma geleneğinin, yörede yeniden canlandırılması ve devam etmesi sağlanmıştır. Eski örneklerin ve bu örneklerle bağlı kalınarak yapılan günümüz tülü dokumalarının yöresel özellikleri tespit edilerek literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

Istar tip veya sarma tip metal tezgâhlarda dokunan, çözgü ve atkı iplikleri yün olan, ilme ipliği olarak yün ve çoğunlukla tiftik kullanılan, her ilme sırasından önce ve sonra 3 ile 30 sıra arasında düz dokuma tekniği (bezayağı) ile dokunan, havların uçları kesilmeden olduğu gibi bırakılan, yumuşak, kaba dokuma havlı dokumalara tülü denir.³

İnsanların yün ipliklerini çözgülerin bir üstünden bir altından geçirerek ilk önce kilim dokudukları, sonradan bu ipliklerin arasına yün ipliklerini düğümleyip kısa keserek halıyı buldukları sanılmaktadır. İnsanların önceleri çözgü ipliklerine uçları dışarı sarkan renkli yün ve tiftikleri düğümleyerek hayvan postunu taklit ettikleri ve giderek bunlardan asıl halıları geliştirdikleri bilinmektedir. Bu yaygılara değişik yörelerde hopan, geve, tülü ve tülüce gibi adlar verilmektedir.⁴

Geve, Tülü, Tülüce, Filikli ve Hırsek gibi çeşitli adlarla bilinen suni post görünüşündeki bu dokumalar, aynen halı gibi dokunmuş ve ilmelerde Türk Düğümü kullanılmıştır.⁵

Halıda, eğrilmiş yün iplikleri, çözgü üzerine düğümlenerek elde edilir. Yapay postta, eğrilmemiş yün tutamları, halıda olduğu gibi, çözgü ipliklerinin üzerine düğüm yapılarak elde edilir. Teknik aynıdır, aradaki fark tüylü yüzeyi meydana getirecek malzemenin, birinde eğrilmiş yün ipi, ötekinde eğrilmemiş ham yün kullanılmasıdır.

Bu iki dokuma arasında, tüylü bir dokuma daha vardır ki, Buna Hopan denir. Bunda da, aynı biçimde düğüm tekniği kullanılır. Ancak, ilme ipi için, eğrilmiş fakat bükülmemiş yün ipi kullanılır. Yapay post görünüşündeki dokuma, Türkistan ve Anadolu'nun pek çok yerinde yapılmış ve günümüze kadar gelmiştir.

Bu üç dokumada görülen teknik özellik, önce yapay post görünüşündeki dokumanın yapıldığını, sonra gelişerek hopan elde edildiğini ve en sonunda halının ortaya çıktığını göstermektedir. Bu bakımdan yapay post görünüşündeki bu dokumaya halının anası denilebilmektedir.

Geve'nin Kars'tan Muğla'ya, Hakkari'den Kırklareli'ne kadar Anadolu'nun bütün yörelerinde

¹ Sivas İl Yıllığı, Sivas Valiliği, Sivas, 2002, s. 31.

² K.Özen, *Sivas Yöresi Geleneksel El Sanatları*, İstanbul Kitabevi Yayınevi, 2008, İstanbul, s.120.

³ Megep, *El Sanatları Teknolojisi, Tülü Dokuma*, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2008 s.18.

⁴ Ç.Aytaç, *Halı Deseni Tasarımı*, Ostim Mesleki Eğitim Merkezi, Ankara, 2001, s.48.

⁵ N.Kırzioğlu, Görgünay, *Düğümlü Halının Öncüsü Geve/Tülü ve Benzeri Dokumalar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000 s.19.

dokunduğunu ve bölgelere göre, Tülü, Tülüce, Filikli (tiftikten yapılanlara), Gebe, Gaba ve Hırsek gibi adlarla bilindiği kaynaklarda belirtilmektedir. Bu çalışmada Sivas tülü dokumalarının *tülüce* olarak isimlendirildiği tespit edilmiştir.⁶

Tülü dokumalarının sadece Anadolu'da değil, Azerbaycan, Yugoslavya, Moldavya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkmenistan'da da yapıldığı tespit edilmiştir.

Tüylü dokumalarıyla ünlü merkezler Karapınar, Konya, Yükselen, Karaman, Taşkale ve Yahyalı'dır. Konya'nın tek renkli özellikle domates kırmızısı, koyu çilek kırmızısı, acı sarı tek renkli tülülere, Taşkale'nin, Yahyalı'nın, Karaman ve Karapınar'ın çok renkli tülülere vardır. Bazen yollu, bazen iç içe yerleştirilmiş mihrap nişleriyle bezenmiş Karapınar tülülere dikkat çekmektedir. Bu arada Konya, Emirdağ, Sarayönü, Kulu, Cihanbeyli gibi merkezler kilim dokumaların ara, ara tülü dokuma bileşimleriyle uygulandığı örneklerle fark edilmektedir. Bileşik teknikle yünle uygulanmış bu örnekler arasında bir grup Kulu ve Cihanbeyli örneği, çözüğünde beyaz pamuklu iplik kullanılması ile ayırt edilmektedir.⁷

1. 1. Tülü Dokumalarının Bugünkü Durumu

Maliyetin düşük olması ve dokumanın kısa bir sürede tamamlanmasından dolayı halıya oranla tülü dokuması daha ekonomiktir. Ancak, Sivas halısı için oldukça yoğun bir talep vardır. Bu talepleri karşılamak amacıyla şu an yörede bulunan tüm tezgâhlarda Sivas halısı dokunmaktadır.

Yörede 2006-2007 yılları arasında, Yıldızeli Kaymakamlığı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından "Sivas Halısı ve Tarihi Tülüce Kilimi Mesleki Eğitim ve Pazarlama Projesi" adı altında AB desteği ile yürütülen bir proje hazırlanmıştır. Hazırlanan bu proje, bölgede yaşayan insanların gelirlerinin artırılması ve yaşam standartlarının geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Bu proje kapsamında yörede bir Eğitim Atölyesi oluşturulmuştur (Foto 13). Proje tamamlanmış olmasına rağmen, Eğitim Atölyesi'nde halen dokuma faaliyetleri devam etmektedir. Bu durum projenin amacına ulaşmış olduğunun bir göstergesidir.

Bu atölyede, pazarlama sonrası sağlanan kazanç, hammadde gideri düşüldükten sonra tamamen dokuyucuya kalmaktadır. Bu durum dokuma yapmak isteyenlerin atölyeyi tercih etmelerindeki büyük etkenlerden birisidir. Yaklaşık olarak 30TL/m² tutarında

hammadde kullanılarak üretilen tülünün satış fiyatı 140TL/m²'dir. Sipariş usulü çalışıldığından pazarlama sorunu bulunmamaktadır.

Foto 13. Eğitim atölyesi dış görünüşü.

2. Materyal Yöntem

Araştırmanın materyalini, Sivas Yıldızeli ilçe merkezinde dokunan ya da bugün Yıldızeli'nde bulunan dokumalar oluşturmaktadır. Yörede üretilen dokumalarda kullanılan araç ve gereçler yerinde incelenmiş, görsel olarak sunulmuştur. İncelenen örnekler, duvar örtüsü ve yer yaygısı olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bu yörede, günümüzde tülü dokumasını devam ettirmek için çaba sarf eden, bu işe gönül vermiş insanlarla yapılan görüşmeler, atölyelerden ve kullanım yerlerinden çekilen görsel malzemeler de çalışmanın materyalini oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen her bir örnek için gözlem formu oluşturulmuş ve verilere ulaşılmıştır. Tülü dokumalarının; en, boy, filik uzunluğu, saçak uzunluğu, havlar arasındaki kilim dokuma

Foto 12. Tülünün dekor amaçlı kullanımı.

⁶ N. Kırzioğlu, Görgünay, "Altaylarda Pazırık Kurganı'ndan Çıkan Motiflerin Anadolu ve Türk Cumhuriyetleri'nde Yaşayan İzlerinden Bazı Örnekler" *Türk Söylü Halklarının Hali, Kilim, Cıçim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Kayseri, 1996, s.137-150, s.138.

⁷ H.Ö.Barışta, "19-20. Yüzyıl İç Anadolu ve Orta Akdeniz Bölgesi Türk Kırkittli Dokumaları Üzerine" *Türk Söylü Halklarının Hali, Kilim, Cıçim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Kayseri, 1996, s. 39-56, s.46.

Foto 7. Hammaddenin depoda muhafaza edilişi.

Foto 8. İpliğin depoda muhafaza edilişi.

Foto 9. Deponun genel görünüşü.

uzunluklarının (tahta arası) ölçümü yapılırken metre ve mezür kullanılmıştır. Katalog kısmında yer alan örnekler ile ilgili bilgilerde sözlü kaynaklar dikkate alınmıştır.

Araştırmada 1950-2010 yılları arasında dokunmuş olan örnekler incelenmiş olup, bu örnekler kompozisyon, renk, kullanılan malzeme vb. özellikler bakımından değerlendirilmiştir. Yörede bulunan tülü dokumaları birbirini tekrar eder biçimde benzerlik gösterdiğinden bu sınırlı çalışmada katalog, karakteristik özellik taşıyan tek bir örnekle temsil edilmiş ve 6 örnek incelenmiştir. Ayrıca tülü dokumalarının bugünkü üretim koşulları yerinde incelenip, ürünlerin pazarlanması konusunda bilgi verilmeye çalışılarak önerilerde bulunulacaktır.

3. Araştırma Bulguları

Tülü dokumaları, genellikle yer yaygısı olarak kullanılmaktadır. Kış aylarında soğuktan korunmak amacıyla ya da dekoratif amaçlarla, duvara asılı olarak kullanımı da oldukça yaygındır. Bunun dışında, evlerin veya odaların giriş kısmında paspas olarak kullanılır. Yörede bulunan bir otelde, resepsiyondaki salonda tülü kullanıldığı görülmüştür. Tülünün ortama yöresel bir özellik kazandırmak amacıyla da kullanıldığı düşünülmektedir (Foto 12).

3. 1. Kullanılan Hammadde

Tülü yapımında, yün ve tiftik yöre halkının kullandığı en önemli hammaddelerdir. Atkı ve çözgü ipi olarak

yün, ilme ipi olarak ise daha kıvrımlı ve dökümlü bulunduğu için tiftik kullanılmaktadır. (Foto 7-8-9)

Çözgü için, Milas tipi olarak bilinen iki kat yün iplik, atkı ve düz (bezayağı) dokuma için ise iki bükümlü yün iplik kullanılmakta, ilmeler için tiftik kullanıldığı görülmektedir.

Tiftik, post ve filik halinde satılmaktadır. Yörede, filik halinde satılan tiftik tercih edilip, tarama ve yıkama gibi bir işlem yapılmadan olduğu gibi kullanılmaktadır. Yün iplikler Isparta'dan, tiftik ise, Konya, Afyon ve Simav'dan temin edildiği öğrenilmiştir.

3. 2. Dokuma Tezgâhı

Yörede Sarma tip metal tezgâh kullanılmaktadır. Sarma tip metal tezgâhların; dayanıklılık bakımından uzun ömürlü olmamaları, kuruluş, kullanım ve taşıma zorluklarının yanında ağacın özelliklerinden dolayı çarpılma, çatlama ve gönyelerinin bozulması gibi nedenler; dokuyucuları daha gelişmiş şekilliye sarma tip metal tezgâha yönlendirmiştir. İlçe merkezinde yapılan araştırmada, ıstar tipi denilen ilkel ahşap tezgâhlara rastlanmamıştır. Ancak köylerde bazı evlerde bu tip tezgâh kullanıldığı da bilinmektedir. (Foto 10).

Çözgü Aparatı: Sarma tip tezgâhlarda, çözgü çözümlmesine yarayan, yapılacak dokumanın boyuna göre çözgü ipliklerinin ayarlanabildiği metalden yapılmış alete denir. Ray şeklinde zemine paralel bir köşebent demirin üzerine biri sabit, diğeri seyyar iki

Foto 10. Tezgah

Foto 11. Çözü Aparatı

adet yuvarlak çubuğun dik olarak yerleştirilmesinden oluşmuştur (Foto 11).

Sarma tip tezgâhlarda çözgü aparatı kullanılarak çözgünün hazırlandığı ve tezgâha aktararak dokuma işlemine geçildiği saptanmıştır.

Yapılacak dokumanın ebadına göre saçak ve çözgü uzunluğu hesaplanarak aparat boyu buna göre ayarlanır.

Sabit olan bu çubuğa çözgü ipinin bir ucu bağlanır.

İki çubuk arasında, hep aynı yönde "8" yapacak şekilde çapraz olarak istenilen tel sayısı kadar çözgü çözülür.

Çözgülerin aynı gerginlikte olmasına dikkat edilir.

Çözgü ipliği sonunda yine sabit olan demir çubukta bitirilir.

Çözgünün her iki tarafına zincir çiti örülür.

Çözgünün ortasında oluşan çaprazlığın her iki tarafına kalın bir ip takılarak, düğüm atılır. Böylece oluşan çaprazlık bozulmadan çözgülerin tezgâha aktarılması sağlanmış olur.

Kirkit: Yörede metalden yapılmış kirkitlerin kullanıldığına rastlanmıştır.

Çözgü Aparatında Hazırlanan Çözgüleri Tezgâha Aktarma:

Aparattan çıkarılan çözgüler demir çubuklara aktarılır.

Çözgü tellerinin birbirine karışmamasına dikkat ederek, öncelikle üst levente gelecek olan demir çubuk, üst leventteki yuvasına sabitlenir.

Karışık teller el yardımıyla düzeltilerek çözgü alt levente sarılır. Sonra çözgüler üst levente sarılır. Çözgüler yerlerine oturup gerginlikleri eşitleninceye kadar bu işlem tekrarlanır ve sonunda varangelen takılır.

Çözgü tezgâha aktarıldıktan ve varangelen takıldıktan sonra, ağızlık örgüsü yapılır. Ağızlık ipinin uçları gergin bir şekilde yan taraflara bağlanır. Her sırada varangelen aşağı yukarı hareket ettirilir. Ağızlık örgüsü 3, 5 veya 7 sıra olarak yapılır.

Ağızlık örgüsü tamamlandıktan sonra çiti örgüsü olarak bilinen zincir örgüsü yapılır. Öncelikle çözgü için kullanılan ipten küçük bir yumak hazırlanır. Yumağın ucu sağ taraftaki bir çift çözgü teline bağlanır. Daha sonra çözgü iplikleri çift, çift alınarak zincir örgüsü tamamlanır.

Dokumanın başlangıcında çiti örgüsünden sonra, bitiminde ise çiti örgüsünden önce bezayağı tekniği ile toprakçalık olarak bilinen kilim örgüsü yapılır ve dokumaya başlanır.

Tülü dokumalarında havların uçları kesilmeden olduğu gibi bırakıldığı için, bıçak ve makas kullanılmaz. Kullanılan diğer araçlar, halı dokumada kullanılanlarla benzerlik göstermektedir.

3. 3. Kullanılan Teknik

Tülü dokumalarında, yörede tahta arası diye tabir edilen havlar arasındaki kısımlar düz dokuma tekniği (bezayağı) kullanılarak, havlı kısımlar ise Gördes düğüm tekniği kullanılarak dokunmuştur.

Eski örneklerde düz dokuma kısımlarında cicim tekniği kullanılarak motif oluşturulmuş motiflere rastlanmıştır, bu motiflerin dokumanın tamamına düzensiz aralıklarla yerleştirildiği görülmüştür.

Düz dokuma tekniği (bezayağı) ile dokunan kısımların genişliği, hav için kullanılan yün veya tiftiğin uzunluğuna bağlı olarak 5-10 cm arasında olabilir. Araştırma yapılan yörede, bu uzunluğun genellikle 7-9 cm. arasında değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Yörede tülü dokumaya, öncelikle düz dokuma tekniği ile 1.5 cm. genişliğindeki sıra dokunarak başlanır. Bunun üzerine, Gördes düğüm tekniği kullanılarak, bir sıra havlı dokuma yapılır. Düğümler halıdaki gibi iki çözgü üzerine bağlanır. Bir sıra tamamlandıktan sonra üzerinden atkı ipliği geçirilerek sıkıştırılır. Yün ve tiftiğin uzunluğuna göre 5-10 cm. arasında düz dokuma yapıldıktan sonra, tekrar bir sıra havlı dokuma yapılır. Kenar örgüsü halı dokumada olduğu gibidir. Bu işlemler tekrarlanarak dokuma tamamlanır.

3. 4. Desen Motif ve Renk Özellikleri

Tülü dokumada desen ve motifler, uçları serbest bırakılan havlar ile sağlanmaktadır. 5-10 sırada bir dokunan bu havlı kısımlarla desen oluşturmak oldukça zahmetli bir işdir. Bu nedenden dolayı tülü dokumaları, halı veya kilim dokumalarıyla kıyaslandığında, desen ve motif açısından çok fazla zenginlik gösteremez.

Eski örneklerde, havlar arasındaki düz dokuma kısımlarında cicim tekniği kullanılarak pıtrak, koçboynuzu ve çengel motifleriyle süslemeler yapıldığı görülmüştür. Ancak günümüzde benzer örneklerle sıklıkla rastlanmamaktadır.

Tülü dokumalarda kullanılan renklere bakıldığında, siyah ve beyaz tonların tiftiğin doğal renginden elde edildiği, diğer renklerin ise hammadde boyanarak sağlandığı görülmektedir. Renkler elde edilirken günümüzde kimyasal toz boyalar kullanılmakla birlikte 50-60 yıllık örneklerin doğal boyalarla renklendirildiği görülmektedir. Boyama, dokuyucular tarafından atölye ortamında yapılmaktadır.

Örneklere bakıldığında siyah, beyaz, turuncu, yeşil, kırmızı ve mavi en çok tercih edilen renkler olarak karşımıza çıkmaktadır. Renklendirme tamamen dokuyucunun isteğine göre ve eski dokumalar örnek alınarak belirlenmekte, bu tercihlerde canlı renkler önemli bir yer tutmaktadır.

3. 5. Katalog

Foto 1. Örnek 1, Şekil 1. Örnek 1'in desen şeması

1. Örnek

2004 yılında dokunan tülü onarım görmemiştir. Atkı, çözümlü ipliği yün, ilme olarak tiftik kullanılmıştır. Boyutları; en:100 cm. boy: 200 cm.dir. Hav yüksekliği (filik uzunluğu); 17 cm. havlar arasındaki kilim örgü (tahta arası): 7 cm. ve saçak uzunluğu 12 cm. olarak ölçülmüştür. Kullanılan renklere bakıldığında kırmızı, beyaz, mavi, siyah göze çarpmaktadır. Tülünün düz dokuma zemini siyah renktedir. Kompozisyon; kırmızı, beyaz, siyah ve mavi renklerde beş adet zikzak bordürler biçiminde düzenlenmiştir. Kısa kenarlar, Kastamonu çarşaf düğümü tekniği ile temizlenmiştir. (Foto 1.) - (Şekil 1.)

Foto 2. Örnek 2, Şekil 2. Örnek 2'nin desen şeması

2. Örnek

Dokuyucusu bilinmeyen bu örnek 1950 yılına tarihlendirilmektedir ve onarım görmemiştir. Atkı, çözümlü ipliği yün, ilme olarak tiftik kullanılmıştır. Boyutları; en:135 cm. boy: 180 cm.dir. Hav yüksekliği (filik uzunluğu); 17 cm. havlar arasındaki kilim örgü (tahta arası): 7 cm. ve saçak uzunluğu 12 cm. olarak ölçülmüştür. Kullanılan renklere bakıldığında siyah, beyaz, sarı, açık sarı, turuncu, kırmızı, mavi ve küf yeşili göze çarpmaktadır. Tülünün zemini dikdörtgen biçiminde birbirinin içine yerleştirilmiş farklı renklerdeki on adet ince bordürden oluşmaktadır. Dış bordür siyah renkte olup, içeriye doğru kırmızı, açık mavi, turuncu, açık sarı, siyah, sarı, açık mavi, kırmızı, siyah renklerdeki bordürler bulunmakla birlikte orta kısım sarı renk ile doldurulmuştur. Düz dokumasında, farklı renklerle oluşturulan şeritlerin içine, belirli bir düzene bağlı kalınmadan koçboynuzu, pıtrak ve çengel motifleri yerleştirilmiştir. Bu şeritler oluşturulurken, sarı, kırmızı, mavi, siyah, beyaz ve küf yeşili renkleri kullanılmıştır. Kısa kenarlar, saçak bağlanarak temizlenmiştir. (Foto 2.) - (Şekil 2.)

Foto 3. Örnek 3, Şekil 3. Örnek 3'ün desen şeması

3. Örnek

Eğitim atölyesinde Döne Kaya'nın dokuduğu örnekte atkı, çözgü ipliği yün, ilme olarak tiftik kullanılmıştır. Boyutları; en:104 cm. boy: 200 cm.dir. Hav yüksekliği (filik uzunluğu); 13 cm. havlar arasındaki kilim örgü (tahta arası): 9 cm. ve saçak uzunluğu 12 cm. olarak ölçülmüştür. Kullanılan renklere bakıldığında beyaz, kırmızı, yeşil, turuncu, sarı, mor ve siyah göze çarpmaktadır. Tülünün zemini enine düz çizgiler oluşturacak şekilde, bir beyaz bir renkli şerit tekrarından oluşmaktadır. Renkli şeritler; Kırmızı, yeşil, turuncu, sarı, mor, kırmızı, sarı, turuncu, yeşil, kırmızı, sarı şeklinde sıralanmıştır. Düz dokuması da sarı, kırmızı ve yeşil renk şeritlerin her birinin arasına beyaz şerit dokuması yapılarak tekrar etmektedir. Tülünün uzun kenarlarına siyah, mavi ve kırmızı renklerde püsküller yapılmıştır. Kısa ve uzun kenarlar, saçak bükülerek temizlenmiştir. (Foto 3.) - (Şekil 3.)

Foto 4. Örnek 4, Şekil 4. Örnek 4'ün desen şeması

4. Örnek

Eğitim atölyesinde Emine Hançerli'nin dokuduğu örnekte atkı, çözgü ipliği yün, ilme olarak tiftik kullanılmıştır. Boyutları; en:92 cm. boy: 200 cm.dir. Hav yüksekliği (filik uzunluğu); 14 cm. havlar arasındaki kilim örgü (tahta arası): 9 cm. ve saçak uzunluğu 14 cm. olarak ölçülmüştür. Kullanılan renklere bakıldığında turuncu, yeşil, sarı, mor, kırmızı ve siyah göze çarpmaktadır. Tülünün zemini iç içe geçmiş farklı renkte, dikdörtgen biçimindeki yedi adet ince bordürden oluşmaktadır. Dış bordür turuncu renkte olup, diğer bordürler içeriye doğru; yeşil, sarı, mor, kırmızı, turuncu ve yeşil olarak yerleştirilmiştir. İçeride kalan bordürün ortası sarı renkle doldurulmuştur. Düz dokuması siyah renkle dokunmuştur. (Foto 4.) - (Şekil 4.)

Foto 5. Örnek 5, Şekil 5. Örnek 5'in desen şeması

5. Örnek

2006 yılında dokunan bu örnek onarım görmemiştir. Atkı ve çözgü ipliği olarak yün, ilme olarak tiftik ve yün karışımı kullanıldığı görülmüştür. Boyutları; en:37 cm. boy: 97 cm.dir. Hav yüksekliği (filik uzunluğu); 13 cm. havlar arasındaki kilim örgü (tahta arası): 3 cm. ve saçak uzunluğu 7 cm. olarak ölçülmüştür. Kullanılan renklere bakıldığında kırmızı ve siyah göze çarpmaktadır. Tülünün zemini kırmızı renkte olup, siyah renkte bir adet ince bordürle sınırlandırılmıştır. Düz dokuması, kırmızı renkte dokunmuştur. Kısa kenarlar, saçak bükülerek temizlenmiştir. (Foto 5.) - (Şekil 5.)

Foto 6. Örnek 6, Şekil 6. Örnek 6'nın desen şeması

6. Örnek

2004 yılında dokunan tülü onarım görmemiştir. Dokuyan kişisi bilinmeyen örnekte atkı ve çözgü ipliği olarak yün, ilme olarak tiftik kullanıldığı görülmüştür. Boyutları; en:95 cm. boy: 107 cm.dir. Hav yüksekliği (filik uzunluğu); 17 cm. havlar arasındaki kilim örgü (tahta arası): 7 cm. ve saçak uzunluğu 12 cm. olarak ölçülmüştür. Kullanılan renklere bakıldığında kırmızı, siyah, sarı ve yeşil göze çarpmaktadır. Tülü zemini kırmızı renkte, düz dokuması ise siyah renkte dokunmuştur. İki adet iç içe geçmiş kare biçimi tekrarlamalı olarak zemine yerleştirilmiştir. Kare biçimindeki eşkenar dörtgenlerden dıştakiler siyah, içeridekiler sarı renkte olup, orta kısımları yeşil renkle doldurulmuştur. Kısa kenarlar, saçak bağlanarak temizlenmiştir. (Foto 6.) - (Şekil 6.)

4. Değerlendirme ve Sonuç

Araştırmada altı örnek incelenmiş olup, bu örneklerin tamamında teknik özelliklerinin aynı, renk ve kompozisyon özelliklerinin farklı olduğu saptanmıştır. Bu durum yörede desen açısından bir etkileşim olduğunu göstermektedir.

Hammadde açısından bakıldığında incelenen beş örneğin atkı ve çözgüleri yün, ilmeleri tiftik olarak, diğer bir örnekte ise, atkı ve çözgüleri yün, ilmeleri yün ve tiftik karışımı olarak dokunduğu görülmektedir.

Yıldızeli ilçe merkezinde, günümüzde evlerde dokuma işi yapılmamaktadır. Dokuma yapmak veya öğrenmek isteyenler, Eğitim Atölyesi'ni tercih etmektedirler.

Alınan siparişlerde, müşterilerin renk ve desen tercihi belirtmediği, eserin kompozisyonunu tamamen dokuyucunun belirlediği saptanmıştır. Bu noktada elli - altmış yıllık en eski örneklerin kompozisyon özelliklerinin tekrarlandığı görülmüştür. Dolayısıyla eski eserlerin günümüze taşınması sağlanmıştır.

İncelenen örneklerde sıcak renklerin tercih edildiği görülmüştür. Örneklere bakıldığında siyah, beyaz, turuncu, yeşil, kırmızı ve mavi en çok tercih edilen renkler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dokumalarında, doğal boya yerine kimyasal boyaların tercih edildiği saptanmıştır.

Tülü dokumalarının, yörede genel olarak duvar örtüsü ve yer yaygısı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Sivas'ın çeşitli yörelerinde, yatak örtüsü, beşikörtüsü ve seccade gibi kullanım alanları da bulunmaktadır. Karapınar yöresinde genellikle minder olarak, Kayseri Pınarbaşı yaylalarında, develer için süs örtüsü olarak kullanılmaktadır. Mut yöresinde, sedir örtüsü ve minder olarak kullanımı yaygındır.⁸ Ayrıca, bazı yiyeceklerin sıcaktan etkilenmemeleri için üzerine tülü örtüldüğü ve bu işleme de "bastırık" adı verildiği çeşitli kaynaklarda yer almaktadır.⁹ Ancak, günümüzde tülü dokumaları daha çok dekoratif amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Anadolu'da dokunan diğer örneklerle karşılaştırıldığında, kullanılan hammadde ve teknik açısından benzerlikler bulunmaktadır. Ancak renk, desen ve kompozisyon açısından benzer örnekler bulunmakla birlikte, farklılıklar görülmüştür. Yörede, en çok madalyonlu, kareli, enine çubuklu, zikzaklı, düz ve çerçeveli tülü örnekleri dokunmaktadır. Çeşitli yörelerde örnekleri bulunan, mihraplı, taraklı, figürlü ve bitkisel bezemeli tülülere bu yörede rastlanmamıştır.

İncelenen eski örneklerin düz dokuma kısımlarında cicim tekniği kullanılarak motif oluşturulmuş ve bu motifler dokumanın tamamına düzensiz aralıklarla yerleştirilmiştir. Doğu ve Orta Anadolu'daki bazı

örneklerde ise, düğüm sıraları arasındaki düz dokumalar zili tekniği ile oluşturulmuştur.¹⁰ Bu dokumalarda atkı ve çözgü ipi olarak yine yün kullanılmıştır.

İncelenen tülü dokumalarının ebatları; 37x97 cm. ile 115x215 cm. arasında değişiklik göstermektedir.

Dokumanın kültürünün korunması ve sonraki nesillere aktarılması açısından, bu işin eğitimini almış araştırmacılar tarafından doğru araştırmalar yapılmalıdır. Yapılan araştırmada bulunan eski örnekler kayıt altına alınarak korunmalı, dokunacak yeni örneklerle rehberlik etmesi sağlanmalıdır.

Bilinçli girişimciler tarafından geleneksel örneklerle uygun olarak, üretime yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Devlet bu tür girişimleri desteklemelidir. Dokuma atölyeleri denetlenmeli, geleneksel yapıdan uzak olarak üretim yapan atölyelere gerekli uyarılar yapılmalıdır.

Ayrıca yörede geliştirilen ve uygulanan Avrupa Birliği projesi, farklı alanlarda da rehberlik eden bir faaliyet olarak değerlendirilmeli ve hem ülkemiz, hem de yöre halkı için fayda sağlayacak farklı projeler geliştirilmelidir.

Kaynaklar

- Acar - Balpınar, Belkis (1982), *Kilim, Cicim, Zili, Sumak Türk Düz Dokuma Yaygıları*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Aslanapa, Oktay (2005), *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Aytaç, Ahmet (1999), *Geleneksel Türk El Dokumacılığı Sanatı*, Konya.
- Aytaç, Çetin (1982), *El Dokumacılığı*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Aytaç, Çetin (1997), *El Dokumacılığı Temel Ders Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aytaç, Çetin (2001), *Halı Deseni Tasarımı*, Ankara: Ostim Mesleki Eğitim Merkezi.
- Barıştan, H. Örcün (27-31 Mayıs, 1996). "19-20. Yüzyıl İç Anadolu ve Orta Akdeniz Bölgesi Türk Kirkitli Dokumaları Üzerine" *Türk Soylu Halklarının Halı, Kilim, Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kayseri: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 39-56
- Deniz, Bekir (2000), *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Denizli, Hikmet (2002), *Sivas Tarihi ve Anıtları*, Sivas: Özbelsan A.Ş. Kültür Yayınları.
- Durmuş, Hüseyin (2007), *Dokuma Kursu Eğitim Kitabı*, Sivas.
- Erdmann, Kurt (1960), *15. Asır Türk Halısı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Maarif Basımevi.
- Hidayetoğlu, H. Melek (1999), *Karapınar Tülü Dokumaları*, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁸ N. Kırzioğlu, Görgünay, *Düğümlü Halının Öncüsü Geve/Tülü ve Benzeri Dokumalar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s.56.

⁹ H. Durmuş, *Dokuma Kursu Eğitim Kitabı*, Sivas, 2007, s.16.

¹⁰ B. Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.126.

- Kırzioğlu, Görgünay, N. (27-31 Mayıs, 1996), "Altaylarda Pazırık Kurganı'ndan Çıkan Motiflerin Anadolu ve Türk Cumhuriyetleri'nde Yaşayan İzlerinden Bazı Örnekler", *Türk Soylu Halklarının Halı, Kilim, Cıçım Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kayseri: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. s.137-150.
- Kırzioğlu, Görgünay, N. (2000), *Düğümlü Halının Öncüsü Geve/Tülü ve Benzeri Dokumalar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Korkusuz, (Yüksel), Süheyla (1971), *Nakış Temel Bilgileri Tekniği Uygulamaları ve Örnekleri*, Ankara.
- Mahiroğulları, M., Ahmet (2003), *İlk Çağlardan Günümüze Sivas İli*, Sivas.
- Megep, (2008), *El Sanatları Teknolojisi, Tülü Dokuma*, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Öktem Tülin, Atav Rıza (Nisan-Haziran 2006), *Tiftik (Ankara Keçisi) Liflerinin Yapısal Özellikleri*, Tekstil ve Konfeksiyon, 2. Ege Üniversitesi Tekstil ve Konfeksiyon Araştırma Uygulama Merkezi Yayını.
- Özen, Kutlu (2008), *Sivas Yöresi Geleneksel El Sanatları*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi.

- Özkan, N. Ayşe (1999), *Adıyaman ve Köylerinde Dokunan Tülülerin Genel Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 4.
- Sivas İl Yıllığı* (2002), Sivas Valiliği, Sivas.
- Yetkin, Şerare (1991), *Türk Halı Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaynak Kişiler

- Hüseyin Durmuş (1. Örnek – 2. Örnek – 6. Örnek)
Adres: Akdeğirmen mah. 10.sk. Sena Apt. No:5/1 Sivas.
Tarih: 16.03.2010
- Döne Karakaya (3.Örnek)
Adres: Eğitim Atölyesi - Yıldızeli / Sivas
Tarih: 17.03.2010
- Emine Hançerli (4.Örnek)
Adres: Eğitim Atölyesi - Yıldızeli / Sivas
Tarih: 17.03.2010
- Emine Tonus (5.Örnek)
Adres: Cumhuriyet Üniversitesi, SMYO, Sivas.
Tarih: 17.03.2010

Diyarbakır Karacadağ Kilimlerinin Desen ve Motif Özellikleri

Evindar YEŞİLBAŞ*

The Design and Motif Features of the Kilims Produced in Karacadağ- Diyarbakır

ÖZET

El sanatlarının folklorik açıdan incelenmesi sonucunda halkların ve kültürlerin, geleneksel süslenme biçimi öğrenilmekte, insanların bedenini ve çevresini güzelleştirme arzusu ile ekonomik kazanç sağlama düşüncesinin varlığı kavranmaktadır.

El sanatı ürünlerinden dokumacılıkta farklı kültürlerle beslenen ve gelişen Anadolu'da kendine özgü özellikler taşıyan çeşitli merkezler mevcuttur. Bilindiği gibi Türk kilimleri hammaddesinden renklerine, içerdiği motiflerden işçiliğine kadar sanat değeri taşıyan örnekler sahiptir. Bu değerli örneklerin üretildiği eski bölgelerden biri de Karacadağ'dır. Bu çalışmada Diyarbakır Karacadağ kilimlerinin tanıtılması, bugünkü koşullarda yapılan üretimin saptanması yer almaktadır. Bildirideki amaç bu kilimlerin desen ve motif özelliklerinin analiz edilmesinden ziyade geleneksel türk sanatlarımızın icra edildiği kilim dokuma merkezlerinden biri olan Karacadağ'ın varlığını ortaya koymak ve yeniden canlandırılması için tartışma ortamı yaratmaktır. Bu bağlamda çalışmada Karacadağ kilimlerinin desen ve motifleri sanat tarihçisi gözüyle incelenmiş, fotoğraflanıp yorumlanmıştır. Ayrıca Karacadağ kilim dokumacılığının devamının sağlanması için gerekli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Karacadağ, kilim, desen, motif.

ABSTRACT

As a result of the examination of handcrafts from folkloric point of view, traditional adornment styles of peoples and cultures are learned. This analysis makes it possible to understand the desire of man for beautifying his body and his environment and to conceive the use of this art as a means of economic income.

Among the handcrafts, weaving has many peculiar centers in Anatolia, all of which have developed by nourishing from diverse cultures. As known, Turkish kilims have a worldwide, artistic reputation due to their raw materials, colours, motifs and labour. Karacadağ is one of the production centres where these precious samples are made. Our study does not include the presentation of Diyarbakır - Karacadağ kilims and determination of the production in present conditions. It states that Karacadağ is a peculiar center of general Turkish rug-art which is not available now and creates discussion environment for revitalization. It aims to analyse the characteristics of motifs and ornaments of these kilims from art historian's perspectives. In addition, necessary recommendations were suggested to provide continuity of Karacadağ kilims' weaving.

Keywords: Diyarbakır, Karacadağ, Kilim, pattern, motif.

1. Giriş

Bir tezgâh üzerinde hazırlanan çözümleri arasında atkı iplerinin çeşitli düzenlerde geçirilmesi, kirit veya dokuma tarağı ile sıkıştırılması ve ipliklerin birbirine kenetlenmesi sonucu elde edilen ürünlere dokuma denilmektedir. Uygulanan tekniğe ve kulla-

* Araştırma Görevlisi- Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Mardin, e-posta: evindaryesilbas@gmail.com

nılan malzemeye göre dokumanın yüzeyi ve bu yüzeye uygulanabilecek desenler farklılık göstermektedir. Dokumalar kullanılan teknik ve hammaddeye göre değişik isimler almıştır. Dik ve yatay ipler birbirinin arasından geçirilerek kilim, üçüncü bir ip ile desen meydana getirilen; cicim, zili, sumak, teknikleri¹ ile düz dokumalar meydana getirilmiştir (Foto 1).

Foto 1. Kuşaklar halinde dokunmuş bir örnek

Düz dokuma çeşitlerinden konumuzu oluşturan kilimler üzerinde biraz daha ayrıntılı tanımlar yapmak gerekmektedir. Dokuma tekniklerinden kilim, motiflerin bulunduğu belirli alanlarda, atkı ipliğinin çözgülerin bir altından, bir üstünden geçerek başka motifin sınırına kadar gitmesi ve buradan geri dönmesidir². Böylece aynı renkteki atkı ipliğinin çözgü ipliklerinin arasından kendi desen alanında gidip gelerek motifleri oluşturmasıdır³. Kilim dokunurken iki farklı renkteki atkı ipliklerinin deseni oluşturduktan sonra dönüş noktalarında dikey oluşturdukları deliğe ilik denilmektedir⁴. Bu iliklerin dokuma sırasında değişik şekillerde kapatılması ile değişik kilim türleri ortaya çıkmıştır⁵.

İnsan hayatında yiyecek, içecek, barınak gibi günlük hayatta kullandıkları araç gereçler de yıllar boyunca araştırılma konusu olmuştur. Düz dokuma tarihine bakıldığında Orta Asya'da yapılan Anavar kazılarında M.Ö. 8000'li yıllara ait düz dokumalarda kullanılan araç gereçlerin ortaya çıkarıldığı görülmektedir⁶. Pazırık kurganlarında en eski halı örneğiyle⁷ beraber düz dokuma parçalarının da ortaya çıkarılmış olması düz dokuma sanatının insan tarihi boyunca var olduğu ve kültür aktarımı yoluyla günümüze kadar devamlılığını sağlayan bir sanat üretimi olduğu söylenebilir.

Anadolu'da bulunan en erken tarihli düz dokuma yaygı örneği, M.Ö. 2300 yıllarına tarihlenen; "kraliçenin örtüsü" adıyla tanınan ancak, bugün nerede olduğu bilinmeyen kilimdir⁸. Truva kazılarında bulunan bu örnek eski resimlerine göre, yıpranmış halde ve açık yeşil, kahverengi, kırmızı renklerle süslenmiş geometrik desenlerle bezeli olduğu söylenilmektedir. 1962 yılında neolitik devre ait olduğu tespit edilen ve şu an Ankara Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilen düz dokuma buluntuları da yine Anadolu'da bilinen ilk örneklerdendir⁹. Zaman içerisinde medeniyet seviyesi yükselen Türk toplumlarında da eski bir geçmişe sahip olan dokumacılık, Selçuklularla Anadolu'da izlenerek Osmanlılarla günümüze kadar gelmiştir¹⁰.

Kilimcilik gerek dokunduğu bölgenin özellikleri ile kültür değerlerini yansıtması ve gerekse dokunduğu bölgeye ekonomik değer katması bakımından önemli geleneksel türk süsleme sanatı ürünlerindedir¹¹. Farklı kültürlerle beslenen ve gelişen Anadolu'da kendine özgü özellikler taşıyan çeşitli dokuma merkezleri mevcuttur. Bu merkezlerden Diyarbakır havzasının güneybatısında yükselen Karacadağ, Urfa-Diyarbakır il sınırındaki koyu renkli lavların yığılmasıyla oluşmuş eski bir volkan kütesidir. Lavları doğu yönünde Dicle Vadisine kadar uzanan dağın eteklerinde kurulan hane sayısı fazla olmayan köylerin yerleştiği alan Karacadağ olarak isimlendirilmektedir. Karacadağ Kilimleri bu bölgede yaşayan halkın gündelik ihtiyaçlarını karşılama amacıyla ürettikleri Geleneksel Türk Sanatı ürünlerindedir. Modern yaşamın el sanatı üretimine olumsuz etkisi Karacadağ kilimlerinde de görülmektedir. 2004 yılında yaptığım alan araştırmasında kilim dokuyan yöre halkının 2008 tarihi itibarıyla artık hiçbir suretle dokuma işlerini yapmadıkları saptanmıştır. Yöre halkı ellerindeki kilimleri ticari kaygı ile tarihi Hasan Paşa Hanı'nda bulunan dükkân sahiplerine sattıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın amacı bir sanat tarihçisi olarak geleneksel Türk Sanatlarından olan kilim dokumalarından Karacadağ Kilimlerinin ayrıntılı motif ve desen analizlerini ön plana çıkarmaktan ziyade bugün üretimi yapılmayan kilim dokumacılığına dikkat çekerek, yeniden canlandırılması konusunda bir tartışma ortamı yaratıp, neler yapılması gerektiği konusuna değinmektir. Çalışmamızda değerlendirdiğim örnekler 2004-2005 yılları arasında incelediğim kilimlerden seçilmiştir.

¹ B. Balpınar Acar, *Kilim-Cicim-Zili-Sumak Düz Dokuma Yaygıları*, İstanbul 1982, s. 63-68.

² F. Akpınarlı, "Eşme Kilimleri ile Van Kilimlerinin Genel Özellikleri", *II. Uluslar Arası Eşme Kilim Festivali (27 Mayıs 1995)*, Ankara 1997, s.53.

³ İ. Ç. Aytaç, "Kirkitli Dokumalarımızın Teknik Özellikleri ve Eski Bir Eşme Kiliminin Desen Analizi", *I. Uluslar Arası Eşme Kilim Festivali, Türkiye Kilimciliğinin Üretim ve Pazarlama Sorunları Sempozyumu (13-14 Mayıs 1994)*, Ankara 1995, s. 30.

⁴ Acar, *age.*, s. 45.

⁵ Acar, *age.*, s. 45.

⁶ G. Atalayer, "Anadolu'da Yaşayan Mekikli El Dokumacılık Tekstil Tasarım ve El Sanatı İlişkisi", *Kamu ve Özel Kuruluşlarda Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1994, s. 33.

⁷ Y. Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul 2007, s.96-98; O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1997, s.342.

⁸ B. Deniz, *Ayvacık (Çanak Kale) Yaygıları (Kilim-Cicim-Zili)*, Ankara 1998, s. 9.

⁹ Ş. Y. Yağan, *Türk El Dokumacılığı*, İstanbul 1973, s. 53.

¹⁰ F. Akpınarlı, *agm.*, s. 52.

¹¹ M. Arlı vd., "Geçmişten Günümüze Eşme Kilimlerinin Renk ve Desen Özellikleri", *I. Uluslar Arası Eşme Kilim Festivali, Türkiye Kilimciliğinin Üretim ve Pazarlama Sorunları Sempozyumu (13-14 Mayıs 1994)*, Ankara 1995, s.137.

Konu “Karacadağ Kilimlerinde Kullanılan Malzeme ve Teknik” ile “Karacadağ Kilimlerinin Desen ve Motif Özellikleri” başlıklar altında açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonuç bölümünde ise Karacadağ Kilimciliğinin yeniden canlandırılarak eski önemine kavuşması ve devamlılığının sağlanması amacıyla bazı önerilerde bulunulmuştur.

2. Karacadağ Kilimlerinde Kullanılan Malzeme ve Teknik

Diyarbakır yöresinde yüne dayalı dokumalarda özellikle düz dokuma yaygınlarda büyük bir zenginlik ve çeşitlilik söz konusuken zamanla önemini kaybederek yok olma sürecine girmiştir (Foto 2).

Foto 2. Göbekli dokunan kilimlerden örnek

Karacadağ köylerinde hayvan besleyen aileler ilkbahar ve sonbaharda olmak üzere yılda iki kez hayvandan yün temin edebilmektedirler. Hayvandan kırılarak alınan yünler öncelikle temizlenme işlemi görüp bunların arasından dokumada kullanılacak ve ipliğe dönüştürülecek yünler ayırt edildikten sonra, yaşlılar tarafından önce yün tarağında taranmakta, koyunun pisliği ve yüne karışan ot dikenleri temizlenmektedir. Taranan yünler “teşi” adı verilen eğirme aletiyle iplik haline getirilmektedir (Foto 3).

Foto 3. İki göbekli Karacadağ Kilimi (seccade)

Yörede kilim yapımında kullanılan yün iplikleri, eskiden evlerde el eğirmesinde yapılmaktaysa da, uğraşması zor olmasından dolayı fabrikasyon yün ipler de tercih edilmiştir. Yörede, kilim üretiminde kullanılacak olan ipler farklı illerde bulunan iplik fabrikalarından temin edilmektedir.

Elle eğrilerek kullanılan ipler tamamlanmış bir kilime güzellik katan asıl işlemdir. Elle eğrilmiş yünün bükümleri uzunluğuna paralel olarak ayarlanmış liflerle birlikte gevşektir ve kilim yüzeyine pürüzsüzlük vermektedir, bu da kullanılan renkleri güzelleştirerek parlaklık kazandırmaktadır (Foto 4).

Foto 4. Kilim ve cicim tekniğinin bir arada kullanıldığı bir örnek

Yörede üretilen kilimlerde çoğu zaman çözümler boyanmadan kullanılmasına rağmen, atkı iplikleri gelepler (çileler) haline getirilerek boyanmaktadır. Boyamada ise yörede bulunan çeşitli bitkilerin yaprak, meyve, kabuk ve köklerinden doğal renkler elde edilmektedir. Eskiden dokumada kullanılan yün iplikleri genellikle evde hazırlanmış boya ile boyanırken son dönemlerde daha ucuz ve zahmetsiz olması nedeniyle sentetik boyaların tercih edildiği yapılan görüşmelerde ileri sürülmüştür. Bazı renkler ise koyunyününün doğal renklerinden elde edilirken fabrikalarda boyalı halde dokumaya hazır iplerin de tercih edilmiş olduğu görülmektedir. Karacadağ kilimlerinde kullanılan renkler veya kullanım sıklıklarına göre kırmızı veya tonları, sarı veya tonları, beyaz, siyah, mavi, yeşil veya tonları, mor, gri, kahverengi veya tonlarıdır. Teknik olarak çoğunlukla kilim, cicim veya iki tekniğin de bir arada kullanıldığı örnekler dikkati çeker (Foto 5).

Foto 5. Kilimden detay

Karacadağ Kilimlerinin dokunmasında daha önceleri yer tezgâhları kullanılırken son yıllarda Anadolu'nun çeşitli dokuma merkezlerinde karşılaştığımız tezgâh tipi olan "ıstar" tezgâhların yanı sıra modern tezgâhlar da kullanılmıştır¹².

3. Karacadağ Kilimlerinin Desen ve Motif Özellikleri

Diyarbakır Karacadağ kilimleri kullandıkları yere göre; taban kilimi, yolluk kilimi, seccade, divan kilimi, duvar kilimi, yastık kilimi, minder kilimi olarak ayrılmaktadırlar.

Karacadağ Kilimleri, geometrik, stilize hayvan ve bitki motifleri ile süslenmiştir. Düz dokumalarda genellikle geometrik şekillerin bir araya getirildiği kompozisyonlar ya da geometrik tarza uydurulmuş stilize edilmiş hayvan ve bitki motiflerinden oluşturulmuş kompozisyonlar dikkati çeker. Düz dokuma tekniğinde desen oluşturma yapılan bir desenin ardından yeni bir desen işleme gibi kolaylıklar sağladığından kompozisyon oluşumları bir anlamda zorunluluk sonucu ortaya çıkmaktadır. Teknik olarak yatay iplik sıralarıyla dokunan yaygıların nakışlarının geometrik veya geometriye edilmiş biçimlerden oluşması kaçınılmaz bir olaydır¹³.

Kilim dokumada desenler genellikle dokuyucudan öğrenmeye çalışanlara ezberletilerek devamlılık sağlar. Dokuyucuların bazen daha önce kullanılan desenlerini kendilerine örnek aldıkları da görülmür. Deseni oluşturan her motif zenginliği ve çeşitliliği ile tarih boyunca toplumların gelenek, görenek, zevk, anlayış ve inançlarının bir ifadesi olmuştur¹⁴.

Karacadağ kilimlerinin birçoğunda kenar su çerçevesi kullanılırken bazılarında bu durum söz konusu değildir. Su bordürü olarak en çok zikzaklar, meandırlar içinde geometrik şekilleri olan altıgenler, devetabanı, küçük kurbağa gibi motifler kullanılmaktadır (Foto 6).

Foto 6. Kilimin saçak kısmındaki desenden detay

Kilimlerde kullanım alanına göre tek parça veya iki parçadan (iki şak) yapılarak birleştirildiği örnekler de bulunmaktadır (Foto 9). Kilimlerin çoğu orta kısımda üç göbekli, beş göbekli kompozisyonlara sahipken sadece uç ve orta kısmında motiflere sahip kilimler de dikkati çekmektedir (Foto 7, Foto 8). Kilim örneklerinde karşılaştığımız bir diğer özellik ise göbekli işlemlerin dışında bir düzen içerisinde sıralar halinde kuşak kuşak kompozisyonların da oluşturulduğudur. Kilimlerde stilize edilen her motife sembolik bir ifade yüklenmiştir¹⁵. Yörede kilimi dokuyan kadın duygularını, düşüncelerini, sevinçlerini, üzüntülerini, istek ve arzularını, endişe ve korkularını motifler üzerinden dokuduğu kilime yansıtmayı, anlatmayı başarmıştır.

Foto 7. Orta ve uç kısımlarında desen oluşturulmuş kilimlerden örnek

Foto 8. Kilimden detay

Foto 9. İki şak olarak dokunan kilimlerden örnek

¹² B. Acar, *age.*, s. 41.

¹³ S. Mülayim, "Plastik Sanatlarda Anlatım Biçimleri ve Üslup", *Arkeoloji - Sanat*, s. 110.

¹⁴ F. Akpınarlı, *agm.*, s. 62.

¹⁵ Aytaç, *agm.*, s. 36.

Kilimlerin dokunuşunda kullanılan motiflerin tamamını burada açıklamak mümkün olamayacağından aşağıda sadece sıklıkla karşılaştığımız motiflerin bazılarını değinilmiştir.

Elibelinde (Eliböğünde): Yöredeki dokuma örneklerinde oldukça fazla uygulanmış bir motiftir. Analık ve doğurganlıkla beraber uğur, bereket, kısmet, mutluluk ve neşeyi sembolize eder. Bilindiği gibi, insanlığın yaradılışından bu yana "ana" kavramı, hayatın ilk nüvelerinin oluştuğu ve geliştiği kaynağı ifade etmektedir. Bundan dolayı toprak ve deniz, ana olma durumu ile özdeşleştirilmiştir. Bu görüş tüm canlıların su ve topraktan oluştuğu varsayımı ile de örtüşmektedir. Anadolu inançlarında yaşam ve ölüm ayrılmaz bir bütündür¹⁶(Şekil 1). Bu motif kilimlerin merkez noktası sayılan kilimin ortasında, kenarlarında bordür olarak ve uç kısımlarda kuşak halinde dokunmuştur.

Şekil 1. Elibelinde Motifi

Koçboynuzu: Bereket, kahramanlık, güç ve erkeklik sembolü olan koçboynuzu motifi, Anadolu kültüründe ana tanrıçadan sonra ya da onunla birlikte kullanılan bir motiftir. Erkekle özdeşleştirilmiş boynuz sembolü, insanlık tarihinde güç, kuvvet timsali olarak kullanılmaktadır¹⁷(Şekil 2).

Şekil 2. Koçboynuzu motifi

Kurt Ağızı, Kurt İzi (Yan Ala): Anadolu dokumalarında koruma amaçlı kullanılan bu motif yöre dokumalarında yaygın olarak kullanılmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Kurtağızı Motifi

Göz (Dört Göz, Dana Gözü): Dokunan kilimlerde geometrik özellik arz eden ve yöre halkı tarafından farklı isimlerle anılan göz motifi çok sıklıkla kullanılmıştır.

Pıtrak: Pıtrak motifi, bereketli olmaları için un çuvallarında, tandır örtülerinde, ekmek üstüne kapanan cicim dokumalarında sıkça kullanılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Pıtrak Motifi

Muska (Nuska, Nuksa, Noksa), Nazarlık: Bazı insanların cisimlere ve varlıklara bakmak suretiyle maddi ve manevi tesir meydana getirmesi halini ifade eden nazar, insan bakışlardan fırlayan çarpıcı ve öldürücü bir kuvvet olarak da tanımlanmaktadır¹⁸. Böylesi kötü ve negatif etkilerden korunmak için insanlar muska ve çeşitli nazarlıklar kullanmışlardır. Bunları dokudukları dokumalara da motif olarak yansıtmışlardır (Şekil 5).

Şekil 5. Muska Motifi (E. Subaşı'ndan)

Tarak: El motifine benzemekle beraber kenarlarda su olarak ve dokumayı bölümlere ayırmakta kullanılmıştır (Şekil 6). Karacadağ kilimlerinde şerit halinde oluşturulan kompozisyonlarda başka bir motifle dönüşümlü dokunan bir motiftir.

Şekil 6. Tarak Motifi

El, Parmak: Dokumaların kenarlarındaki suların oluşturulmasında ve bordürlerin sınırlarında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bereket, bolluk ve yaşamı koruyan motiflerdendir.

Yılan (Ejder) Motifi: Astrolojiyi temsil etmekle beraber, Orta Asya'da dünyanın dönmesini sağlayan, gece ve gündüzün meydana gelmesini temin eden, iyilik, kötülük, sağlık, kahramanlık sembolü olarak kullanılmaktaydı. Dokumalarda dünyayı, kötülük, göz değmesi, nazar gibi duygulardan korunmak üzere işlenmiş bir sembol olarak kullanıldığı düşünülmektedir¹⁹ (Şekil 7).

Şekil 7. Yılan (Ejder) motifi

Kilimlerde sonsuzluğun ifadesi²⁰ olan hayat ağacı, kötülüklerin sembolü²¹ olan yengeç ve akrep,

¹⁶ M. Erbek, *Çatal Höyükten Günümüze Anadolu Motifleri*, Ankara 2002, s.12.

¹⁷ M. Erbek, *age.*, s.30.

¹⁸ M. Erbek, *age.*, s.120.

¹⁹ B. Deniz, "Anadolu Türk Dokumalarında Ejder Motifi", *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslar Arası Bilgi Söleni Bildirileri*, Kayseri, 1996, s. 102 - 108.

²⁰ R. Karahan, "Van Kilimleri", *Kültür ve Sanat (Van Özel Sayısı)*, S.32, Ankara 1996, s.44-46.

²¹ R. Karahan, *agm.*, s.45.

balık motifleri stilize edilerek kullanılan diğer motiflerdir.

Bunların dışında geometrik tarzda çok sayıda motif kilimlerin desenlerini oluşturmada kullanılmıştır. Motiflerin kendi içinde sınırlandırılabilirdiği gibi başlangıcı ve bitişi belli olmayan sonsuzluk etkisi çağrıştıran uygulamalar da görülmektedir. Sonsuzluğu vurgulayan yarım bırakılmış ucu açık motif ve kompozisyonların kullanılması bir anlamda kişinin kutsalla olan bağı desen ve motifler üzerinden kurduğunu gösterir. Geometrik bezeme olarak; baklava biçimi, suyolu (sığır sidiği, dikme, akıtma, deve hörgücü), bereket (bereket çaprazı), altıgen, dikdörtgen, eşkenar dörtgen, aşk birleşim, çengel, yıldız biçimleri görülmektedir. Kullanılan motifler Anadolu'da diğer yörelerde dokunan kilimlerde karşılaştığımız motiflerden pek farklı olmadan vurgulanmak istenen duygu ve düşüncelerin yansımasıdır.

4. Sonuç

Eskiden beri insanoğlunun yaşantısında önemli bir yeri olan düz dokumalar sağlıklı malzemelerden yapılmış, kullanışlı, estetik ve kültürümüzün bir parçası olduğu için yöre yaşantısında önemli bir yer edinmiştir. Ancak son yıllarda dokuma merkezlerinin arz ve taleplerin azalmasına bağlı olarak önemini yitirdiğini görmekteyiz. Dokumada devamlılığı sağlayan ve üretimde canlılığını yitirmeden devam eden merkezlerde ise doğal yolla elde edilen malzemelerin yerine fabrikasyon malzemelerin tercihi kalitenin düşmesine sebep olmuştur.

Diyarbakır Karacadağ Kilimlerinde de öncekileri koyunyunünden elde edilen iplerin kullanıldığı ancak son yıllarda ise farklı illerden temin edilen iplerin dokumada tercih edildiği görülür. Kullanılan renklerin daha çok kırmızı ve tonları, mavi, yeşil ve tonları, siyah, beyaz, kahverengi ve tonları olduğu tespit edilmiştir. Kilim dokumada desen ve motiflerin stilize olarak bitki ve hayvan şekillerinden tercih edilmesinin yanı sıra geometrik şekillerin de ön planda olduğu dikkati çeker. Sıklıkla karşılaştığımız motifler ise elibeline, koçboynuzu, kurtağzı, pıtrak, muska, göz, baklava biçimi, suyolu (sığır sidiği, dikme, akıtma, deve hörgücü), bereket (bereket çaprazı), altıgen, dikdörtgen, eşkenar dörtgen, aşk birleşim, yıldız biçimleridir. Göbekli kompozisyonların yanı sıra kilim örneklerinde düz renkte şeritler arasında desenli şeritlerin dokunarak kompozite edildiği örnekler de mevcuttur.

Türk Süsleme sanatları açısından geleneksel kilim dokumacılığının geliştirilmesi hem turistik değerlerin canlandırılması hem de kilim ticaretinde satışların arttırılması açısından kaçınılmaz bir durumdur.

2008 yılına kadar Karacadağ kilim dokuma atölyeleri mevcutken bugün arz ve talep eksikliği ve modern yaşam getirisi fabrikasyon halı ve kilimlerin tercih edilmesi kilimciliğin değer kaybetmesine sebep olmakla beraber dokumayı yapan kişilerin de bu işle uğraşmaktan vazgeçmesine neden olmuştur. Geleneklerimizin özelliklerini yansıtan renk ve motiflerle günümüzün beğeni ve ihtiyaçlarını karşılayacağını düşün-

düğüm Karacadağ Kilimlerinin tanıtılıp üretimde devamlılığını sağlamak amacıyla birkaç öneri sunulabilir. Önerilerden ilki sosyal destekli (SODES) hazırlanacak proje ile eskiden kilim dokuyan kadınların tespit edilerek bir araya getirilmesi ve Karacadağ Kilimciliğinin yeniden eski canlılığıyla üretime geçirilmesi sağlanabilir. Bu kapsamda daha sonra Halk Eğitim Merkezi, Sosyal Güvenlik Kurumu ve Turizm İşletmeleri tarafından dokuma atölyeleri kurulması önerilebilir. Dokuyucuların dokuma alanındaki bilgi, becerilerini yeni kuşak yöre gençlerine öğretmek kaybolmakta olan dokumacılığın önüne geçerek bu durumun ekonomiye katkı sağlayacak şekilde projelendirilebileceği kanaatindeyim. Bunun sonucunda halkı kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve çeyiz hazırlamanın yanı sıra ticaret amacıyla siparişlerin karşılanmasına yönelik kilim dokumasına sevk etmiş oluruz.

Karacadağ Kilim üretiminin yeniden canlandırılması için sunulabilecek bir diğer öneri ise kilimlerde sıklıkla kullanılan motif ve kompozisyonların uzman kişiler tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenip desenleri çizildikten sonra kültür turizmi bağlamında küçük el sanatları ürünlerine (para keseleri, çantalar, küçük yastıklar, vb.) yansıtılmasıdır. Bu şekilde üretimini sağlayamadığımız geleneksel değerlerimizin motif ve kompozisyonları modern yaşam potasında eritilerek veya yeni bir fonksiyon kazandırılarak en azından sonraki kuşaklara aktarma imkânına sahip oluruz.

Kaynaklar

- Acar- Balpınar, Belkis (1982), *Kilim-Cicim-Zili-Sumak Düz Dokuma Yayımları*, İstanbul.
- Akpınarlı, Feriha (1997), "Eşme Kilimleri ile Van Kilimlerinin Genel Özellikleri", *II. Uluslar Arası Eşme Kilim Festivali (27 Mayıs 1995)*, Ankara, s. 51-74.
- Arlı, Mustafa vd. (1995), "Geçmişten Günümüze Eşme Kilimlerinin Renk ve Desen Özellikleri", *I. Uluslar Arası Eşme Kilim Festivali, Türkiye Kilimciliğinin Üretim ve Pazarlama Sorunları Sempozyumu (13-14 Mayıs 1994)*, Ankara, s.137-147.
- Aslanapa, Oktay (1997), *Türk Sanatı*, İstanbul.
- Atalayer, Güney (1994), "Anadolu'da Yaşayan Mekikli El Dokumacılık Tekstil Tasarım ve El Sanatı İlişkisi", *Kamu ve Özel Kuruluşlarda Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s. 33-41.
- Aytaç, İ. Çetin (1995), "Kiritli Dokumalarımızın Teknik Özellikleri ve Eski Bir Eşme Kiliminin Desen Analizi", *I. Uluslar Arası Eşme Kilim Festivali, Türkiye Kilimciliğinin Üretim ve Pazarlama Sorunları Sempozyumu (13-14 Mayıs 1994)*, Ankara, s. 30-39.
- Çoruhlu, Yaşar (2007), *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul.
- Deniz, Bekir (1996), "Anadolu Türk Dokumalarında Ejder Motifi", *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kayseri, s. 102 - 108.
- Deniz, Bekir (1998), *Ayvacık (Çanakkale) Yayımları (Kilim-Cicim-Zili)*, Ankara.
- Erbek, Mine (2002), *Çatal Höyükten Günümüze Anadolu Motifleri*, Ankara.
- Karahan, Recai (1996), "Van Kilimleri", *Kültür ve Sanat (Van Özel Sayısı)*, S. 32, Ankara, s.44-46.
- Yağan, Şahin Yüksel (1973), *Türk El Dokumacılığı*, İstanbul.

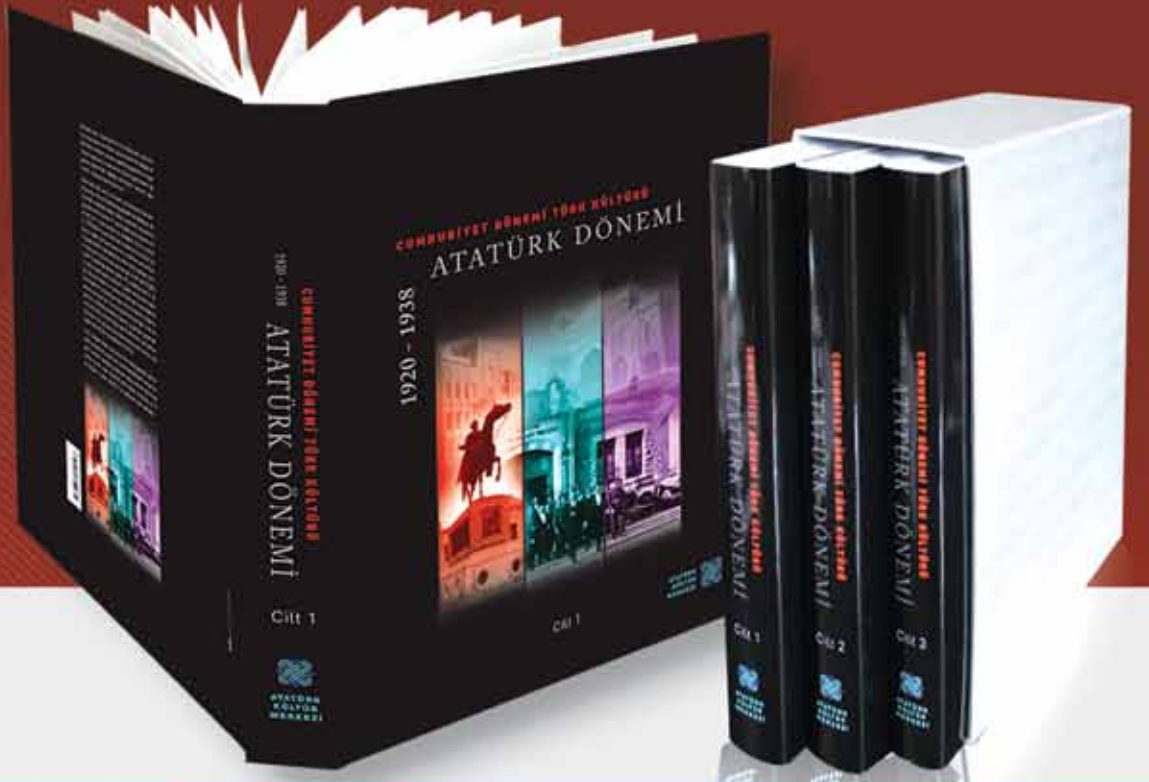

**Türkiye
Cumhuriyeti'nin
temeli kültürdür**

K. Atatürk

Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi (1920-1938)

T.C. BAŞBAKANLIK
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ARİŞ Yayın İlkeleri

Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanan *Arış*, halı, düz dokuma, giyim-kuşam ve işleme sanatları ile ilgili özgün, bilimsel makalelere yer veren, uluslararası hakemli bir dergidir. Mart ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Yayımlanacak yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi, başka yerde yayımlanmamış olması şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

- *Arış*'a gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.
- Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri *çıkıtı* üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.
- Raporlar beş yıl süreyle saklanır.
- Yazılardaki görüşlerin, fotoğraf ve belgelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanan yazılar için telif ödenir. Telifi ödenen yazının yayın hakları *Atatürk Kültür Merkezi*'ne devredilmiş sayılır. Bu devir, sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her yılın sonunda yıllık dizin hazırlanır ve sonraki yılın ilk sayısında yayımlanır.

Yayın Dili

Arış'ın dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de Türkçe özetleriyle birlikte yer verilebilir. Dergiye gönderilecek yazıların akademik dil kullanımıyla ilgili her türlü kusurdan arınmış olması gerekir. Yabancı dildeki yazıların bir anadili konuşurunca kontrol edilmesi önerilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak *Times New Roman* kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üçer cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Özel fontlar kullanılmamalı, transkripsiyon işaretleri varsa, editörlük yapılabilecek şekilde belirtilmelidir.
- Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın unvanı görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilmelidir.
- Yazılarda 300 sözcük civarında, 9 puntoyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altına da genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.
- Yazılara ait fotoğraflar yüksek çözünürlükte ve baskı kalitesine uygun bir şekilde gönderilmelidir. Fotoğraf, şekil, grafik vb görsel malzeme filmi çekilebilecek nitelikte olmalıdır. Fotoğraf, şekil ve

grafikler numaralandırılarak hemen altına alt yazısı ve kaynağı belirtilmelidir.

- Başlıklar **kalin** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **1., 2.,** ara başlıklar, **1.1., 1.2., 2.1., 2.2** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntoyla **Kalin Küçük Harflerle** yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.
- Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, *eğik* harflerle gösterilir, **kalin** karakter kullanılmaz. Hem eğik hem **kalin** veya hem eğik hem "tırnak" içinde vermek gibi çifte vurgulama yapılmaz.
- Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.
- Yazımda, özel durumlar dışında, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Kaynaklar 9 punto ile yazılmalıdır.

- Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının *eğik/ince*, makale başlıklarının ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılması kaydıyla yazarların tercihleri dikkate alınmakla birlikte; metin içindeki göndermelerin, yazarın soyadı, yayın yılı ve gönderme yapılan sayfa olmak üzere parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılması, *dipnotların* açıklamalar ve ek bilgiler için kullanılması önerilir:

(Deniz 1972: 120). Cümle içinde yazar adı geçmiş ise parantezde tekrarlanmasına gerek yoktur: Deniz (1972: 10), eserinde...; "Aydın (1986:120), şunları yazar ...."

Birden fazla yazarlı yayınlarda yazarlar metin içinde şu şekilde yazılır: (Deniz vd. 2002).

- Ulaşılabilir kaynaklarda ikincil kaynak kullanımından kaçınılmalıdır.
- Bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir.
  - İnternette yapılan alıntılarda aslına gidilmeye çalışılmalıdır. İnternet adreslerinde, parantez içinde tarih ve saat belirtilmeli ve internet adresinin verilmesinin zorunlu olduğu durumlarda e-yayın olarak yayımlananlar kullanılmalıdır.
  - Dipnotlar ise; B. Deniz, *age.*, s.7. şeklinde verilmelidir.

- *Kaynaklar* metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara **Kaynaklar** kısmında yer verilmemelidir.

Deniz Bekir (1987), "Sındırğı (Balıkesir) Yöresi Yağcıbedir Halıları" *Erdem*, C.10, S. 28, s. 111-.124.

Aslanapa Oktay (1987), *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

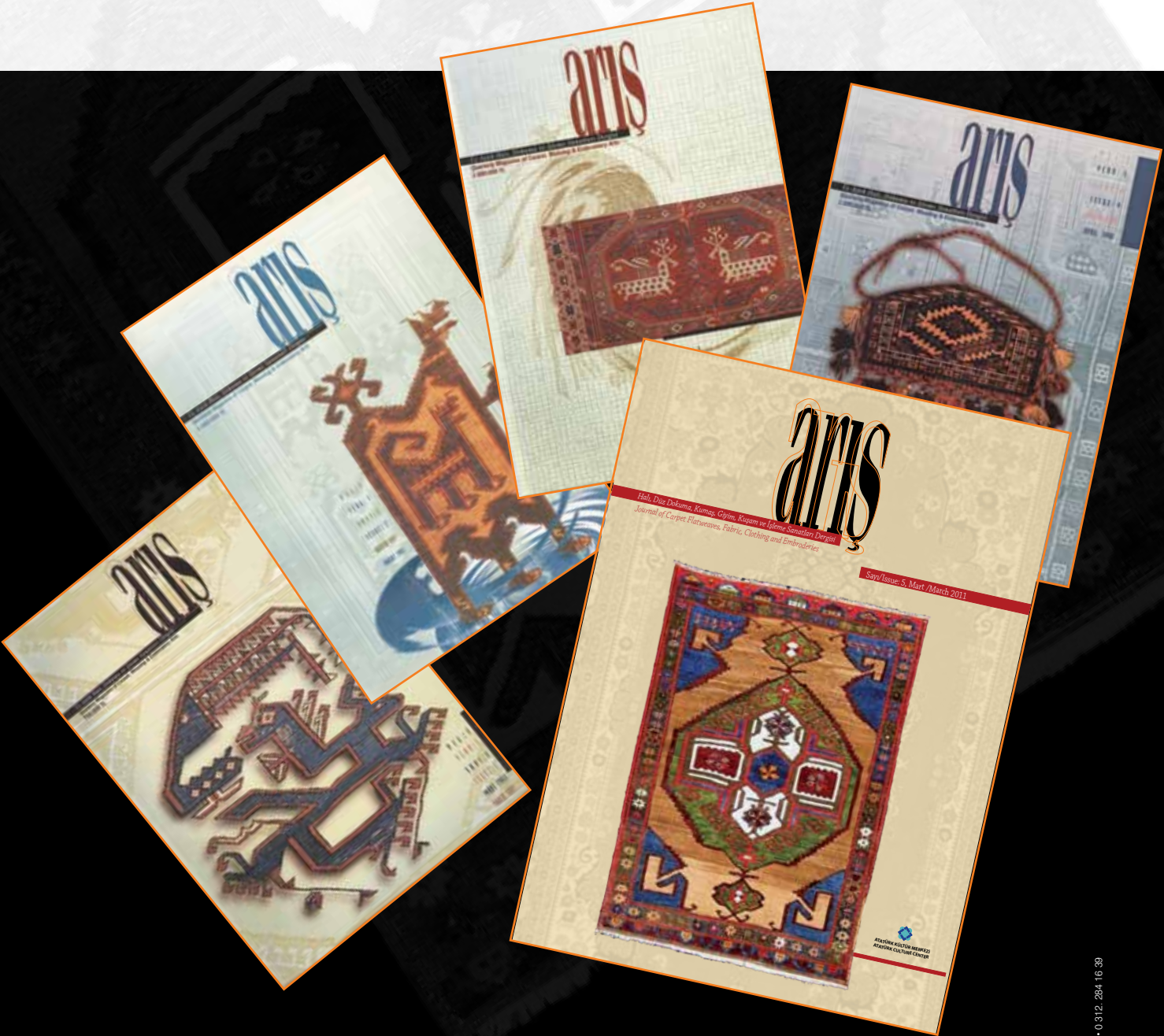
Bekir Deniz (2000), *Türk Dünyasında Halı Dokuma ve Düz Yayımlar*, Ankara:AKM Yayını.

arış

yeniden yayında...

arış **yepyeni beşinci sayı**nın ardından yine sizlerle...